

अध्याय - एक

शोधपरिचय

१.१ विषय परिचय

नेपाल सताब्दीऔँदेखि राजतन्त्र संवैधानिक राजतन्त्र र बहुदलीय प्रजातान्त्रिक साथै एकमात्र हिन्दू अधिराज्यका रूपमा चिनिएको थियो तर नेपालमा भएका विभिन्न राजनैतिक घटनाक्रमहरूले अहिले नेपाललाई गणतन्त्र नेपालसम्म ल्याइपुऱ्याएको छ । पृथ्वीनारायण शाहले करिब २४० वर्ष पहिला नेपालको एकीकरण अभियान प्रारम्भ गरी शाह वंशको राज्य विकास र विस्तार गरेका थिए । उनी पछिका वंशजहरूमा विशेषगरी वि.सं २००७ साल पछिका राजाहरूमा महत्वाकाङ्क्षा जागेकाले एकलौटी शासन प्रणालीको विकास भयो, जसका कारण नेपाली जनताले पटक-पटक आन्दोलन गरी राजाद्वारा खोसिएको अधिकार फिर्ता लिए । वि.सं. २०६३ जेठ ४ को निर्णय र त्यसपछिका राजनैतिक घटनाहरूले शान्ति सम्झैता, अन्तरिम संविधान र २०६४ चैत्र २८ मा भएको नेपालको पहिलो संविधान सभा निर्वाचनबाट निर्वाचित ५६० जना विद्यार्थीको सभासदहरूले वि.सं. २०६५ जेष्ठ १५ मा राजतन्त्रको अन्त्य, ने.क.पा. माओवादीले २०५२ मा सुरु गरेको जनयुद्ध हाल बहुदलीय राजनीतिमा प्रवेश गरेको छ । वि.सं. २००७ सालमा राजा त्रिभुवनले संविधान सभाको चुनावपछि जनताले लेखेको संविधानअनुसार राज्य सञ्चलान गर्ने भन्ने घोषणा पूरा हुने अवस्थामा छ ।

१.२ समस्या कथन

नेपालको वर्तमान अवस्थामा संविधान सभाको चुनाव सम्पन्न भैसकेको र गणतन्त्र घोषणा भैसकेकोले यसको उपलब्धिका निम्ती नेपालमा रहेका प्रमुख सात राजनैतिक दलहरू र तत्कालीन ने.क.पा. माओवादीका बीच भएका विभिन्न सन्धि, सम्झैताहरू र ती सन्धि सभौताका विभिन्न चरण पार गर्दै नेपालमा स्थापना भएको लोकतान्त्रिक गणतन्त्र विषयमा यो शोध केन्द्रित भएको छ ।

१.३ शोधको उद्देश्य

नेपालको जटिल राजनैतिक परिस्थितिमा राजा ज्ञानेन्द्रका समयमा उनको एकलौटी राज्यसत्ता सञ्चालन गर्ने आसक्तिका कारण जनताका अधिकार फिर्ता लिनका लागि देशका प्रमुख सात राजनैतिक दल र विद्रोही ने.क.पा. माओवादीको आन्दोलन गणतन्त्रको धोषणामा पुग्यो र राजतन्त्रको अन्त्य भयो । यस विषयमा विभिन्न प्रकारका लेख-रचनाहरू प्रकाशित भएपनि “नेपालमा गणतन्त्र: पृष्ठभूमि र स्थापना (वि.सं. २०५२-२०६५)” भन्ने शीर्षकमा छुट्टै अध्ययन भएको छैन । मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय इतिहास विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष छैटौँपत्रको प्रयोजनका लागि यस विषयलाई रोजेको हुँ । अन्य थुप्रै विषयहरू हुँदाहुँदै पनि यही विषयलाई महत्त्व दिनुका कारण नेपालमा गणतन्त्र स्थापनाको ऐतिहासिक महत्त्व, राजनीतिक दलका गतिविधि र नेपालमा राजसंस्थाको अन्त्यको औचित्य स्पष्ट पार्नु शोधको उद्देश्य हो ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपालमा गणतन्त्र: पृष्ठभूमि र स्थापनासँग सम्बन्धित थुप्रै फुटकर रचनाहरू बजारमा भेटिए पनि यो शीर्षकमा लेखिएका सामग्री सामान्यतया प्रकाशमा आएका छैनन् र अनुसन्धान भएको पनि ज्ञान छैन । हरि रोकाले वैशाख २०६३ अङ्क १४० “मूल्याङ्कन” मासिकमा प्रकाशित ‘राजतन्त्र विरुद्ध भएका अधुरो विद्रोह’ भन्ने लेखमा राजतन्त्र विरुद्ध उल्लेख गरे तापनि प्राप्तिका घटनाका बारेमा खासै उल्लेख गरेको पाइँदैन ।

फागुन २०६२ अङ्क १३८ “मूल्याङ्कन” मासिकमा चैतन्य मिश्रद्वारा लेखिएको ‘लोकतन्त्रका सामाजिक र ऐतिहासिक आधार’ शीर्षकमा राजतन्त्रको अन्त्यका निमित्त नेपालमा ऐतिहासिक र लोकतान्त्रिक आधारहरू तयार भैसकेको उल्लेख भए तापनि कसरी गर्ने भन्ने विषय अधुरो रहेको छ ।

वि.सं. २०६३ कार्तिक-मङ्सिरमा प्रकाशित भएको “मूल्याङ्कन” मासिकमा श्याम श्रेष्ठद्वारा लेखिएको लेख ‘कोशेढुङ्गा सहमति : सबल पक्ष र दुर्बल पक्ष के भन्ने’ लेखमा राजतन्त्रका सबल पक्ष र दुर्बल पक्षमा विश्लेषण गरिएको भए तापनि गणतन्त्र स्थापना हुन्छ नै भन्ने एकिकन गरिएको छैन ।

वि.सं. २०६३ चैत्रको नेपाली “शिखर” माशिकमा प्रकाशित ‘संकटमा राजतन्त्र’ शीर्षकमा इतिहासविद् शुरेन्द्र के.सी. लेख्छन्- ‘राजाको प्रत्यक्ष शासनको कुनै राहत दिन सक्दैन ।’ उक्त भनाई एक अर्थमा ज्यादै सत्यता पाइन्छ किनकी त्यसको परिणामस्वरूप देशमा गणतन्त्रको स्थापना भयो ।

वि.सं. २०६४ पौष २९ गतेको “साप्ताहिक नेपाल” मा ‘राजाका बाँकी विकल्प’ शीर्षक लेखमा प्रसान्त अर्याल लेख्छन्- ‘संसदीय दलहरूलाई मूलधारको राजनीतिबाट पर धकेलेर माओवादी क्याम्पमा पुऱ्याइनु राजा ज्ञानेन्द्रको सबैभन्दा ठूलो गल्ती सावित भयो’ भन्ने भनाई ले न त संसदीय दललाई माओवादी क्याम्पमा पठाउने काम राजाको थियो न माओवादीलाई संसदीय दलले परिवर्तन गर्ने अवस्था थियो यो एक ऐतिहासिक आवश्यकता थियो ।

माथि उल्लेखित विषयवस्तु बाहेक अन्य विषयवस्तुहरू जुन यस शोधमा उल्लेख गरिएका छन् त्यसका विषयवस्तुहरूले ‘नेपालमा गणतन्त्र: पृष्ठभूमि र स्थापना’ भन्ने शीर्षकमा उचित मूल्याङ्कन नभएका कारण उपरोक्त शीर्षकमा अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । यसको अध्ययन भएको छैन ।

१.५ शोधकार्यको सीमाङ्कन

नेपाल अधिराज्यमा राजनैतिक परिवर्तनका लागि धेरै राजनैतिक आन्दोलनहरू हुँदै आए तापनि वि.सं. २०५२ सालबाट सुरु भएको ने.क.पा. माओवादीको सशस्त्र जनयुद्ध, राजा वीरेन्द्रको वंशनाश, राजा ज्ञानेन्द्रको राजनैतिक महत्त्वाकाङ्क्षा, वि.सं. २०६५ को गणतन्त्र घोषणासम्मका घटनाहरूले खोज, अनुसन्धान, अध्ययन र विप्लेषण गरिएको छ । अध्ययनको क्रममा गणतन्त्रको विषयवस्तुलाई मुख्य आधार मानी ऐतिहासिक अध्ययन गरी सामान्य चर्चा गरिएको छ ।

१.६ शोधविधि

यो विषय र शीर्षकमा अहिलेसम्म कुनै पुस्तक प्रकाशित भएको छैन । नेपालमा गणतन्त्र स्थापनाका शीर्षकमा कतै पाठ्यपुस्तक भेटिएको छैन । यो शोध तयार गर्दा विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेख-रचना, दस्तवेज, पुस्तक आदिलाई आधार मानी बनाइएको यो शोध वर्तमान समयको दस्तावेज हो ।

शोधकार्य सम्पन्न गर्ने क्रममा राष्ट्रिय व्यक्तित्वसँग भेटघाट र कुराकानीमा कठिनाई र सामग्री उपलब्ध गर्न कठिनाइका कारण शोधमा केही कमजोरी भएका छन् ।

१.७ सोधको रूपरेखा

यो शोधपत्र “नेपालमा गणतन्त्र : पृष्ठभूमि र स्थापना (वि.सं. २०५२-२०६५ सम्म)” भन्ने शीर्षकमा तयार गरिएको छ । परिच्छेद सुरु गर्नुभन्दा अगाडि पृष्ठ ‘क’ मा शोधनिर्देशकको सिफारिस, पृष्ठ ‘ख’ मा स्वीकृतिपत्र, पृष्ठ ‘ग’ मा कृतज्ञताज्ञापन र पृष्ठ ‘घ’ मा संक्षेपिकृत शब्दसूची राखिएको छ । यसैगरी प्रस्तुत शोधपत्रलाई छ अধ্যयमा विभाजन गरिएको छ । यसअनुसार अध्याय एकमा ‘शोधपरिचय’ अन्तर्गत विषयपरिचय, समस्याकथान, शोधको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधको सिमाङ्कन, शोधविधि र रूपरेखा उपशीर्षक रहेका छन् । अध्याय दुईमा ‘गणतन्त्र स्थापनामा सात राजनैतिक दल र ने.क.पा. (माओवादी) को भूमिका’ अन्तर्गत तीन उपशीर्षक ने.क.पा. माओवादीद्वारा जनयुद्धको घोषणा, सात राजनैतिक दलको छ बुँदे मार्गचित्र र राजतन्त्र विरुद्ध लोकतान्त्रिक सहकार्य रहेको छ । अध्याय तीनमा मुख्य शीर्षक ‘गणतन्त्र स्थापनार्थ भएका सम्झौता र यसमा सात दल माओवादीबीचको दोस्रो समझदारी’ अन्तर्गत २५ बुँदे युद्धविराम आचारसंहिता, नयाँ नेपाल निर्माणको ऐतिहासिक सम्झौता, हतियार व्यवस्थापन र सेना व्यवस्थापन सम्झौता र विस्तृत शान्ति सम्झौता २०६३ रहेका छन् । अध्याय चारमा ‘राजतन्त्र विरुद्ध भएका घटना’ शीर्षकअन्तर्गत राजतन्त्र विरुद्ध अधुरो जनविद्रोह, क्रान्तिकारी सङ्क्रमणमा नेपाल, जनआन्दोलन २०६२/०६३ र प्रतिनिधि सभाको घोषणा रहेको छ । अध्याय पाँचमा ‘अन्तरिम संविधान २०६३ र गणतन्त्र घोषणा’ भन्ने शीर्षकमा अन्तरिम संविधान २०६३ को विश्लेषण, गणतन्त्र घोषणा, नेपालमा गणतन्त्र इतिहासदेखि वर्तमानसम्म रहेको छ । अध्याय छमा उपसंहार, परिशिष्ट र सन्दर्भसामग्री समावेश गरिएको छ ।

अध्याय - दुई

गणतन्त्र स्थापनामा सात राजनैतिक दल र ने.क.पा. (माओवादी) को भूमिका

२.१ ने.क.पा. माओवादीद्वारा जनयुद्धको घोषणा

वि.सं. २०५२ साल माघ २१ गते संयुक्त जनमोर्चा नेपालले बुझाएको चालीस सूत्रयी मागलाई शेरबहादुर देउवाको सरकारले दूरदर्शितापूर्वक सम्बोधन गर्न नसक्दा माओवादी जनयुद्धको सुरुवात भयो । नेपाल अधिराज्यमा बढ्दो भ्रष्टाचार, बेरोजगारी र गरिबीका कारण माओवादी गतिविधि बढ्दै गयो । देशका जनताहरू एकातिर निरङ्कुस राजतन्त्रका कारण सबै अधिकारबाट वञ्चित हुनुपेको थियो भने अर्कातिर तत्कालीन देउवा सरकारले पनि खासै देश र जनताका निम्ति उल्लेखनीय काम गर्न नसकिरहेको अवस्थामा नयाँ जनवादी क्रान्तिबाट देशमा आमूल परिवर्तन गरी सबै पक्षका समस्या समाधान गरी देशलाई अग्रगमनमा परिणत गर्ने आश्वासनका साथ जनयुद्धमा जाने तयारीमा रहेको नेकपा माओवादीको वैधानिक सङ्गठन संयुक्त जनमोर्चाले सम्पूर्ण नेपालीहरूमा अपिल गरेको थियो ।^१

वि.सं. २०५२ फाल्गुन १ मा प्रकाशित उक्त अपिलमा नेपाली समाजमा रहेका कमजोर आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक अवस्था, देशमा रहेका पूँजीपति वर्ग र सर्वहारा वर्गबीचको खाडल, पूँजीपति वर्गबाट सर्वहारा वर्गमाथि भएको आर्थिक तथा राजनैतिक शोषण कृषकहरू माथि भएको अन्याय-अत्याचार, विदेशीहरू खासगरी भारतीय विस्तारवादबाट देशमा भएको सीमा अतिक्रमण, जनवादी संस्कृति विरुद्ध देशमा भित्रिएको यौनवादी शून्यवादी र अराजकतावादी शिक्षाका कारण लागू पदार्थ तस्करी, चोरी, कालोबजारी, लुट, हत्या, बलात्कार, सन् १९८५-१६ पछिका घातक सुगौली सन्धि आदिका विरुद्धमा लड्नका लागि र देशमा जनवादी राज्य सत्ता निर्माण गर्नका लागि देशका सम्पूर्ण जनमसमुदयहरूमा हार्दिक अपिल गरिएको थियो ।^२

ने.क.पा. माओवादीले जनयुद्ध सुरु गर्दा उसका साथमा खासै जनमुक्ति सेना र हातहतियार थिएन, तर पनि उसले विभिन्न कारणवस पिल्सिएर बसेका नेपाली जनताको साथ पाउन सफल भयो, जसका कारण उसँग संगठित सेना र व्यवस्थित हातहतियार जम्मा गर्न सफल भयो । नेपालको प्राकृतिक भू-वनोटले माओवादीलाई युद्ध गर्न सजिलो भयो । बढ्दै गएको माओवादी गतिविधि नियन्त्रण गर्न नेपाल प्रहरीले संचालन गरेको रोमियो अप्रेसन २०५२ र अपरेसन 'किलो शेरा टु' २०५५/०५६ को दमनबाट माओवादी विद्रोहले उर्जा थप्ने मौका पायो । माओवादीको पढ्दो विद्रोह राष्ट्रिय समस्या बनिसकेकोले कृष्णप्रसाद भट्टराईको प्रधानमन्त्रीकाल (वि.सं. २०५६) मा उक्त समस्या सुल्झाउन शेरबहादुर देउवाको नेतृत्वमा एक आयोग गठन भयो । वि.सं. २०५७ मा नेपाल प्रहरीले मात्र माओवादी विद्रोह नियन्त्रण गर्न नसकेकोले माओवादी आक्रमणसँग भिड्न सशस्त्र प्रहरी बल निर्माणको लागि श्री ५ वीरेन्द्रले स्विकृति दिए । राजा वीरेन्द्रले नेपाली जनता विरुद्ध सेना प्रयोग गर्न अनुमति नदिइएको कारण माओवादी जनयुद्ध

^१ सरकार माओवादीबीच सम्पन्न विस्तृत शान्ति सम्झौता-२०६३, (काठमाडौँ : चण्डेश्वरी प्रकाशन प्रा.लि., २०५२) फागुन १), पृ. १७ ।

^२ प्रचण्ड, प्रचण्डका छापाएका रचनाहरू, (काठमाडौँ : पारु अफसेट प्रेस, २०६४), पृ. १२२ ।

फस्टाउने मौका पायो, तथापि तत्कालीन सरकारले माओवादी जनयुद्ध विरुद्धमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा नेपाली सेनाको पनि प्रयोग गरेको थियो । देशमा रहेका विकृति र विसङ्गति विरुद्धका कार्यलाई ध्वस्त बनाउन माओवादी सशस्त्र युद्धले महत्त्वपूर्ण भूमिका निभायो ।^३

वि.सं. २०५२ साल फागुन १ गतेबाट सुरु भएको माओवादी जनयुद्ध भिम्पे रेडको सफलताबाट प्रवेश गर्दै जेलवाड, लहँ, घर्तीगाउँ, तकसेरा, पाँचकटरिया, दुनै, रुकुमकोट, होलेरी घोराइ, मङ्गलशेन, लिस्ते, गाम सन्धिखर्क, जुम्ला, बेनीजस्ता सामरिक क्षेत्र, सदरमुकामहरू प्रहरी, शेनाजस्ता राज्य सञ्चालनका महत्त्वपूर्ण निकायहरूलाई ध्वस्त पाउँदै सफलताको चरम बिन्दुमा प्रवेश गरेपछि राज्यले माओवादीसँग वार्ता गर्ने प्रयास गर्‍यो । यसरी विभिन्न पटकका वार्ता प्रयासबाट माओवादी प्रजातान्त्रिक धारमा रूपान्तरित भएको छ ।^४

माओवादी जनयुद्धकालमा विभिन्न क्षेत्रमा मएका आक्रमणका कारण सरकारी भवनहरू नष्ट भएका छन् । निहत्या नागरिकको हत्या भएका छन् । विभिन्न व्यक्तिका घर, जमिन कब्जा भएका छन् । यो विषय आजसम्म पनि पूर्ण समाधान भैसकेको छैन, तर पनि नेपालले यही क्रान्तिका कारण नेपाललाई गणतन्त्र नेपालमा पुऱ्याउने, जनसंविधान निर्माण गरी जनताको मौलिक हक र अधिकार संरक्षण गर्ने सुनौलो अवसर प्रदान गरेको छ । यसको विशेष जानकारीका लागि परिशिष्ट एकमा राखिएको छ ।^५

२.२ सात राजनैतिक दलको छ बुँदे मार्गचित्र

वि.सं. २०६१ माघ १९ गतेका दिन राजा ज्ञानेन्द्रको राज्यको सम्पूर्ण हक र अधिकार आफ्नो हातमा लिई आफ्नै अध्यक्षतामा सरकार गठन गर्नुका साथै प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवाको नेतृत्वमा रहेको सरकारलाई अपदस्त गरे । राजा ज्ञानेन्द्रले केही सल्लाहाकारका सल्लाहमा जनतामा रहेका हक र अधिकार खोस्दै गएका थिए र राजनैतिक पार्टी र तिनका नेतृत्वलाई कडाइका साथ नियालिरहेको अवस्थामा नेपालका प्रमुख सात राजनैतिक दलहरू, जसमा नेपाली कांग्रेस, नेकपा एमाले, नेपाली कांग्रेस (प्रजातान्त्रिक), जनमोर्चा नेपाल, नेपाल मजदुर किसान पार्टी, नेपाल सद्भावना पार्टी र संयुक्त बाममोर्चाका नेताहरूले एक-आपसमा सहमति गरी आन्दोलन सञ्चालन गर्ने र जनताका मौलिक हक-अधिकार, जुन राजा ज्ञानेन्द्रले खोसेका थिए त्यसलाई फिर्ता गर्नका लागि भित्री २०६२ वैशाख २५ गते एक छ बुँदे सहमति गरे ।^६

सात राजनैतिक दलहरूबाट गरिएको उक्त घोषणामा विगतमा सातवटै राजनैतिक दलहरूले गरेका गल्ती-कमजोरीप्रति आत्मआलोचित हुनुका साथै भावि दिनहरूमा यस्ता गल्ती-कमजोरी नगर्ने र माओवादी जनयुद्धका कारण देशमा १२ हजार मानिसहरूको ज्यान जानुका साथै हजारौ मानिहरू बेपत्ता भैरहेका छन् । यसबाट

^३ तैचन्य मिश्र, बाबुराम भट्टराई, हरि रोका, श्याम श्रेष्ठ र राजेन्द्र महर्जन, *नेपालको मार्गचित्र*, (काठमाडौँ : मूल्याङ्कन प्रकाशन गृह प्रा.लि., २०६३), पृ. २३ ।

^४ *ऐजन्*, पृ. ३३ ।

^५ सुरेन्द्र के.सी., *नेपालमा कम्युनिष्ट आन्दोलनको इतिहास*, भाग १, चौथो संस्करण, (काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार), पृ. ३७ ।

^६ भूपेन्द्र राई, *नेपालको संवैधानिक इतिहासमा राजाको सल्लाहकार परिषद्*, त्रि.वि. इतिहास केन्द्रीय विभागमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, पृ. १८-३० ।

देशलाई मुक्ति दिने बाचा गरेका थिए ।^७ उक्त छ बुँदे सहमतिको पहिलो बुँदामा प्रजातान्त्रिक मार्गको अवलम्बन गर्ने, प्रजातन्त्र र जनप्रतिनिधि शासन नै राष्ट्रिय राजनीतिमा कार्यरत सबै शक्तिहरूको बीचको राष्ट्रिय सहमतिको मूलआधार हो भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । दोस्रो बुँदामा आजको एक्काइसौं सताब्दीमा निरङ्कुस राजतन्त्रको आवश्यकता नभएकाले राजतन्त्रको अन्त्य हुनुपर्दछ र मुलुकलाई सम्बैधानिक र प्रजातान्त्रिक राजनीतितर्फ उन्मुख गराउने, राजबन्दीको रिहाइ, मौलिक हक, प्रेस स्वतन्त्रता, राजनैतिक राजनीतितर्फ उन्मुख गराउने, रजाबन्दीहरूको रिहाइ, मौलिक हक, प्रेस, स्वतन्त्रता, राजनैतिक पार्टीहरूलाई निर्वाध रूपमा क्रियाशील हुन पाउने र जनप्रतिनिधिमूलक राज्यसत्ता हुनुपर्ने भन्ने उल्लेख छ । पार्टीहरूलाई निर्वाध रूपमामा क्रियाशील हुन पाउने र जनप्रतिनिधिमूलक राज्यसत्ता हुनुपर्ने भन्ने उल्लेख छ । पार्टीहरूलाई निर्वाध रूपमामा क्रियाशील हुन पाउने र जनप्रतिनिधिमूलक राज्यसत्ता हुनुपर्ने भन्ने उल्लेख छ ।^८ बुँदा नं ३ मा जनप्रतिनिधिमूलक प्रतिनिधि सभा भङ्ग गरेकाले यसको पुनः स्थापना हुनुपर्ने, जसको अभावमा देशमा स्वतन्त्र, निष्पक्ष र भयमुक्त निर्वाचन हुन नसक्ने, अवरुद्ध भएको प्रजातान्त्रिक एवम् विकास प्रक्रियालाई गतिशील बनाउन, हिंसात्मक द्वन्द्वलाई व्यवस्थापन गर्दै स्थाई शान्ति स्थापना गर्न तथा मुलुकलाई राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अग्रगमनतर्फ लैजान प्रतिनिधि सभा पुनः स्थापना हुनुपर्ने कुरामा जोड दिइएको थियो । बुँदा नं. ४ राष्ट्रिय सङ्घट समाधनका लागि केही प्रमुख कार्यसूची तयार पारिएको थियो, जसमा पुनः स्थापित संसदले नागरिक समाज र राजनैतिक दलहरूको सहयोगमा निम्न कार्य सम्पादन गर्ने भन्ने उल्लेख गरिएको थियो, जसमा- (१) संसदप्रति उत्तरदायी सरकारको निर्माण, (२) हिंसात्मक द्वन्द्वको व्यवस्थापन र दिगो शान्तिको स्थापना, (३) अग्रगमनको कार्यक्रमसम्बन्धी प्रतिवद्धता, (४) संविधानसम्बन्धी प्रश्नहरूको निरूपण । बुँदा नं ५ नेपालको अग्रगमनको आधार नै नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ लाई मान्दै मुलुकको राजनैतिक सङ्घटको निकाश र अग्रगमनतर्फ बढ्ने प्रतिवद्धता थियो र बुँदा नं. ६ मा सातदलको आपसी सहमतिमा संयुक्त जनआन्दोलन सञ्चालन गरी माथि उल्लेखित प्रतिवद्धता पूरा गर्ने उल्लेख भएको थियो ।^९

माथि उल्लेखित सात राजनैतिक दलहरूको छ बुँदे मार्गचित्रले विगतमा आ-आफ्नै पाराले हिँडेका सात राजनैतिक दललाई एकै ठाउँमा उभ्याई एउटै उद्देश्य प्राप्तिका लागि आन्दोलित हुनका लागि ठूलो मद्दत पुगेको थियो । साथै उनीहरूले संयुक्त रूपमा सञ्चालन गरेको आन्दोलनका लागि ठूलो मद्दत पुगेको थियो । साथै उनीहरूले संयुक्त रूपमा सञ्चालन गरेको आन्दोलनका कारण राजतन्त्रको अन्त्य पनि सम्भव थियो । विद्रोहमा लागेका नेकपा माओवादी पनि नेपालका प्रमुख सात राजनैतिक दलका विरुद्धमा लाग्दा उद्देश्य पूरा हुने अवस्था थिएन । त्यसैले अन्त्यमा

^७ रामकुमार दाहाल, *संवैधानिक कानून र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७*, (काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार, २०५९), पृ. २८७ ।

^८ राजेन्द्र महर्जन, "राजतन्त्र विरुद्ध लोकतान्त्रिक सहकार्य," *सहकार्य पाक्षिक*, अङ्क १, २०६२, मंसीर २०, पृ. ४१ ।

^९ *नेपालको राजनैतिक दर्पण*, भाग १, तृतीय संस्करण, (काठमाडौं : अन्तर्राष्ट्रिय मञ्च छापाखाना, २०५८), पृ. १ ।

उसले पनि संयुक्त जनआन्दोलनमा सहभागिता जनाई नेपालमा गणतन्त्र स्थापना गर्ने कार्यमा सक्षम भए । यसको सुरुवात भनेको नै छ बुँदै मार्गचित्र थियो ।^{१०}

२.३ राजतन्त्रविरुद्ध लोकतान्त्रिक सहकार्य

माघ १९, २०६१ को लोकतन्त्र विरोधी सत्ता पलटपछि राजा ज्ञानेन्द्र शाहले साम, दाम, दण्ड, भेदजस्ता अस्त्रहरू प्रयोग गरी लडाइँ जित्न खोजे पनि राजतन्त्र भन्नु सङ्कटमा पुग्यो । राजा ज्ञानेन्द्रबाट चुनावको छलछाम गर्ने, विभिन्न क्षेत्रमाथिको असफल आक्रमण, वैदेशिक समर्थनको भिक्षाको अर्थ नरहनु, विनाअर्थको वैदेशिक भ्रमण गर्नु, माओवादीको आचारणमा फेरवदल हुनु, ठूला दलहरूको नीतिमा परिवर्तनका कारण राजतन्त्रको अन्त्य अवस्यंभावी थियो । यसका लागि लोकतान्त्रिक सहकार्य आवश्यक थियो ।^{११}

२.३.१ राजतन्त्र अपूर्व सङ्कटमा

साढे दुईसय वर्षको शाहवंशीय राजतन्त्र अपूर्व सङ्कटको भुमरीमा परेको थियो । नेपालको इतिहासमा शाही राजतन्त्र अहिलेजति कहिल्यै सङ्कटमा परेको थिएन नेपालको इतिहासमा । यस्तो अपूर्व सङ्कटको मोचन गर्न राजतन्त्रले ऐतिहासिक रूपमै उल्लेखनीय ढङ्गले लोकहरूविरुद्ध, लोकतन्त्रविरुद्ध र लोकतान्त्रिक शक्तिहरू विरुद्ध अभूतपूर्व लडाइँ छेडेका थिए । यो लडाइँ शाही राजतन्त्रको 'समाप्ती' को रूपमा इतिहासको यो घडीमा प्रकट भइरहेको थियो । यही लडाइँको क्रममा राजतन्त्रले आफ्ना सबैजसो हतियारहरू प्रयोग गरिसकेको थियो र केही नयाँ अस्त्र पनि प्रयोग गर्दै थियो, निरङ्कुश राजतन्त्रलाई बचाइराख्ने अन्तिम प्रयासका रूपमा माघ १९, २०६१ को लोकतन्त्रविरोधी सत्तापलटपछि साम, दाम, दण्ड र भेदजस्ता अस्त्रहरू प्रयोगमा लडाइँ जित्ने कठोर यत्न गरेको थियो । यसै क्रममा उसले निरङ्कुश राजतन्त्रतिरको फड्कोलाई छोपछाप गर्न केही आकर्षक नारा लगाएको छ, जस्तो 'आतङ्कवादको विरोध र शान्तिको स्थापना', 'भ्रष्टाचारको विरोध र सुशासनको स्थापना' अनि 'सार्थक प्रजातन्त्रको निर्माण' । यी नारा शाही राजतन्त्रका लोक पत्याउने र निरङ्कुशतन्त्र लादने छद्म सिद्धान्त र लोकतन्त्र मास्ने शस्त्रास्त्र दुवै थिए ।^{१२}

लोकतन्त्रका लागि लोक र लोकतान्त्रिक दल, नागरिक समाज र यसका विभिन्न

अवयवहरूको सङ्घर्षको फलस्वरूप यस्ता शाही सिद्धान्त नाङ्गिने र राजकीय शस्त्रास्त्र

भुत्ते हुने सिलसिलासँगै राजतन्त्रका लागि गम्भीर अशुभ सङ्कटको बाढी नै आउनलाग्यो

र राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रबाट नराम्ररी अलमिगने, आर्थिक र सैनिक सहयोग रोक्का

^{१०} के.सी., पादटिप्पणी नं. ५, पृ. ३७ ।

^{११} प्रदिप ज्ञवाली, "शान्ति सम्झौताका तीन वर्ष," *कान्तिपुर* (दैनिक), वर्ष १, अङ्क २६९, (२०३६ मंसिर ५), पृ. ६ ।

^{१२} राजेन्द्र महर्जन, "राजतन्त्र विरुद्ध लोकतान्त्रिक सहकार्य," *पाक्षिक*, अङ्क १, (२०६२, मंसिर), पृ. २०-४१ ।

हुने, शाही सत्ताले कुनै पनि मुलुकबाट वैधानिकता नपाउने र विश्वभरबाट विरोध र भर्त्सनामा तीव्रता छाउने क्रमले उसको सङ्कटलाई भन्नु बढाइदियो।^{१३}

२.३.२ चुनावी छलछाम

संसारको कुनै पनि राजतन्त्रले निमित्त्यान्त हुने हदसम्मको गम्भीर सङ्कटको बेला पनि लोक र लोकतन्त्र विरुद्ध छलछाम गर्न छोडेको इतिहास पाइँदैन। राजाको नेतृत्वमा सञ्चालित शाही सत्ताबाट पनि आफूले बोकेको निरङ्कुश राजतन्त्रको ऋण्डालाई सङ्कटको भुमरीमा डुब्ल नदिन २०६२ सालको दसैँको मुखैमा नयाँ चुनावी अस्त्र प्रयोग गरियो। माघ १९ पछि शान्ति-सुव्यवस्थामा सुधार आएको दाबीसहित राजाबाट प्रजातन्त्रको पुनःस्थापना गर्न माघ २६ मा ५८ वटा नगरपालिकाको र २०६३ सालमा संसदको चुनाव सम्पन्न गर्ने घोषणा हुनु आफैमा हास्यास्पद देखियो, जब राजधानीभन्दा बाहिर राज्यविहीनता कायम नै रहेको थियो। राज्यविहीनताकै अवस्थामा प्रजातन्त्रको अपहरणलाई संस्थागत गर्ने प्रयत्नस्वरूप शाहीसत्ताबाट स्थानीय निकायहरूको नक्कली चुनाव गर्ने जोड्दार कसरत हुँदा आमजनतालाई केही मनोरञ्जन त पक्कै भएको देखियो।

यो राजकीय चाल सर्सती हेर्दा लोकतान्त्रिक प्रक्रियायुक्त मुकुण्डोजस्तो देखिए पनि यो लोकतन्त्रविरोधी छलछाम नै हो भन्ने तथ्य देशी-विदेशी मुखबाट प्रकट भयो, जसमा सत्यताको मात्रा भरपूर छ। किनकि यो कहिल्यै निर्वाचित हुनु नपर्ने राज्यसंस्था, लोकतान्त्रिक चुनावका अभिन्न अङ्ग मानिने दलप्रति अचाक्ली घृणा भएका अनिर्वाचित राजा र चुनावको मुखै नदेखेका, चुनावमा पटक-पटक पराजित तथा आपराधिक पृष्ठभूमि र चरित्र भएका शाही खेतालाहरूद्वारा गरिने निर्वाचन केवल लोक पत्याउने ढोङ्गी नाटकबाहेक केही हुनैसक्दैन भन्ने तथ्य त जगजाहेर नै छ। त्यसमाथि यही शाहीसत्ताको नेतृत्वमा रहेको केन्द्रीकृत राजकीय संरचना स्वयं कुनै समाधान होइन, समस्या नै समस्याको नयाँ पोकोको खोज हो भन्ने तथ्य आन्दोलनरत सातदल र माओवादीको सक्रिय बहिष्कारबाटै देखियो। त्यसमाथि माओवादी विद्रोहसँगको संवादविना गरिने चुनाव द्वन्द्वको हिंसात्मक पक्षलाई व्यापकता दिने अराजनीतिक शाही चालमात्रै हुने कुरा पहिल्यै निश्चित थियो।

२.३.३ राजतन्त्रबाट सञ्चारमाथिको दमन

दसैँको मुखैमा चुनावसँगै शाहीसत्ताद्वारा जारी गरिएको सञ्चार माध्यमको मुख थुन्ने र तिनलाई निमित्त्यान्त पार्ने सञ्चार अध्यादेश र त्यसको कार्यान्वयनबाट चुनाव लोकतन्त्रको पुनःस्थापनाका लागि होइन, आफ्नै निरङ्कुश राजतन्त्रको सुदृढीकरणका लागि शाही सत्ताद्वारा घोषणा गरिएको तथ्य प्रमाणित भएको छ। देशलाई निरङ्कुशतन्त्रको सैनिक ब्यारेकजस्तो बनाउने र त्यहाँभित्र चुनाव गर्ने योजना क्रियान्वयन गर्नु भनेको ब्यारेकभित्र जनताको मुख थुनेर गरिने बलात्कारको कुकर्मभन्दा रत्तिभर भिन्न हुनसक्दैन थियो।

^{१३} बाबुराम भट्टराई, "युद्ध र वार्ता," नेपालमा कम्युनिस्ट आन्दोलनको इतिहास, भाग ३, (काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६५), पृ. ६१।

चुनावको घोषणासँगै राजा ज्ञानेन्द्रबाट नेपाली जनतालाई दसैंको उपहारस्वरूप दिइएको सञ्चार अध्यादेश र कान्तिपुर एफ.एम. माथि आक्रमणका साथ सुरु गरिएको अध्यादेशको बलात् क्रियान्वयनको शाहीसत्ताको मानव-अधिकार र लोकतन्त्रप्रतिको ओंठेभक्तिलाई नाङ्गेभार पारे । यस्ता दुष्कर्मबाट देखियो, निजी र स्वतन्त्र सञ्चारमाध्यममाथि लोकतन्त्रवादीहरूको वैचारिक वर्चस्व थियो र शाहीसत्ताको वैचारिक प्रभुत्व छैन । वैचारिक प्रभुत्वको अभावको क्षतिपूर्ति सञ्चारमाध्यममाथि हिटलरी शैलीमा सैन्य दमन वा लाखौं रकम खर्च गरी अप्रत्यक्ष रूपमा तिनको स्वामित्व खरिदमार्फत् गर्न ऊ उद्यत देखियो । यस्ता दुष्कर्मको परिणामस्वरूप लोक, लोकतन्त्र र लोकतान्त्रिक शक्तिहरूसँग उसको लगाव र द्वन्द्व अरू बेसी तीव्र र व्यापक बने, जुन आफैमा शाहीसत्तामा निहित गम्भीर सङ्कटमाथि खप्टिएको समस्या थियो ।

२.३.४ वैदेशिक समर्थनको भीक्षा

शाहीसत्ताको लोकसँग लगाव शाही राजतन्त्रको स्थापनाकालदेखिको संरचना, स्वभाव र चरित्रमै अन्तरनिहित छ । त्यस लगावलाई पुर्ने नाममा राजाहरूबाट कम्ब्याट ड्रेसमा गरिएको पदयात्रा केवल शाही क्याटवाकभन्दा उन्नत हुनसक्ने सम्भावना नै थिएन । राजा ज्ञानेन्द्रबाट पनि यो अलगावको खाडल पुर्न गरिएको यात्रा दलहरूलाई खिज्याउने शाही क्याटवाकमात्रै भए ।

जनता र दलहरूबाट अलगिएका राजाले देशभित्रबाट नभए देशबाहिरबाट भएपनि समर्थन र सहयोग खोज्नु अनौठो कुरा होइन । यही अभियानको क्रममा राजाले जम्बो टोलीका साथ ढाकादेखि जोहान्सवर्गसम्मको तीनहप्ता लामो र खर्चिलो यात्रा गरे, जसमा देश र जनताका लागि लाभदायी हुने कुनै सङ्केत देखिएन । अवैधानिक शाहीसत्ताका प्रमुखका हैसियतले गरिएको ढाका सम्बोधनमा राजाले माओवादीलाई आतङ्ककारी ठहर्‍याउँदै उनीहरूसँग युद्ध जारी रहने सङ्केत दिए । माओवादीलगायत सबै देशी दलहरूसँग राजनीतिक संवाद र सहमतिको सम्भावना व्यक्त गर्नको साटो उनले माओवादीसँगको युद्धमा शक्ति-राष्ट्रहरूले सहयोग नगरेको गुनासोका साथ दावी गरे, आतङ्कवादसँगको युद्धमा शक्ति-राष्ट्रहरूले दोहोरो मापदण्ड अपनाए ।

लोकतन्त्र मासेर आतङ्कवादसँग लड्ने नाममा आफैँ राज्यआतङ्कवाद चलाउने शासकहरू धेरै गन्हाएपछि तिनीहरूलाई तानाशाहहरूको पालनपोषण गर्ने शक्ति-राष्ट्रहरूले पनि धेरै नै बोक्दै हिँडेको इतिहास देखिँदैन । अतः राजा ज्ञानेन्द्रले पनि उनीहरूको काँधमा चढेर लामो समयसम्म अलोकतान्त्रिक शासन चलाउने महत्वाकाङ्क्षा पालिरहेका हुन् भने अमेरिकी समर्थनको आडमा टिकिरहेका इरानका राजा शाह रेजा पहलवीको दुःखद अवसानबाट पाठ नसिकेकै ठहरिने छ । इतिहासबाट पाठ नसिकने शासकहरूले पाउने सजाय होः सत्ताच्युत् ।

राजावादीहरूले सार्क सम्मेलनको क्रममा राजाबाट भए-गरेका कामको प्रशंसामा पुल नै बाँधे । तर यथार्थमा त्यत्रो पराक्रम गर्न सफल भनिएका राजाले सार्क राष्ट्रका कुनै मुलुकबाट आफ्नो सत्तालाई वैधानिकता प्राप्त गर्न नसक्नु भने पक्कै पनि लज्जाको विषय हो, राजतन्त्रवादीहरूका लागि पनि । ढाकामा भारतीय प्रधानमन्त्री डा. मनमोहन सिंहसँग राजा ज्ञानेन्द्रको भेटघाटलाई निरङ्कुश राजतन्त्रवादीहरूद्वारा ठूलो महत्त्वका साथ गरिएको प्रचारबाजीले देखायो, विदेशी राष्ट्रहरूसँगको अलगाव कति पीडादायी हुँदोरहेछ । यति धेरै पीडा नभएको भए औपचारिक छलफललाई पनि द्विपक्षीय शिखर सम्मेलनको स्तरसम्म उचालेर विशेष महत्त्व दिने काम पक्कै हुने थिएन । भारतीय प्रधानमन्त्री सिंहसँग राजाको कुराकानी मूलतः जकार्ता-भेटको क्रममा छिट्टै नै प्रजातन्त्र पुनःस्थापना गर्ने आश्वासन र सो आश्वासनको बदलमा प्राप्त हुनुपर्ने भारतीय सैन्य-सहयोगको वरिपरि केन्द्रित थियो । जकार्ता-भेटको 'फ्लोअप' को रूपमा भएको ढाका-वार्ताको क्रममा डा. सिंहले छिट्टै नेपालमा प्रजातान्त्रिक अभ्यास थाल्न राजालाई घच्चच्याए । तर राजाले भने चुनावमार्फत् यो प्रक्रिया थालिएको र आफू दलहरूसँग अगाडि बढ्न तयार रहेको दाबी गरे । यस स्थितिमा राजाको शासनप्रति भारतको पुरानो नीतिमा तत्कालै कुनै फेरबदल नआउन सक्ने सम्भावना बेसी देखियो ।

२.३.५ राजाको विना अर्थको भ्रमण

लोकले तिरेको करोडौँ रकमको राज्यकोष मासेर ढाकादेखि जोहान्सबर्गसम्मको लामो तर गन्तव्यहीन यात्रामा पनि अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा भएको बेइज्जती र अलगावको क्षतिपूर्ति हुने कुनै सङ्केत देखिएन । न्युयोर्क भ्रमण रद्द हुनु र राष्ट्रसंघीय साधारणसभामा सम्बोधन गर्ने लालसा तुहिनुको फलस्वरूप तीतो मनका साथ गरिएको सो यात्राको क्रममा देशले बीस करोडको क्षति बेहोर्नेबाहेक अरू कुनै उपलब्धि पाउने छाँटकाँट नै

थिएन । कुनै त्यस्ता राजनीतिक, आर्थिक र सांस्कृतिक सम्बन्ध नभएका मुलुकमा गरिएको घुमघाम अर्थ न बर्थको हुने त निश्चितप्रायः नै थियो ।

माघ १९ पछि अनेक देशको भ्रमण र अर्थ न बर्थको अफ्रिका यात्राका बीच पनि सानो मुलुकदेखि लिएर शक्ति-राष्ट्रवाट शाहीसत्तादले वैधानिकतासमेत पाउने स्थिति देखिएन । अमेरिकाले भने सातदल र माओवादीको संवादको सुरुआतमै हलो अड्काउने नियतले आफ्ना दूत र दूतावासमार्फत् वक्तव्यबाजी गर्ने क्रममा राजालाई वैधानिकता दिन खोजेको प्रतीत भयो । दल र माओवादीको 'संवाद र सहमतिलाई सन्त्रासपूर्ण' भनी कडा टिप्पणी गर्दै राजालाई साथ दिने अमेरिकाले दलहरूलाई लोकतन्त्र मास्ने राजासँग मिलोमतो गर भनेर आदेश दिनुको अर्को अर्थ पनि केही हुनसक्दैन थियो । आफूलाई दुईखम्बे नीतिका पक्षधर ठान्ने अमेरिकाले बेवास्ता गरेको पक्ष के थियो भने कहिले पनि संवैधानिक नभएका राजा र संवैधानिक सीमा कैद दलहरूबीच संवाद एवं सहमति नहुनुको कारण स्वयं राजाको सत्ताकाङ्क्षा हो । यही आकाङ्क्षावश राजाबाट संविधान च्यात्ने र संवैधानिक शक्तिहरूलाई पाखा लगाउने काम गरेकै कारण त्रिपक्षीय सङ्घर्ष सुरु भएको हो । जब दल र माओवादी यो त्रिपक्षीय सङ्घर्षलाई द्विपक्षीय सङ्घर्षमा बदलेर देशमा लोकतन्त्र र शान्ति बहाली गर्न शान्तिपूर्ण निकासको खोजीमा लागे, तब गणतान्त्रिक अमेरिकाले आफूलाई पूरातन राजतन्त्रको टेको हुने सर्तमा संवादमै भाँजो हाल्ने कार्य गर्न खोजे । उसले तेस्र्याएको बाधा-व्यवधानलाई चिदै पहिलोपटक दिल्लीमा दल र माओवादीबीच संवाद सुरु भयो, जुन युद्धविरामको एक महत्त्वपूर्ण उपलब्धिको रूपमा देखापऱ्यो ।

२.३.६ राजतन्त्रविरुद्ध संवाद

दल-माओवादीबीचको संवाद सहकार्यमा बदलिए आफ्नो खैरियत नहुने तथ्य बुझेका राजाले ढाकामा आतङ्कवादविरुद्ध भाषण गरिरहँदा दिल्लीमा दल र माओवादीबीच संवाद हुन थालेको थियो । रोल्पामा गएर ने.क.पा. एमालेका कार्यवाहक महासचिव वामदेव गौतमले माओवादी नेता प्रचण्डलगायतका नेतृत्वसँग संवाद गर्ने क्रममा जुन महत्त्वपूर्ण सम्झौता गरेका थिए, दिल्लीको वार्ता त्यसकै उच्चतम कडी थियो । दिल्लीमा २०६३ कार्तिकको अन्त्यतिरवाट सुरु भएको सो संवादकै क्रममा एमालेका महासचिव माधवकुमार नेपाल, ने.क.पा. एकताकेन्द्र-मसालका सह-महामन्त्री प्रकाश, जनमोर्चाका अध्यक्ष अमिक शेरचन, सद्भावना पार्टी (

आनन्दीदेवी) का हृदयेश त्रिपाठी दिल्ली पुगे, अनेक निहुँमा । दिल्लीबाट फर्केको चार दिनपछि पुनः अचानक दिल्ली गएर माधव नेपाल कांग्रेसका सभापति गिरिजाप्रसाद कोइरालाका साथै अरू दलका नेतासँग मिलेर माओवादी नेताहरू प्रचण्ड, बाबुराम भट्टराई र कृष्णबहादुर महारासँग गम्भीर वार्तामा संलग्न भए ।

सातदलका प्रमुख नेताहरूले सुभ्रबुभ्र पुन्याए भने उनीहरूलाई अर्ती-उपदेश दिने वैदेशिक शक्तिहरूले भाँजो हालेनन् भने मङ्सिर महिना नेपालमा लोकतन्त्र र शान्ति स्थापनाका लागि ऐतिहासिक महत्त्वको सहमति हुने निश्चित देखियो ।^{१४}

२.३.७ माओवादीको आचरणमा फेरबदल

सातदलका नेताहरू माओवादीसित संवादका लागि कस्सिएर लाग्नुका पछाडि दुईवटा पक्षले भूमिका खेलेको देखियो । एउटा पक्ष हो, आफूहरूले सम्झौता गर्न हरसम्भव प्रयत्न गर्दा पनि राजा ज्ञानेन्द्रबाट निरन्तर पाएको आक्रमण, धोका र उपेक्षा । दोस्रो पक्ष हो, आफूसँग सरसल्लाह गरी युद्धविराम गरेलगत्तै माओवादीका सोच, नीति र व्यवहारमा आएको आमूल परिवर्तन ।

राजाले आफ्नो कठपुतली सरकारमा सहभागी हुने सर्तमा मात्रै संवाद र सम्झौता गर्ने व्यवहार देखाएकै कारण दलहरू माओवादीतिर आकर्षित भएका थिए भन्ने कुरामा दुईमत छैन । त्यसपमाथि माओवादीले उनीहरूसँग सरसल्लाह गरेरै युद्धविराम गर्नु, त्यो एकपक्षीय युद्धविराम पनि राजासित वार्ता गर्ने अभीष्टले होइन, दलहरूसँग सहकार्य गर्नका लागि विश्वसनीय वातावरण बनाउने घोषित उद्देश्यका साथ गर्नुले उनीहरूमा माओवादीप्रति रहेको अविश्वास केही हदसम्म मेट्न थालेको देखियो ।

यहाँ उल्लेखनीय पक्ष के हो भने युद्धविरामकै अवधिमा माओवादीले रुकुमको चुनवाडमा आफ्नो केन्द्रीय विस्तारित बैठक गरी दलहरूलाई विश्वस्त पार्नकै लागि केही महत्त्वपूर्ण निर्णय गरेका थिए । माओवादी नेतृत्वले केन्द्रीय समितिको पूर्ण बैठकबाटै बहुदलीय प्रतिस्पर्धाको राजनीतिक नीति पारित गरेको थियो, जुन निर्णय नागरिक समाज र दलहरूले माग गरेअनुसारकै थियो । दलहरूद्वारा संविधानसभाको माग स्वीकार गरिएमा माओवादीले संयुक्त राष्ट्रसंघको उपस्थितिमा सधैंका लागि हतियार बिसाएर शान्तिपूर्ण लोकतान्त्रिक राजनीतमा उत्रने र आफ्नो सेनाको

^{१४} लोकराज बराल, *नेपाल फ्याक्ट एज माओइस्ट इनसुरजेन्स*, (काठमाडौँ : नेपाल सेन्टरफोर कन्टेम्पोररी स्टडिज-NCC, 2066), पृ. २६६ ।

व्यवस्थापन गर्ने निर्णय गरेका थिए । यसका साथै अबउप्रान्त संसदीय दलहरूमाथि आक्रमण केन्द्रित नगर्ने र लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका लागि सबै दलहरूसँग मिलेर आन्दोलन सिर्जना गर्ने निर्णय पनि उनीहरूले गरेका थिए । सो निर्णय एमालेका नेता वामदेव गौतमसँग भएको रोल्पा-सम्भौतामा पनि व्यक्त भएको देखियो र हुकुमी शैलीको स्थानीय र संसदीय चुनावलाई सक्रिय बहिष्कार गर्ने तथा त्यसलाई ध्वस्त पार्ने फैसला पनि उनीहरूले गरेका थिए । दलहरूको भावनासँग मिल्ने खालका यी र यस्ता निर्णयले माओवादीमा आएको फेरबदललाई पनि सङ्केत गरेको महसुस सबै लोकतान्त्रिक जनमानसले गरेको देखियो ।^{१५}

माओवादीको केन्द्रीय विस्तारित बैठकले आफ्ना विगतका सोच, नीति र व्यवहारमा आमूल परिवर्तन गर्दै संसदीय दलहरूसित सहकार्य गर्ने, आधारभूत नागरिक स्वतन्त्रता र बहुदलीय प्रतिस्पर्धा स्वीकार्ने, संसदीय दलहरूमाथिको आक्रमण बन्द गर्ने तथा लोकतान्त्रिक गणतन्त्र र संविधानसभाका लागि संसदीय दलहरूसँग मिलेर संयुक्त लोकतान्त्रिक आन्दोलन सञ्चालन गर्ने फैसला गरेको थियो ।

२.३.८ ठूला दलहरूको नीतिमा परिवर्तन

यता राजाबाट पटक-पटक लात र धोका खाएका, आक्रमणको सिकार भएका नेपाली कांग्रेस, नेपाली कांग्रेस (प्र.), ने.क.पा. एमालेगायतका ठूला दलहरूले पनि त्यसैबीचको अवधिमा गरेका नीतिगत परिवर्तनले पनि माओवादीलाई संवादमा आउन सहज वातावरण बनाएको देखियो । सातदलले संयुक्तमोर्चा निर्माण गर्दै २०६२ वैशाख २५ गते आफ्नो राजनीतिक मार्गचित्र प्रस्तुत गर्दै सङ्घर्षको थालनी गरे । त्यस मार्गचित्रमा राजाको निरङ्कुश शासनको अन्त्य, जनप्रतिनिधि शासनका लागि प्रतिनिधिसभाको पुनःस्थापना र माओवादीसँग वाता गरी शान्तिपूर्ण अग्रगामी राजनीतिक विकास निकाल्ने अवधारणा सार्वजनिक गरियो । यसैबीच एमालेले संविधानसभामार्फत् लोकतान्त्रिक गणतन्त्रमा जाने निर्णय गर्नु र कांग्रेसले विधानबाट संवैधानिक राजतन्त्र हटाउने, संविधानसभामा जाने र राज्यको पुनःसंरचना गर्ने फैसला गर्नुले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ । त्यसमाथि नयाँ उभारका रूपमा देखापरेको नागरिक आन्दोलनले लोकतान्त्रिक गणतन्त्रमा जानका लागि दलहरूलाई दिएको दबाव र दल-माओवादीबीच सहकार्यका लागि चलाएको

^{१५} कान्तिपुर (दैनिक), (२०६२ मंसिर ८ गते), पृ. १ ।

अभियानसँगै नागरिक आन्दोलनका अगुवाहरूद्वारा सहकार्यका लागि खेलेको सहजकर्ताको भूमिकालाई पटककै न्यून मूल्याङ्कन गर्न सकिँदैन ।

यी र यस्ता कार्यको विकासको क्रममा दल र माओवादीका नेताहरूबीच सुरु भएको दिल्ली-वार्ता पक्कै पनि ऐतिहासिक हुने सङ्केतले भरिपूर्ण देखियो । माओवादी एकपाइला पछि हट्ने र दलहरू एकपाइला अगाडि बढ्ने नीतिअनुसार कुनै ठोस सम्झौता हुने निश्चितप्रायः देखियो । यसरी सम्झौता भएका एक माओवादी शान्तिपूर्ण आन्दोलनसँगै बहुदलीय लोकतान्त्रिक प्रतिस्पर्धामा सुनिश्चित हुनेछ, राष्ट्रसंघीय उपस्थितिमा हुने संविधानसभाको चुनाव र यसको व्यवस्थापनसँगै र अर्कोतिर दलहरू चाहे पनि नचाहे पनि संविधानसभामा लोकतान्त्रिक गणतन्त्रउन्मुख हुने र यी दुवै कार्यहरू संवादरत दल र माओवादीका सिद्धान्त र सीमा हेर्दा ठूलै फड्को साबित हुने ।

२.३.९ राजतन्त्रको अनिश्चित भविष्य

दल र माओवादीको संवाद र सहकार्य अगाडि बढेमा देशमा नयाँ उथलपुथल हुने सम्भावना देखिन्थ्यो । त्यस उथलपुथलले सबैभन्दा बेसी राजा र राजतन्त्रलाई असर पार्ने निश्चित थियो । किनकी राजाको नेतृत्वमा सञ्चालित शाहीसत्ता जीवन-मरणको लडाइँमा युद्धरत थियो, आमजनताविरुद्ध तिनीहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने दलहरूविरुद्ध लोकतन्त्रविरुद्ध । यस्तो सत्ताविरुद्ध सात राजनैतिक दल, नागरिक समाज र तिनीहरूका विभिन्न तप्काहरू पनि सङ्घर्षरत थिए ।

आमजनतासँग सातदल, त्यसमा पनि विशेषगरी नेपाली कांग्रेस र ने.क.पा. एमालेको नेतृत्वका बीच रहेको अलगावको ठूलो खाडल रहेको कारणले सत्ता सङ्घर्षजस्तो हुन सकेको थिएन । यही अलगावको खाडलमा भरैर निरङ्कुश राजतन्त्रका लागि 'स्पेस' बनाउन चलखेल गरिरहेको शाहीसत्ता आफ्नो गम्भीर सङ्कटका बावजूद दल र लोकतन्त्रप्रति आक्रामक हुनसकेको पक्षमा दलीय नेतृत्व स्पष्ट हुनु थियो । अब दल-माओवादी सहकार्यसँगै दलीय नेताहरूले यो अलगावलाई नागरिक समाज र माओवादीहरूका साथ लिएर निर्णायक सङ्घर्ष गर्नुको विकल्प थिएन । जनताविरोधी शोषण, उत्पीडन र लोकतन्त्रहरणका लागि जिम्मेवार राजतन्त्र उन्मूलनसँगै राजारहित लोकतन्त्रको स्थापना अबको आन्दोलनको अभीष्ट हुने, अन्यथा सङ्घर्ष निर्णायक र आमूल परिवर्तनकारी हुने छैन र माओवादी जनयुद्धबाट

प्राप्त भएको बल, नागरिक आन्दोलनमा भएको आमजनताको सहभागिताले लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका लागि आन्दोलन चलाउने हो भने कुनै पनि राजा-महाराजाहरूले केही लछारपाटो लगाउनसक्ने स्थिति र समय थिएन । 'न बुलाए मेहमान' का रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय मञ्च चहार्दै हिँड्ने राजा-महाराजालाई जतिसुकै ठूलो स्वरमा घोक्रो सुक्नेगरी आतङ्कवादविरोधी नारा लगाए पनि नाराबाट प्रभावित भएर महाशक्तिहरूले आशीर्वाद दिए पनि राजारहित लोकतन्त्र स्थापना अवश्यम्भावी भइसकेको तथ्य अब राजा र शक्ति-राष्ट्रहरूले पनि बुझ्नु जरुरी थियो ।^{१६}

---

^{१६} विष्णु निष्ठुरी, जनआन्दोलनको डायरी १९ दिन, (काठमाडौँ : मोर्डन बुक्स, २०६३), पृ. ३७ ।

अध्याय - तीन

गणतन्त्र स्थापनार्थ भएका सम्झौताहरू

३.१ सात दल र माओवादीबीच भएको दोस्रो समझदारी

नेपालमा निरङ्कुसताको अन्त्य र पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापनाको निम्ति आन्दोलन गरिरहेका सात राजनैतिक दल र नेकपा (माओवादी) बीच वि.सं. २०६२ मङ्सिर ७ गते लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रमगन र राष्ट्रिय स्वाधिनताका निम्ती ऐतिहासिक १२ बुँदे सम्झौता भएको थियो । उक्त १२ बुँदे ऐतिहासिक सम्झौता पछि नेपालमा राजतन्त्रका लागि आन्दोलनको लहर चलिसकेको थियो । यस समयमा निरङ्कुश राज्यसत्ताद्वारा २०६२ माघ २६ गते गरिएको कथित नगरपालिकाको चुनाव पनि जनताको पूर्ण वहिष्कारका कारण निरङ्कुस राजसत्ता नाङ्गिएको थियो । बाह्रबुँदे समझदारीप्रति अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रहरूको व्यापक समर्थनले अब देशमा राजतन्त्रको अन्त्य, शान्ति, सुरक्षा र जारी द्वन्द्वको समाधानको पूर्वा अनुमान गर्ने आधार तयार भएको थियो ।^{१७}

माओवादी र सातदलका बीचको दोस्रो समझदारीले सञ्चालन भएको आन्दोलनको शक्तिले विघटित संसदको पुनः स्थापना, अधिकार सम्पन्न सर्वदलीय सरकारको स्थापना, माओवादीसँगको शान्ति वार्ता, सविधान सभाको निष्पक्ष निर्वाचन र पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापना गरी देशमा विद्यमान द्वन्द्वको समाधान, सार्वभौमसत्ता र राजकीय सत्ता जनातमा स्थापना गर्ने प्रतिबद्धता जाहेर गरिएको थियो । समझदारी गर्ने दुवै पक्षका फरक-फरक विचार र राजनैतिक उद्देश्य रहेतापनि दुवै पक्षबाट समय-समयमा संवाद चलाउँदै र साझा सहमतिमा पुग्ने कुरामा विश्वस्त थिए ।

सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता जनतामा रहने र देशमा पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापनाका लागि चालु शान्तिपूर्ण आन्दोलनमा सहभागी भै आन्दोलनलाई शक्त रूपमा सहभागी हुनका लागि सम्पूर्ण लोकतान्त्रिक राजनैतिक शक्तिहरू, नागरिक समाज, पेशगत आमजनसमुदायमा आब्हान गरेकाले उक्त आन्दोलन सफल पार्नका

^{१७} मूल्याङ्कन (मासिक), अङ्क १३९ (चैत्र २०६२), पृ. १ ।

निम्ती सम्पूर्ण पक्षहरू सक्रिय रूपमा देशको लोकतान्त्रिक आन्दोलनमा सहभागी भएर र सातदल र नेकपा माओवादीबीच १२ बुँदे सहमतिदेखि शान्तिवार्ता र सेना समायोजनसम्म जुन प्रक्रिया आजसम्म समाधानका लागि जुन प्रयासहरू भैरहेका छन् त्यसको बाटो देखाउन यो सम्झौताले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ ।

३.२ पच्चीस बुँदे युद्धविराम आचारसंहिता

मिति २०६३ १२ गते नेपाल सरकारका वार्ताटोली प्रतिनिधि संयोजक कृष्णप्रसाद सिटौला, सदस्यहरू प्रदिप ज्ञवाली र रमेश लेखकले र नेकपा माओवादीका वार्ताटोलीका संयोजक कृष्णबहादुर महारा तथा सदस्यहरू दिनानाथ शर्मा र देव गुरुङको संयुक्त रूपमा हस्ताक्ष गरी प्रकाशित गरिएको युद्धविराम आचारसंहिता २५ बुँदामा विभाजन गरी प्रकाशित गरिएको थियो, जसमा ऐतिहासिक जनआन्दोलनपूर्ण लोकतन्त्र, अग्रगमन र शान्तिका पक्षमा प्रकट भएको जनादेशको सम्पन्न गर्ने, मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणपत्रको मानवीय प्रतिबद्ध रहने, बाह्रबुँदे सहमतिको पूर्ण पालना गर्ने, प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय शासन प्रणाली, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता, कानुनी राज्यको अवधारणा, लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रति प्रतिबद्ध रहने, डर, धम्की र हिंसाविना संविधान निर्माणको प्रक्रियामा सहभागी हुन पाउने आधारभूत अधिकारको प्रत्याभूति गर्ने लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी सामाजिक परिवर्तन तथा देशको स्वतन्त्रता, सार्वभौमिकता र स्वाभिमानलाई केन्द्रमा राख्दै नेपाल सरकार र नेकपा (माओवादीबीच भएको युद्धविरामलाई स्थाई शान्तिमा परिणत गर्नु, वार्ताको माध्यमबाट शान्तिपूर्ण समाधानका लागि नेपाली जनताको चाहना अनुरूप दुवै पक्षबाट यस प्रकारको आचारसंहिता जारी गरिएको थियो ।^{१५}

नेपाल सरकार र नेकपा (माओवादी) ले जारी गरिएको उक्त आचारसंहितामा बुँदा नं. १ देखि बुँदा नं. ५ सम्म भयमुक्त नागरिक जीवनको सुनिश्चितता सम्बन्धमा आचारसंहिता रहेको थियो । यसमा एक अर्काप्रति उत्तेजित सार्वजनिक व्यक्तव्य जारी नगर्ने, सशस्त्र सेनाको परिचालन, प्रदर्शन, र प्रयोग गरी जनसमुदायमा त्रास फैलाउन नपाउने, सेनामा नयाँ भर्ना गर्न नपाउने, एक अर्काको

^{१५} www.gorkhapatra.com.

शैनिक इलाकामा आक्रमण गर्न नपाउने, माइन एम्बुस ओछ्याउन नपाइने, पारस्परिक सहयोग गर्ने हातहतियार र शैनिक व्यवस्थापन सम्बन्धमा आवश्यकताअनुसार छलफल तथा समझदारी बढाउने विषयमा उल्लेख गरिएको थियो । आचारसंहिताको बुँदा नं. ६ र ७ जनतामा विश्वासको वातावरण गर्ने सम्बन्धमा सार्वजनिक भेला समारोहमा कम्ब्याट ड्रेसमा उपस्थित नहुने, राजनैतिक दलका कार्यकर्ता र सामाजिक संघ-सङ्गठनका सदस्य वा व्यक्तिहरूमा राजनैतिक प्रभावका लागि मानसिक र शारीरिक दबाव नदिने भन्ने उल्लेख गरिएको थियो । जनताका आधारभूत सेवा र विकास निर्माणसम्बन्धी सम्झौता आचारसंहिताको बुँदा नं. ९ देखी १२ सम्म उल्लेख गरिएको थियो जसमा युद्धविराम अवधिभर शान्तिपूर्ण जुलुश गर्न सकिने तर बन्द, चक्काजाम जस्ता कार्य नगर्ने, जनताका आधारभूत सेवा सुविधा निर्वाध रूपले सञ्चालन हुने, जनहित र विकास निर्माण कार्य शान्तिपूर्ण ढङ्गले अगाडि बढाउने, दैनिक उपभोग्य वस्तुहरूको ओसारपसारमा बन्देज नलगाउने, विद्यालय, कलेज, विश्वविद्यालय, अस्पताल, उपचार केन्द्र तथा औद्योगिक प्रतिष्ठानहरू सुचारुरूपले सञ्चालन हुने कुरा उल्लेख गरिएको थियो ।

३.३ नयाँ नेपाल निर्माणको ऐतिहासिक सम्झौता

नेपाली जनताले २००७ साल पहिलेदेखि हालसम्म पटक-पटक गर्दै आएका ऐतिहासिक सङ्घर्ष र जनआन्दोलनमार्फत् लोकतन्त्र, शान्ति र अग्रगमनका पक्षमा प्रकट भएको जनादेशको सम्मान गर्दै सातदल र नेकपा (माओवादी) बीच सम्पन्न बाह्रबुँदे समझदारी, आठबुँदे सहमति र पच्चीस बुँदे आचारसंहितालगायत दुवै पक्षबीच सम्पन्न सबै सम्झौता, सहमति र आचारसंहिताका बारेमा दुवै पक्षबाट राष्ट्र संघलाई प्रेषित समाधान धाराणाको पत्रचारप्रति पूर्ण प्रतिबद्धताको पुनर्पुष्टी गर्दै देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय र लिङ्गीय समस्यालाई समाधान गर्दै राज्यको अग्रगामी पुनःसंरचना गर्नुपर्ने सङ्कल्प गर्दै प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था नागरिक स्वतन्त्रता मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता तथा कानुनी राज्यको अवधारणालगायत लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रति पूर्ण प्रतिबद्धतालाई दोहोर्‍याउँदै नेपाली जनताको भयमुक्त वातावरणमा संविधान सभाको निर्वाचनमा सहभागी हुन पाउने आधारभूत अधिकारको प्रत्यभूति गर्दै लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी सामाजिक तथा आर्थिक परिवर्तन, देशको

स्वतन्त्रता, अखण्डता सार्वभौमिकता र स्वाभिमानलाई ध्यानमा राख्दै, २०६४ जेठ महिनाभित्र स्वतन्त्र र निष्पक्ष रूपमा संविधान सभाको निर्वाचन सम्पन्न गर्ने प्रतिबद्धतालाई कार्यान्वयन गराउन मिति २०६३ कार्तिक २२ गते नेपालका प्रमुख सात राजनैतिक दल र तत्कालीन नेकपा माओवादीबीच नयाँ नेपाल बनाउने ऐतिहासिक सम्झौता भएको थियो।^{१९}

२०६३ कार्तिक २२ गतेको ६ बुँदे सहमितले अन्तरिम व्यवस्थापिका ३३० सदस्य बनाउने टुङ्गो गरेको थियो, जसमा ऐतिहासिक जनआन्दोलनको विपक्षमा रहेका कोही पनि सांसद रहने छैनन्। अन्तरिम व्यवस्थापिकामा सातदलका २ अन्य दलका जम्मा २०९ जना प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभा सदस्यहरू संसदका रूपमा रहनेछन् माओवादीकातर्फबाट ७३ जना सांसद रहने र ४८ जना विभिन्न जनवर्गीय सङ्गठन, पेशागत सङ्गठन, उत्पिडित जाति, क्षेत्र र राजनीतिक व्यक्तित्वहरू राजनैतिक सहभागिताका आारमा मनोनित गरिने व्यवस्था गरियो। अन्तरिम व्यवस्थापिका गठन भएपछि राष्ट्रिय सभा स्वतः भङ्ग गरियो र माओवादीका विभिन्न सरकार र जनअदालत भङ्ग भयो भने स्थानीय निकायहरूमा सहमतिका आधारमा टुङ्गो लगाउने सहमति भएको थियो। जनयुद्ध थालिए यता कायम भएका दुई राज्य, दुई कानून, दुई सरकार, दुई कर प्रणालीको विधिवत रूपमा अन्त्य भयो।

यस सहमतिको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष २०४६ चैत्र मसान्तलाई आधार मानेर त्यभन्दा अघि नेपालमा जन्मिएका, निरन्तर स्थाई बसोवास गरेकाहरूलाई सरल तरिकाले नागरिकता प्रदान गर्ने, वर्गीय, जातीय, भाषिक, लैङ्गिक, सांस्कृतिक, धार्मिक र क्षेत्रीय भेदभावको अन्त्य, केन्द्रीय र एकात्मक ढाँचाको अन्त्य र समावेशी, लोकतान्त्रिक, अग्रगामी पुनःसंरचना गर्ने लक्ष र त्यसका लागि एक उच्चस्तरीय आयोगको गठन गर्ने, शामन्ति भू-स्वामित्वको अन्त्य र वैज्ञानिक भूमिसुधार, आर्थिक समाजिक रूपान्तरणको न्यूनतम साभा कार्यक्रम आपसी सहमतिले तय गर्ने, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गरी मानवअधिकारको गम्भीर उलङ्घन र मानव विरुद्धको अपराधमा संलग्नहरूका बारेमा सत्य अन्वेषण गर्ने जस्ता महत्वपूर्ण विषयवस्तु रहेका थिए।

^{१९} अन्तर्राष्ट्रिय मञ्च वर्ष २२, अङ्क १५, २०६३ मङ्सिर।

माथि उल्लेखित विषयवस्तुहरू बाहेकका विषयवस्तुहरू विगतका सहमतिहरूको कार्यान्वयन गर्दै जाने सम्बन्धमा सेना र हातहतियारसम्बन्धी सम्झौता कार्यान्वयन सम्बन्धमा, नेपाली सेना माओवादी लडाईं व्यवस्थापन सम्बन्धमा भएका सान्धि सम्झौताको पूर्ण कार्यान्वयन सम्बन्धमा समेत नयाँ नेपालको ऐतिहासिक सम्झौता उल्लेख गरिएको थियो ।

नेपालको ऐतिहासिक सम्झौता सबल पक्ष धेरै रहँदारहँदै पनि यसका दोष र सीमाहरू पनि नरहेका होइनन् जस्तो की ऐतिहासिक जनआन्दोलन पछिको सरकारको ढाँचामा त यसले आमूल परिवर्तन गर्ने सोच राखे तापनि त्यही अनुरूप राज्ययन्त्रमा परिवर्तन गर्ने सोच कतै देखिँदैन, क्रान्तिपछि सरकार बदलियो, तर राज्य पक्षधरले नयाँ राज्यका पक्षधरहरूलाई प्रभावहित बनाइदिन सक्दछन् । यसैगरी पुरानै न्यायलय, पुरानै प्रशासन यन्त्र, प्रतिगमनप्रति बफादार व्यक्तिले भरिपूर्ण शैत्य संरचना र प्रहरी संरचनाले गर्दा पछि धोखा हुन्छ कि भन्ने शङ्का उब्जाउँछ ।

यसले भावि संविधानका आधारभूत मूल्य र मान्यता सम्बन्धी गन्तव्य र सिद्धान्त तर्जुमा गर्न सकेको छैन । सातदल र माओवादी मिलेर पहिले नै संविधानको खाका कोर्नु पर्ने, भावी राज्यको परिकल्पना गर्नुपर्ने थियो, त्यो कुरा सम्झौतामा खड्किएको पाइन्छ । त्यसैले यसले संविधान निर्माणलाई दिशाविहीन जस्तो बनाइएको छ ।^{२०}

३.४ हतियार र शेना व्यवस्थापन अनुगमनसम्बन्धी सम्झौता

मिति २०६३ मङ्सिर १२ गते भएको हतियार र शेना व्यवस्थापनसम्बन्धी सम्झौतामा नेकपा माओवादीका वार्ताटोलीका संयोजक कृष्णबहादुर महारा र सरकारी वार्ताटोलीका संयोजक कृष्णप्रसाद सिटौलाले हस्ताक्षर गरेका उक्त सम्झौता संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवलाई ९ अगष्टमा पठाएको पत्र २१ नोभेम्बर २००६ को बृहत् शान्ति सम्झौतामा आधारित संविधान सभाको चुनावमा स्वतन्त्र, निष्पक्ष तथा भयमुक्त वातावरणमा भाग लिने नेपाली जनताको सार्वभौमिकताको सुनिश्चितता, प्रगतिशील राजनैतिक विकास, मुलुकको लोकतान्त्रिक पुनःसंरचना र सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक रूपान्तरण गर्ने उद्देश्यले भएको त्रिपक्षीय बृहत्

^{२०} कान्तिपुर दैनिक, २०६३ कार्तिक १३ ।

शान्ति सम्झौतामा आधारित भएर २०५२ देखि देशमा विद्यमान सशस्त्र द्वन्द्वलाई अन्त्य गरी शान्तिपूर्ण लोकतान्त्रिक उपस्थित भएको त्रिपक्षीय सम्झौताका बुँदाहरूलाई स्वीकार गर्ने प्रतिबद्धता गरिएको थियो।^{२१}

अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताहरू अनुसार माओवादी लडाकुहरू र तिनका हतियारहरूलाई निर्धारित शिविरहरूमा राख्ने र नेपाली सेनालाई व्यापकमा नै राख्ने, तिनका हतियार कुनै पनि पक्ष विरुद्ध प्रयोग नभएको सुनिश्चितताको अनुगमनमा सघाउन र दुवै पक्षका हतियार र सेना व्यवस्थापनको अनुगमन गर्न संयुक्त राष्ट्रसंघका नागरिक अनुगमनकर्ताहरू तैनाथ गर्न दुवै पक्ष सहमत भएका थिए।

यस सम्झौतालाई सात भागमा विभाजन गरिएको थियो। पहिलो सम्झौताको प्रारूपमा कुनै पक्षले सम्झौता उल्लेखित भन्दा बाहिर गई कार्य गरेमा त्यसको सूचना संयुक्त राष्ट्र संघलाई दिइने, हातहतियारमा प्रयोग हुने विष्फोटक पदार्थको ओसारपसार गर्न नपाइने, १८ वर्ष भन्दा मुनिका बालबालिकालाई युद्धमा सहभागी गराउन नपाइने, भएमा तत्काल उद्धार र पुनर्वासको व्यवस्था गर्ने, संयुक्त राष्ट्र संघ, अन्तर्राष्ट्रिय दातृ संस्था, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैह्रसरकारी संस्था, प्रेस, मानवअधिकार, निर्वाचन पर्यवेक्षक, निर्वाचन पर्यवेक्षक, विदेशी पर्यटक आदिलाई सुरक्षा प्रदान गर्ने भन्ने उल्लेख भएको छ। नेपाली सेना, माओवादी लडाकु, भण्डारण क्षेत्र, पक्षहरू, संयुक्त राष्ट्र संघ अनुगमन (JMCC), प्रवर्द्धन र यसका चरणहरू उल्लेख गरिएको छ। दोश्रोमा उल्लेखित नियमका आधार बाहेक गैह्रकार्य गरेमा संयुक्त राष्ट्र संघलाई सूचना प्रवाह गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ। तेश्रोमा माओवादी सेना र नेपाली सेना पुनःपरिचालन र अभावका लागि योजना, समय र बाटो संयुक्त राष्ट्रसंघलाई उपलब्ध गराउने, नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बलले जनआन्दोलन र शान्ति सम्झौता र विद्यमान कानून मुताविक शान्ति व्यवस्था कायम राख्ने भन्ने रहेको छ र चौथो भागमा माओवादीको शैनिक शिविर, कमाण्डरको जिम्मेवारी, शिविर क्षेत्र र कमाण्डरको दायित्व, हतियार भण्डारण र नियन्त्रण, शिविर क्षेत्रमा माओवादी सेनाको दर्ता, हतियार भण्डारण र नियन्त्रण, सेनाको परिचालन र नेपाली सेनाद्वारा स्विकृत गतिविधिका बारेमा विस्तृत र नियम

^{२१} चैतन्य मिश्र, बाबुराम भट्टराई, हरि रोका, श्याम श्रेष्ठ, राजेन्द्र महर्जन, *नयाँ नेपालको मार्गचित्र*, (काठमाडौँ : मूल्याङ्कन प्रकाशन गृह, २०६३), पृ. १।

बनाई कार्यान्वयन गर्ने उल्लेख भएको पाँचौं खण्डमा निषेधित गतिविधि, अनुमति प्राप्त क्रियाकलाप, उलङ्घनका विषयमा “सम्झौता सहमति ” भनी उल्लेख भएको छ । युनाइटेड नेसनस मिसनअन्तर्गत संयुक्त अनुगमन समन्वय समिति र JMT कार्य कार्यहरूका बारेमा छैटौं खण्डमा राखिएको छ भने अन्त्यमा विविध विषयमा उल्लेख गरिएको छ ।

हतियार र सेना व्यवस्थापन अनुगमन सम्बन्धी सम्झौताको महत्त्वपूर्ण गुदी कुरा भनेको सेना र हतियारको व्यवस्थापनसम्बन्धी निर्णय हो । सहमतिमुताविक मड्सिरको पहिलो हप्तासम्ममा माओवादी सेनाका लडाकुहरू देशका कैलाली, सुर्खेत, रोल्पा, नवलपरासी, चितवन, सिन्धुली र इलाम जस्ता सात मुख्य ठाउँमा अस्थाई शिविरमा पसिसक्ने र मुख्य शिविर वरिपरि तीन-तीनवटाका दरले सहायक शिविर रहने छन् । शिविरभित्रै माओवादी सेनाका हतियारहरूको सुरक्षित भण्डारण गर्ने र त्यसमा एकल ताल्चा लगाएर त्यसको साँचो सम्बन्धित पक्षले राख्ने । ताल्चा लगाइएको ठाउँमा संयुक्त राष्ट्रसंघको निगरानी र अनुगमनका लागि साइरनसहितको सिटिभिटी प्रविधि समेत जडान गर्ने प्रबन्ध गरिएको छ । माओवादी सेना शिविरमा बसेपछि उनीहरूको रसद पानीको व्यवस्था सरकारले गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । राष्ट्रिय सेनामा माओवादी सेनाको समायोजन र समायोजन नगरिएकाहरूको पुनः व्यवस्थापनको व्यवस्था गर्नका लागि क्याबिनेट स्तरको विशेष कमिटी निर्माण गर्ने व्यवस्था पनि सहमतिमा गरिएको थियो, तर समायोजन संविधान सभा अधि गर्ने कि पछि गर्ने भन्ने विषयमा स्पष्ट नगरिएकोले यो विषय अमूर्त र अस्पष्ट देखिन्छ ।

नेपाली सेनाका हकमा माओवादी सेनाका तर्फबाट भण्डारण भएका हतियारको बराबरी संख्यमा उनीहरूले पनि आफ्ना अहियार भण्डारण गर्नुपर्ने, त्यसमा पनि एकल ताल्चा लगाएर एउटै प्रविधि प्रयोग गरी संयुक्त राष्ट्रसंघले निगरानी र अनुगमन गर्ने प्रबन्ध गरिएको छ । नेपाली सेनाको हतियार कसैको पनि पक्ष विपक्षमा प्रयोग नहुने कुराको ग्यारेण्टी र सेना व्यापकभित्र सीमित रहने व्यवस्था छ । नेपाली सेनाको लोतान्त्रीकरणको विस्तृत कार्ययोजना तयार पार्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने जिम्मा अन्तरिम मन्त्रिपरिषद्लाई दिइएको थियो । त्यसलाई सुचारु रूपले सञ्चालन गर्न दिने भन्ने उल्लेख गरिएको थियो । बुँदा नं. १५ मा

कसैसँग चन्दा, आर्थिक सहयोग नउठाउने उल्लेख गरिएको र रिहाई र पुनः स्थापना शीर्षकमा बुँदा १६-१९ मा राजबन्दीहरूको क्रमशः रिहाई, बेपत्ता नागरिकहरूको स्थिति यथशिघ्र सार्वजनिक गर्ने, विस्थापित नागरिकलाई शान्तिपूर्ण सहज र सम्मानपूर्वक पुनः स्थापित हुन पाउने, द्वन्द्वका क्रममा कब्जा गरिएका तथा ताला लगाइएका घर-जग्गा फिर्ता गर्ने र उनीहरू आफैले उपभोग गर्न पाउने, बुँदा २० मा वार्ता सहजीकरणका लागि वार्ताका दुवै पक्षका व्यक्तिहरूको आवागमन र गतिविधिमा कुनै बाधा-व्यवधान नगर्ने, २१ मा आपसी सहमतिका आधारमा राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय टोलीद्वारा युद्धविरामको अनुमति गार्ने र २२ देखि २५ सम्मका बुँदामा उल्लेखित बुँदाहरू कुनै बाधा व्यवधान पैदा भएमा आपसी सहमतिबाट समस्याको समाधान गर्ने, दुवै पक्षको सहमतिमा आचारसंहितामा थपघट र संशोधन गर्न सकिने, हस्ताक्षर भएपछि आचारसंहिता प्रकाशित र कार्यान्वयन हुने उल्लेख भएको थियो ।

पच्चीस बुँदे आचारसंहिताका देशमा दुवै पक्षहरूले पालना गरेर शान्ति स्थापना गर्ने जुन प्रतिबद्धता जाहेर गरेका थिए सम्झौता निर्माण गर्न, जारी गर्न जति सजिलो हुन्छ त्यसको कार्यान्वयन जटिल र गम्भीर हुन्छ । माथि उल्लेखित संझौतामा धेरैजसो बुँदाहरू कार्यान्वयनमा पूरा हुँदै गएका छन् । दुवै शोनाहरू क्यान्टोनमेन्टमा रहेका, हातहतियार सयुक्त राष्ट्र संघको नियन्त्रणमा भण्डारण भएका छन्, वारुद विछ्याउने काम बन्द भएका छन् । राजनैतिक कार्यक्रमहरूमा दुवै पक्षको हस्तक्षेप बन्द भैसकेको छ । विद्यालय, क्याम्पस, विश्वविद्यालयमा हस्तक्षेप बन्द भएको छ । देशमा संविधान सभाको निर्वाचन सम्पन्न भै विद्रोहीको रूपमा रहेको एनेकपा माओवादीले सत्ताको बागडोर समाली सकेको छ र हाल प्रतिपक्षमा रहेर महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ । त्यसैगरी तत्कालीन अवस्थामा सरकारमा राजनैतिक दलहरूको पनि लोकतान्त्रिक अभ्यासमा अभ्यासरत रहेका छन् ।

आचारसंहिताका केही संझौताहरू भने आजसम्म पनि कार्यान्वयन भएका छैनन् । लोकतान्त्रिक मूलधारमा आएर पनि एनेकपा (माओवादी) ले बेला-बेलामा हतियारको भाषा बोल्ने, कम्ब्याट ड्रेसमा माओवादी लडाकुहरू बेला-बेलामा शिविरबाहिर जानु, विभिन्न किसिमका लुट, हत्या र अपहरणमा सहभागी हुनु, कब्जा गरिएका घर-जग्गा फिर्ता नगर्नु आदि रहेका छन् । त्यसैगरी राज्य पक्षबाट पनि माओवादीलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा सुधार नहुनु, बेपत्ता नागरिक सार्वजनिक नगरिनु,

राजनेतिक स्वार्थमा केन्द्रकृत रहनु, संविधान निर्माणभन्दा सत्तालाई प्राथमिकता दिनुले राज्यले र जनताले परिकल्पना गरेको जनगतन्त्र स्थापना हुन सकेको छैन । अन्त्यमा देशका प्रमुख राजनैतिक दलहरूले जनताका चाहना अनुरूप काम नगरेमा जनताद्वारा सबै पक्षलाई वहिष्कार गर्ने छन्, त्यसर्थ यिनीहरूले निश्चय नै जनता र देशका पक्षमा काम गर्ने छन् ।

सेना र हतियारको व्यवस्थापन सम्बन्धमा भएको यो सहमतिले देशमा गृहयुद्धको स्थिति र सशस्त्र द्वन्द्वको स्थिति तत्काल अन्त्य गरेको छ । संविधान सभाको समयमा हतियारको चलखेल हुने डर र त्रास सिर्जना गर्ने सम्भावनालाई पनि यसले धेरै कम पारेको थियो । परन्तु माओवादी हतियार र राज्यको सेनाका चाहिँ आशिक सङ्ख्यामा मात्र हतियार तालाबन्दी गर्ने व्यवस्थाले अपेक्षित मात्रामा भयमुक्त वातावरण भने सिर्जना गर्ने वातावरण देखिँदैनथियो । जेहोस् तापनि यो संभौताका कारण संविधान सभाको निर्वाचन सौहाद्र वातावरणमा सम्पन्न भएको थियो ।

३.५ विस्तृत शान्ति सम्झौता-२०६३

वि.सं. २०६३ मङ्सिर ५ गतेको नेपाल सरकार र नेकपा (माओवादी) बीच भएको युद्धविरामलाई दीर्घकालीन शान्तिमा परिणत गर्नका लागि दुवै पक्षका प्रतिबद्धताका साथ नेपाल सरकार र नेकपा माओवादीका बीच नेपाल सरकारका तर्फबाट तत्कालीन प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइराला र माओवादीका तर्फबाट अध्यक्ष पुष्पकमल दाहाल प्रचण्डनले हस्ताक्षर गरिएको सम्झौता हो । यसमा विशेष गरी नेपाली जनताले वि.सं. २००७ सालदेखि हालसम्म गर्दै आएका ऐतिहासिक संघर्ष र जनआन्दोलनमार्फत् प्राप्त लोकतन्त्र, शान्ति र अग्रगमन पक्षमा प्रकट गरेका जनादेशहरूलाई सम्मान गर्दै सात राजनैतिक दल र नेकपा माओवादीबीच सम्पन्न बाह्रबुँदे समझदारी, आठबुँदे सहमति, पच्चीस बुँदे आचारसंहिता, शीर्ष नेताहरूबीच सम्पन्न महत्त्वपूर्ण बैठकहरू, संयुक्त राष्ट्रसंघलाई प्रेषित समानधारणाको पत्राचारप्रति पूर्ण प्रतिबद्धताको पुनः पुष्टी गर्दै देशमा विद्यमान

वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय र लिङ्गीय समस्यालाई समाधान गर्न, राज्यको पुनःसंरचना गर्ने संकल्प व्यक्त गरिएको थियो।^{२२}

प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता तथा कानुनी राज्यको अवधारणालगायत लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रतिको पूर्ण प्रतिबद्धता दोहोर्याएको छ। मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र १९४८ तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय सहभागी हुन पाउने नेपाली जनताको आधारभूत अधिकारको प्रत्याभूति गर्दै लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, आर्थिक सामाजिक परिवर्तन तथा देशको स्वतन्त्रता, अखण्डता, सार्वभौमिकता र स्वाभिमानलाई सबै पक्षबाट उल्लेखनीय सम्मान गरिएको छ।

२०६४ जेठ महिनाभित्र स्वतन्त्र र निष्पक्ष रूपमा संविधान सभाको निर्वाचन गर्ने जुन प्रतिबद्धता जाहेर गरिएको थियो त्यो कार्य पूरा भएको छ। संविधान सभामार्फत नेपाली जनताको सार्वभौमसत्ताको संरचना, अग्रगामी राजनीतिक विकास, राज्यको लोकतान्त्रिक पुनःसंरचना र आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक रूपान्तरण जारी रहेको छ। दुवै पक्षको राजनैतिक सहभागिता २०५२ देखि चल्दै आएको सशस्त्र जनयुद्धको अन्त्य भन्ने नेकपा (मओवादी) लोकतान्त्रिक धारणा परिवर्तन भएको छ। यस संभौतको नेपालको इतिहासमा ज्यादै महत्त्वपूर्ण स्थान छ।

^{२२} सरकार-माओवादीबीच सम्पन्न विस्तृत शान्ति सम्झौता-२०६३, (काठमाडौं : चण्डेश्वरी प्रकाशन प्रा.लि., २०६३), पृ. १०।

अध्याय - तीन

गणतन्त्र स्थापनार्थ भएका सम्झौताहरू

३.१ सात दल र माओवादीबीच भएको दोस्रो समझदारी

नेपालमा निरङ्कुसताको अन्त्य र पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापनाको निम्ति आन्दोलन गरिरहेका सात राजनैतिक दल र नेकपा (माओवादी) बीच वि.सं. २०६२ मङ्सिर ७ गते लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रमगन र राष्ट्रिय स्वाधिनताका निम्ती ऐतिहासिक १२ बुँदे सम्झौता भएको थियो । उक्त १२ बुँदे ऐतिहासिक सम्झौता पछि नेपालमा राजतन्त्रका लागि आन्दोलनको लहर चलि सकेको थियो । यस समयमा निरङ्कुश राज्यसत्ताद्वारा २०६२ माघ २६ गते गरिएको कथित नगरपालिकाको चुनाव पनि जनताको पूर्ण बहिष्कारका कारण निरङ्कुस राजसत्ता नाङ्गिएको थियो । बाह्रबुँदे समझदारीप्रति अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रहरूको व्यापक समर्थनले अब देशमा राजतन्त्रको अन्त्य, शान्ति, सुरक्षा र जारी द्वन्द्वको समाधानको पूर्वा अनुमान गर्ने आधार तयार भएको थियो ।^{२३}

माओवादी र सातदलका बीचको दोस्रो समझदारीले सञ्चालन भएको आन्दोलनको शक्तिले विघटित संसदको पुनः स्थापना, अधिकार सम्पन्न सर्वदलीय सरकारको स्थापना, माओवादीसँगको शान्ति वार्ता, सविधान सभाको निष्पक्ष निर्वाचन र पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापना गरी देशमा विद्यमान द्वन्द्वको समाधान, सार्वभौमसत्ता र राजकीय सत्ता जनातमा स्थापना गर्ने प्रतिबद्धता जाहेर गरिएको थियो । समझदारी गर्ने दुवै पक्षका फरक-फरक विचार र राजनैतिक उद्देश्य रहेतापनि दुवै पक्षबाट समय-समयमा संवाद चलाउँदै र साझा सहमतिमा पुग्ने कुरामा विश्वस्त थिए ।

सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता जनतामा रहने र देशमा पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापनाका लागि चालु शान्तिपूर्ण आन्दोलनमा सहभागी भै आन्दोलनलाई शक्ति रूपमा सहभागी हुनका लागि सम्पूर्ण लोकतान्त्रिक राजनैतिक शक्तिहरू, नागरिक समाज, पेशगत आमजनसमुदायमा आब्हान गरेकाले उक्त आन्दोलन सफल पार्नका

^{२३} मूल्याङ्कन (मासिक), अङ्क १३९ (चैत्र २०६२), पृ. १ ।

निम्ती सम्पूर्ण पक्षहरू सक्रिय रूपमा देशको लोकतान्त्रिक आन्दोलनमा सहभागी भएर र सातदल र नेकपा माओवादीबीच १२ बुँदे सहमतिदेखि शान्तिवार्ता र सेना समायोजनसम्म जुन प्रक्रिया आजसम्म समाधानका लागि जुन प्रयासहरू भैरहेका छन् त्यसको बाटो देखाउन यो सम्झौताले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ ।

३.२ पच्चीस बुँदे युद्धविराम आचारसंहिता

मिति २०६३ १२ गते नेपाल सरकारका वार्ताटोली प्रतिनिधि संयोजक कृष्णप्रसाद सिटौला, सदस्यहरू प्रदिप ज्ञवाली र रमेश लेखकले र नेकपा माओवादीका वार्ताटोलीका संयोजक कृष्णबहादुर महरा तथा सदस्यहरू दिनानाथ शर्मा र देव गुरुङको संयुक्त रूपमा हस्ताक्ष गरी प्रकाशित गरिएको युद्धविराम आचारसंहिता २५ बुँदामा विभाजन गरी प्रकाशित गरिएको थियो, जसमा ऐतिहासिक जनआन्दोलनपूर्ण लोकतन्त्र, अग्रगमन र शान्तिका पक्षमा प्रकट भएको जनादेशको सम्पन्न गर्ने, मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणपत्रको मानवीय प्रतिबद्ध रहने, बाह्रबुँदे सहमतिको पूर्ण पालना गर्ने, प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय शासन प्रणाली, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता, कानुनी राज्यको अवधारणा, लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रति प्रतिबद्ध रहने, डर, धम्की र हिंसाविना संविधान निर्माणको प्रक्रियामा सहभागी हुन पाउने आधारभूत अधिकारको प्रत्याभूति गर्ने लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी सामाजिक परिवर्तन तथा देशको स्वतन्त्रता, सार्वभौमिकता र स्वाभिमानलाई केन्द्रमा राख्दै नेपाल सरकार र नेकपा (माओवादीबीच भएको युद्धविरामलाई स्थाई शान्तिमा परिणत गर्नु, वार्ताको माध्यमबाट शान्तिपूर्ण समाधानका लागि नेपाली जनताको चाहना अनुरूप दुवै पक्षबाट यस प्रकारको आचारसंहिता जारी गरिएको थियो ।^{२४}

नेपाल सरकार र नेकपा (माओवादी) ले जारी गरिएको उक्त आचारसंहितामा बुँदा नं. १ देखि बुँदा नं. ५ सम्म भयमुक्त नागरिक जीवनको सुनिश्चितता सम्बन्धमा आचारसंहिता रहेको थियो । यसमा एक अर्काप्रति उत्तेजित सार्वजनिक व्यक्तव्य जारी नगर्ने, सशस्त्र सेनाको परिचालन, प्रदर्शन, र प्रयोग गरी जनसमुदायमा त्रास फैलाउन नपाउने, सेनामा नयाँ भर्ना गर्न नपाउने, एक अर्काको

शैनिक इलाकामा आक्रमण गर्न नपाउने, माइन एम्बुस ओछ्याउन नपाइने, पारस्परिक सहयोग गर्ने हातहतियार र शैनिक व्यवस्थापन सम्बन्धमा आवश्यकताअनुसार छलफल तथा समझदारी बढाउने विषयमा उल्लेख गरिएको थियो । आचारसंहिताको बुँदा नं. ६ र ७ जनतामा विश्वासको वातावरण गर्ने सम्बन्धमा सार्वजनिक भेला समारोहमा कम्ब्याट ड्रेसमा उपस्थित नहुने, राजनैतिक दलका कार्यकर्ता र सामाजिक संघ-सङ्गठनका सदस्य वा व्यक्तिहरूमा राजनैतिक प्रभावका लागि मानसिक र शारीरिक दबाव नदिने भन्ने उल्लेख गरिएको थियो । जनताका आधारभूत सेवा र विकास निर्माणसम्बन्धी सम्झौता आचारसंहिताको बुँदा नं. ९ देखि १२ सम्म उल्लेख गरिएको थियो जसमा युद्धविराम अवधिभर शान्तिपूर्ण जुलुश गर्न सकिने तर बन्द, चक्काजाम जस्ता कार्य नगर्ने, जनताका आधारभूत सेवा सुविधा निर्वाध रूपले सञ्चालन हुने, जनहित र विकास निर्माण कार्य शान्तिपूर्ण ढङ्गले अगाडि बढाउने, दैनिक उपभोग्य वस्तुहरूको ओसारपसारमा बन्देज नलगाउने, विद्यालय, कलेज, विश्वविद्यालय, अस्पताल, उपचार केन्द्र तथा औद्योगिक प्रतिष्ठानहरू सुचारुरूपले सञ्चालन हुने कुरा उल्लेख गरिएको थियो ।

३.३ नयाँ नेपाल निर्माणको ऐतिहासिक सम्झौता

नेपाली जनताले २००७ साल पहिलेदेखि हालसम्म पटक-पटक गर्दै आएका ऐतिहासिक सङ्घर्ष र जनआन्दोलनमार्फत् लोकतन्त्र, शान्ति र अग्रगमनका पक्षमा प्रकट भएको जनादेशको सम्मान गर्दै सातदल र नेकपा (माओवादी) बीच सम्पन्न बाह्रबुँदे समझदारी, आठबुँदे सहमति र पच्चीस बुँदे आचारसंहितालगायत दुवै पक्षबीच सम्पन्न सबै सम्झौता, सहमति र आचारसंहिताका बारेमा दुवै पक्षबाट राष्ट्र संघलाई प्रेषित समाधान धाराणाको पत्रचारप्रति पूर्ण प्रतिबद्धताको पुनर्पुष्टी गर्दै देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय र लिङ्गीय समस्यालाई समाधान गर्दै राज्यको अग्रगामी पुनःसंरचना गर्नुपर्ने सङ्कल्प गर्दै प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था नागरिक स्वतन्त्रता मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता तथा कानुनी राज्यको अवधारणालगायत लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रति पूर्ण प्रतिबद्धतालाई दोहोर्‍याउँदै नेपाली जनताको भयमुक्त वातावरणमा संविधान सभाको निर्वाचनमा सहभागी हुन पाउने आधारभूत अधिकारको प्रत्यभूति गर्दै लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी सामाजिक तथा आर्थिक परिवर्तन, देशको

स्वतन्त्रता, अखण्डता सार्वभौमिकता र स्वाभिमानलाई ध्यानमा राख्दै, २०६४ जेठ महिनाभित्र स्वतन्त्र र निष्पक्ष रूपमा संविधान सभाको निर्वाचन सम्पन्न गर्ने प्रतिबद्धतालाई कार्यान्वयन गराउन मिति २०६३ कार्तिक २२ गते नेपालका प्रमुख सात राजनैतिक दल र तत्कालीन नेकपा माओवादीबीच नयाँ नेपाल बनाउने ऐतिहासिक सम्झौता भएको थियो ।^{२५}

२०६३ कार्तिक २२ गतेको ६ बुँदे सहमितले अन्तरिम व्यवस्थापिका ३३० सदस्य बनाउने टुङ्गो गरेको थियो, जसमा ऐतिहासिक जनआन्दोलनको विपक्षमा रहेका कोही पनि सांसद रहने छैनन् । अन्तरिम व्यवस्थापिकामा सातदलका २ अन्य दलका जम्मा २०९ जना प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभा सदस्यहरू संसदका रूपमा रहनेछन् माओवादीकातर्फबाट ७३ जना सांसद रहने र ४८ जना विभिन्न जनवर्गीय सङ्गठन, पेशागत सङ्गठन, उत्पिडित जाति, क्षेत्र र राजनीतिक व्यक्तित्वहरू राजनैतिक सहभागिताका आारमा मनोनित गरिने व्यवस्था गरियो । अन्तरिम व्यवस्थापिका गठन भएपछि राष्ट्रिय सभा स्वतः भङ्ग गरियो र माओवादीका विभिन्न सरकार र जनअदालत भङ्ग भयो भने स्थानीय निकायहरूमा सहमतिका आधारमा टुङ्गो लगाउने सहमति भएको थियो । जनयुद्ध थालिए यता कायम भएका दुई राज्य, दुई कानून, दुई सरकार, दुई कर प्रणालीको विधिवत रूपमा अन्त्य भयो ।

यस सहमतिको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष २०४६ चैत्र मसान्तलाई आधार मानेर त्यभन्दा अघि नेपालमा जन्मिएका, निरन्तर स्थाई बसोवास गरेकाहरूलाई सरल तरिकाले नागरिकता प्रदान गर्ने, वर्गीय, जातीय, भाषिक, लैङ्गिक, सांस्कृतिक, धार्मिक र क्षेत्रीय भेदभावको अन्त्य, केन्द्रीय र एकात्मक ढाँचाको अन्त्य र समावेशी, लोकतान्त्रिक, अग्रगामी पुनःसंरचना गर्ने लक्ष र त्यसका लागि एक उच्चस्तरीय आयोगको गठन गर्ने, शामन्ति भू-स्वामित्वको अन्त्य र वैज्ञानिक भूमिसुधार, आर्थिक समाजिक रूपान्तरणको न्यूनतम साभा कार्यक्रम आपसी सहमतिले तय गर्ने, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गरी मानवअधिकारको गम्भीर उलङ्घन र मानव विरुद्धको अपराधमा संलग्नहरूका बारेमा सत्य अन्वेषण गर्ने जस्ता महत्वपूर्ण विषयवस्तु रहेका थिए ।

^{२५} अन्तर्राष्ट्रिय मञ्च वर्ष २२, अङ्क १५, २०६३ मङ्सिर ।

माथि उल्लेखित विषयवस्तुहरू बाहेकका विषयवस्तुहरू विगतका सहमतिहरूको कार्यान्वयन गर्दै जाने सम्बन्धमा सेना र हातहतियारसम्बन्धी सम्झौता कार्यान्वयन सम्बन्धमा, नेपाली सेना माओवादी लडाईं व्यवस्थापन सम्बन्धमा भएका सान्धि सम्झौताको पूर्ण कार्यान्वयन सम्बन्धमा समेत नयाँ नेपालको ऐतिहासिक सम्झौता उल्लेख गरिएको थियो ।

नेपालको ऐतिहासिक सम्झौता सबल पक्ष धेरै रहँदारहँदै पनि यसका दोष र सीमाहरू पनि नरहेका होइनन् जस्तो की ऐतिहासिक जनआन्दोलन पछिको सरकारको ढाँचामा त यसले आमूल परिवर्तन गर्ने सोच राखे तापनि त्यही अनुरूप राज्ययन्त्रमा परिवर्तन गर्ने सोच कतै देखिँदैन, क्रान्तिपछि सरकार बदलियो, तर राज्य पक्षधरले नयाँ राज्यका पक्षधरहरूलाई प्रभावहित बनाइदिन सक्दछन् । यसैगरी पुरानै न्यायलय, पुरानै प्रशासन यन्त्र, प्रतिगमनप्रति बफादार व्यक्तिले भरिपूर्ण शैत्य संरचना र प्रहरी संरचनाले गर्दा पछि धोखा हुन्छ कि भन्ने शङ्का उब्जाउँछ ।

यसले भावि संविधानका आधारभूत मूल्य र मान्यता सम्बन्धी गन्तव्य र सिद्धान्त तर्जुमा गर्न सकेको छैन । सातदल र माओवादी मिलेर पहिले नै संविधानको खाका कोर्नु पर्ने, भावी राज्यको परिकल्पना गर्नुपर्ने थियो, त्यो कुरा सम्झौतामा खड्किएको पाइन्छ । त्यसैले यसले संविधान निर्माणलाई दिशाविहीन जस्तो बनाइएको छ ।^{२६}

३.४ हतियार र शेना व्यवस्थापन अनुगमनसम्बन्धी सम्झौता

मिति २०६३ मङ्सिर १२ गते भएको हतियार र शेना व्यवस्थापनसम्बन्धी सम्झौतामा नेकपा माओवादीका वार्ताटोलीका संयोजक कृष्णबहादुर महारा र सरकारी वार्ताटोलीका संयोजक कृष्णप्रसाद सिटौलाले हस्ताक्षर गरेका उक्त सम्झौता संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवलाई ९ अगष्टमा पठाएको पत्र २१ नोभेम्बर २००६ को बृहत् शान्ति सम्झौतामा आधारित संविधान सभाको चुनावमा स्वतन्त्र, निष्पक्ष तथा भयमुक्त वातावरणमा भाग लिने नेपाली जनताको सार्वभौमिकताको सुनिश्चितता, प्रगतिशील राजनैतिक विकास, मुलुकको लोकतान्त्रिक पुनःसंरचना र सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक रूपान्तरण गर्ने उद्देश्यले भएको त्रिपक्षीय बृहत्

^{२६} कान्तिपुर दैनिक, २०६३ कार्तिक १३ ।

शान्ति सम्झौतामा आधारित भएर २०५२ देखि देशमा विद्यमान सशस्त्र द्वन्द्वलाई अन्त्य गरी शान्तिपूर्ण लोकतान्त्रिक उपस्थित भएको त्रिपक्षीय सम्झौताका बुँदाहरूलाई स्वीकार गर्ने प्रतिबद्धता गरिएको थियो।^{२७}

अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताहरू अनुसार माओवादी लडाकुहरू र तिनका हतियारहरूलाई निर्धारित शिविरहरूमा राख्ने र नेपाली सेनालाई व्यापकमा नै राख्ने, तिनका हतियार कुनै पनि पक्ष विरुद्ध प्रयोग नभएको सुनिश्चितताको अनुगमनमा सघाउन र दुवै पक्षका हतियार र सेना व्यवस्थापनको अनुगमन गर्न संयुक्त राष्ट्रसंघका नागरिक अनुगमनकर्ताहरू तैनाथ गर्न दुवै पक्ष सहमत भएका थिए।

यस सम्झौतालाई सात भागमा विभाजन गरिएको थियो। पहिलो सम्झौताको प्रारूपमा कुनै पक्षले सम्झौता उल्लेखित भन्दा बाहिर गई कार्य गरेमा त्यसको सूचना संयुक्त राष्ट्र संघलाई दिइने, हातहतियारमा प्रयोग हुने विष्फोटक पदार्थको ओसारपसार गर्न नपाइने, १८ वर्ष भन्दा मुनिका बालबालिकालाई युद्धमा सहभागी गराउन नपाइने, भएमा तत्काल उद्धार र पुनर्वासको व्यवस्था गर्ने, संयुक्त राष्ट्र संघ, अन्तर्राष्ट्रिय दातृ संस्था, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैह्रसरकारी संस्था, प्रेस, मानवअधिकार, निर्वाचन पर्यवेक्षक, निर्वाचन पर्यवेक्षक, विदेशी पर्यटक आदिलाई सुरक्षा प्रदान गर्ने भन्ने उल्लेख भएको छ। नेपाली सेना, माओवादी लडाकु, भण्डारण क्षेत्र, पक्षहरू, संयुक्त राष्ट्र संघ अनुगमन (JMCC), प्रवर्द्धन र यसका चरणहरू उल्लेख गरिएको छ। दोश्रोमा उल्लेखित नियमका आधार बाहेक गैह्रकार्य गरेमा संयुक्त राष्ट्र संघलाई सूचना प्रवाह गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ। तेश्रोमा माओवादी सेना र नेपाली सेना पुनःपरिचालन र अभावका लागि योजना, समय र बाटो संयुक्त राष्ट्रसंघलाई उपलब्ध गराउने, नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बलले जनआन्दोलन र शान्ति सम्झौता र विद्यमान कानून मुताविक शान्ति व्यवस्था कायम राख्ने भन्ने रहेको छ र चौथो भागमा माओवादीको शैनिक शिविर, कमाण्डरको जिम्मेवारी, शिविर क्षेत्र र कमाण्डरको दायित्व, हतियार भण्डारण र नियन्त्रण, शिविर क्षेत्रमा माओवादी सेनाको दर्ता, हतियार भण्डारण र नियन्त्रण, सेनाको परिचालन र नेपाली सेनाद्वारा स्विकृत गतिविधिका बारेमा विस्तृत र नियम

^{२७} चैतन्य मिश्र, बाबुराम भट्टराई, हरि रोका, श्याम श्रेष्ठ, राजेन्द्र महर्जन, *नयाँ नेपालको मार्गचित्र*, (काठमाडौँ : मूल्याङ्कन प्रकाशन गृह, २०६३), पृ. १।

बनाई कार्यान्वयन गर्ने उल्लेख भएको पाँचौं खण्डमा निषेधित गतिविधि, अनुमति प्राप्त क्रियाकलाप, उलङ्घनका विषयमा “सम्भौता सहमति ” भनी उल्लेख भएको छ । युनाइटेड नेसनस मिसनअन्तर्गत संयुक्त अनुगमन समन्वय समिति र JMT कार्य कार्यहरूका बारेमा छैटौं खण्डमा राखिएको छ भने अन्त्यमा विविध विषयमा उल्लेख गरिएको छ ।

हतियार र सेना व्यवस्थापन अनुगमन सम्बन्धी सम्भौताको महत्त्वपूर्ण गुदी कुरा भनेको सेना र हतियारको व्यवस्थापनसम्बन्धी निर्णय हो । सहमतिमुताविक मड्सिरको पहिलो हप्तासम्ममा माओवादी सेनाका लडाकुहरू देशका कैलाली, सुर्खेत, रोल्पा, नवलपरासी, चितवन, सिन्धुली र इलाम जस्ता सात मुख्य ठाउँमा अस्थाई शिविरमा पसिसक्ने र मुख्य शिविर वरिपरि तीन-तीनवटाका दरले सहायक शिविर रहने छन् । शिविरभित्रै माओवादी सेनाका हतियारहरूको सुरक्षित भण्डारण गर्ने र त्यसमा एकल ताल्चा लगाएर त्यसको साँचो सम्बन्धित पक्षले राख्ने । ताल्चा लगाइएको ठाउँमा संयुक्त राष्ट्रसंघको निगरानी र अनुगमनका लागि साइरनसहितको सिटिभिटी प्रविधि समेत जडान गर्ने प्रबन्ध गरिएको छ । माओवादी सेना शिविरमा बसेपछि उनीहरूको रसद पानीको व्यवस्था सरकारले गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । राष्ट्रिय सेनामा माओवादी सेनाको समायोजन र समायोजन नगरिएकाहरूको पुनः व्यवस्थापनको व्यवस्था गर्नका लागि क्याबिनेट स्तरको विशेष कमिटी निर्माण गर्ने व्यवस्था पनि सहमतिमा गरिएको थियो, तर समायोजन संविधान सभा अधि गर्ने कि पछि गर्ने भन्ने विषयमा स्पष्ट नगरिएकोले यो विषय अमूर्त र अस्पष्ट देखिन्छ ।

नेपाली सेनाका हकमा माओवादी सेनाका तर्फबाट भण्डारण भएका हतियारको बराबरी संख्यमा उनीहरूले पनि आफ्ना अहियार भण्डारण गर्नुपर्ने, त्यसमा पनि एकल ताल्चा लगाएर एउटै प्रविधि प्रयोग गरी संयुक्त राष्ट्रसंघले निगरानी र अनुगमन गर्ने प्रबन्ध गरिएको छ । नेपाली सेनाको हतियार कसैको पनि पक्ष विपक्षमा प्रयोग नहुने कुराको ग्यारेण्टी र सेना व्यापकभित्र सीमित रहने व्यवस्था छ । नेपाली सेनाको लोतान्त्रीकरणको विस्तृत कार्ययोजना तयार पार्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने जिम्मा अन्तरिम मन्त्रिपरिषद्लाई दिइएको थियो । त्यसलाई सुचारु रूपले सञ्चालन गर्न दिने भन्ने उल्लेख गरिएको थियो । बुँदा नं. १५ मा

कसैसँग चन्दा, आर्थिक सहयोग नउठाउने उल्लेख गरिएको र रिहाई र पुनः स्थापना शीर्षकमा बुँदा १६-१९ मा राजबन्दीहरूको क्रमशः रिहाई, बेपत्ता नागरिकहरूको स्थिति यथशिघ्र सार्वजनिक गर्ने, विस्थापित नागरिकलाई शान्तिपूर्ण सहज र सम्मानपूर्वक पुनः स्थापित हुन पाउने, द्वन्द्वका क्रममा कब्जा गरिएका तथा ताला लगाइएका घर-जग्गा फिर्ता गर्ने र उनीहरू आफैले उपभोग गर्न पाउने, बुँदा २० मा वार्ता सहजीकरणका लागि वार्ताका दुवै पक्षका व्यक्तिहरूको आवागमन र गतिविधिमा कुनै बाधा-व्यवधान नगर्ने, २१ मा आपसी सहमतिका आधारमा राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय टोलीद्वारा युद्धविरामको अनुमति गार्ने र २२ देखि २५ सम्मका बुँदामा उल्लेखित बुँदाहरू कुनै बाधा व्यवधान पैदा भएमा आपसी सहमतिबाट समस्याको समाधान गर्ने, दुवै पक्षको सहमतिमा आचारसंहितामा थपघट र संशोधन गर्न सकिने, हस्ताक्षर भएपछि आचारसंहिता प्रकाशित र कार्यान्वयन हुने उल्लेख भएको थियो ।

पच्चीस बुँदे आचारसंहिताका देशमा दुवै पक्षहरूले पालना गरेर शान्ति स्थापना गर्ने जुन प्रतिबद्धता जाहेर गरेका थिए सम्झौता निर्माण गर्न, जारी गर्न जति सजिलो हुन्छ त्यसको कार्यान्वयन जटिल र गम्भीर हुन्छ । माथि उल्लेखित संझौतामा धेरैजसो बुँदाहरू कार्यान्वयनमा पूरा हुँदै गएका छन् । दुवै शोनाहरू क्यान्टोनमेन्टमा रहेका, हातहतियार सयुक्त राष्ट्र संघको नियन्त्रणमा भण्डारण भएका छन्, वारुद विछ्याउने काम बन्द भएका छन् । राजनैतिक कार्यक्रमहरूमा दुवै पक्षको हस्तक्षेप बन्द भैसकेको छ । विद्यालय, क्याम्पस, विश्वविद्यालयमा हस्तक्षेप बन्द भएको छ । देशमा संविधान सभाको निर्वाचन सम्पन्न भै विद्रोहीको रूपमा रहेको एनेकपा माओवादीले सत्ताको बागडोर समाली सकेको छ र हाल प्रतिपक्षमा रहेर महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ । त्यसैगरी तत्कालीन अवस्थामा सरकारमा राजनैतिक दलहरूको पनि लोकतान्त्रिक अभ्यासमा अभ्यासरत रहेका छन् ।

आचारसंहिताका केही संझौताहरू भने आजसम्म पनि कार्यान्वयन भएका छैनन् । लोकतान्त्रिक मूलधारमा आएर पनि एनेकपा (माओवादी) ले बेला-बेलामा हतियारको भाषा बोल्ने, कम्ब्याट ड्रेसमा माओवादी लडाकुहरू बेला-बेलामा शिविरबाहिर जानु, विभिन्न किसिमका लुट, हत्या र अपहरणमा सहभागी हुनु, कब्जा गरिएका घर-जग्गा फिर्ता नगर्नु आदि रहेका छन् । त्यसैगरी राज्य पक्षबाट पनि माओवादीलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा सुधार नहुनु, बेपत्ता नागरिक सार्वजनिक नगरिनु,

राजनेतिक स्वार्थमा केन्द्रकृत रहनु, संविधान निर्माणभन्दा सत्तालाई प्राथमिकता दिनुले राज्यले र जनताले परिकल्पना गरेको जनगतन्त्र स्थापना हुन सकेको छैन । अन्त्यमा देशका प्रमुख राजनैतिक दलहरूले जनताका चाहना अनुरूप काम नगरेमा जनताद्वारा सबै पक्षलाई वहिष्कार गर्ने छन्, त्यसर्थ यिनीहरूले निश्चय नै जनता र देशका पक्षमा काम गर्ने छन् ।

सेना र हतियारको व्यवस्थापन सम्बन्धमा भएको यो सहमतिले देशमा गृहयुद्धको स्थिति र सशस्त्र द्वन्द्वको स्थिति तत्काल अन्त्य गरेको छ । संविधान सभाको समयमा हतियारको चलखेल हुने डर र त्रास सिर्जना गर्ने सम्भावनालाई पनि यसले धेरै कम पारेको थियो । परन्तु माओवादी हतियार र राज्यको सेनाका चाहिँ आशिक सङ्ख्यामा मात्र हतियार तालाबन्दी गर्ने व्यवस्थाले अपेक्षित मात्रामा भयमुक्त वातावरण भने सिर्जना गर्ने वातावरण देखिँदैनथियो । जेहोस् तापनि यो संभौताका कारण संविधान सभाको निर्वाचन सौहाद्र वातावरणमा सम्पन्न भएको थियो ।

३.५ विस्तृत शान्ति सम्झौता-२०६३

वि.सं. २०६३ मङ्सिर ५ गतेको नेपाल सरकार र नेकपा (माओवादी) बीच भएको युद्धविरामलाई दीर्घकालीन शान्तिमा परिणत गर्नका लागि दुवै पक्षका प्रतिबद्धताका साथ नेपाल सरकार र नेकपा माओवादीका बीच नेपाल सरकारका तर्फबाट तत्कालीन प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइराला र माओवादीका तर्फबाट अध्यक्ष पुष्पकमल दाहाल प्रचण्डनले हस्ताक्षर गरिएको सम्झौता हो । यसमा विशेष गरी नेपाली जनताले वि.सं. २००७ सालदेखि हालसम्म गर्दै आएका ऐतिहासिक संघर्ष र जनआन्दोलनमार्फत् प्राप्त लोकतन्त्र, शान्ति र अग्रगमन पक्षमा प्रकट गरेका जनादेशहरूलाई सम्मान गर्दै सात राजनैतिक दल र नेकपा माओवादीबीच सम्पन्न बाह्रबुँदे समझदारी, आठबुँदे सहमति, पच्चीस बुँदे आचारसंहिता, शीर्ष नेताहरूबीच सम्पन्न महत्त्वपूर्ण बैठकहरू, संयुक्त राष्ट्रसंघलाई प्रेषित समानधारणाको पत्राचारप्रति पूर्ण प्रतिबद्धताको पुनः पुष्टी गर्दै देशमा विद्यमान

वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय र लिङ्गीय समस्यालाई समाधान गर्न, राज्यको पुनःसंरचना गर्ने संकल्प व्यक्त गरिएको थियो।^{२५}

प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता तथा कानुनी राज्यको अवधारणालगायत लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रतिको पूर्ण प्रतिबद्धता दोहोर्याएको छ। मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र १९४८ तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय सहभागी हुन पाउने नेपाली जनताको आधारभूत अधिकारको प्रत्याभूति गर्दै लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, आर्थिक सामाजिक परिवर्तन तथा देशको स्वतन्त्रता, अखण्डता, सार्वभौमिकता र स्वाभिमानलाई सबै पक्षबाट उल्लेखनीय सम्मान गरिएको छ।

२०६४ जेठ महिनाभित्र स्वतन्त्र र निष्पक्ष रूपमा संविधान सभाको निर्वाचन गर्ने जुन प्रतिबद्धता जाहेर गरिएको थियो त्यो कार्य पूरा भएको छ। संविधान सभामार्फत नेपाली जनताको सार्वभौमसत्ताको संरचना, अग्रगामी राजनीतिक विकास, राज्यको लोकतान्त्रिक पुनःसंरचना र आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक रूपान्तरण जारी रहेको छ। दुवै पक्षको राजनैतिक सहभागिता २०५२ देखि चल्दै आएको सशस्त्र जनयुद्धको अन्त्य भन्ने नेकपा (मओवादी) लोकतान्त्रिक धारणा परिवर्तन भएको छ। यस संभौतको नेपालको इतिहासमा ज्यादै महत्त्वपूर्ण स्थान छ।

^{२५} सरकार-माओवादीबीच सम्पन्न विस्तृत शान्ति सम्झौता-२०६३, (काठमाडौं : चण्डेश्वरी प्रकाशन प्रा.लि., २०६३), पृ. १०।

अध्याय - चार

राजतन्त्र विरुद्ध भएका प्रमुख घटना

निरङ्कुश राजतन्त्रका विरुद्ध रहेका विभिन्न राजनैतिक दलहरूले पटक-पटक आन्दोलन गरी राजाद्वारा खोसिएको अधिकार लिने काम त भयो, तर पनि राजा र नेपाली जनताका बीच अधिकार खोस्ने र लिनेजस्ता खेलहरू भए । वि.सं. २०१७ साल पौष १ मा स्व. राजा महेन्द्रले पञ्चायती व्यवस्था लागू गरेदेखि नै नेपाली कांग्रेस, ने.क.पा. (विभिन्न समूह) ले एक्लाएकलै आन्दोलन गरे, तर सफल हुन सकेनन् । वि.सं. २०४६ सालमा दुवै शक्ति मिलेर जनआन्दोलन गर्दा सफल हुनसक्यो, तर त्यसपछि र दोस्रो जनआन्दोलन अगाडि पनि आ-आफ्नै हठका कारण राजतन्त्र विरुद्धका आन्दोलन र विद्रोह सफल हुन सकेनन् । जसलाई तल चर्चा गरिएको छ ।^{२९}

४.१ राजतन्त्रविरुद्ध अधुरो जनविद्रोह

४.१.१ क्रान्तिको डिलमा पुगेर रोकिएको आन्दोलन

२०६२ को चैत्र २४ गते सुरु भएर वैशाख ११ को मध्यरातमा टुङ्गिएको आन्दोलन आमूल परिवर्तनकारी जनविद्रोहमा परिणत हुन पाएन । उन्नाइस दिनको आन्दोलनको यो अवधिमा भण्डै डेढदर्जनले सहादत प्राप्त गरे र भण्डै तीनदर्जन बेपत्ता बनाइए । हजारौं घाइते र अपाङ्ग बनाइए । हजारौं नेता कार्यकर्ताहरू पक्राउ परे । अत्यन्त निर्ममतापूर्वक दबाउन खोजिएको यो आन्दोलनले जनविद्रोहको रूप अख्तियार गर्न लागेपछि, र यस जनविद्रोहले दुइसय अठ्तीस वर्ष पुरानो सामन्तवादलाई जरैदेखि उखेल्ने लक्ष्य देखाएपछि, सात राजनीतिक दलहरूको मागलाई सम्बोधन गर्न राजा बाध्य भए ।^{३०}

मुख्यतः सार्वभौमसत्ता जनतामै निहित रहेको घोषणा गरेर २०५९ साल जेठमा भङ्ग गरिएको प्रतिनिधिसभाको पुनःस्थापनाको घोषणा गर्दै सातदलको मूर्त राजनीतिक मागलाई राजाले सम्बोधन गरे । यो माग पूरा भएर आन्दोलन दुइगिँदा

^{२९} श्याम श्रेष्ठ, *बाह्रबुँदे सामभदारीदेखि अन्तरिम संविधानसम्म*, (काठमाडौं : मूल्याङ्कन प्रकाशन गृह प्रा.लि., २०६३), पृ. १ ।

^{३०} हरि रोका, "राजतन्त्रविरुद्ध अधुरो जनविद्रोह," *मूल्याङ्कन मासिक*, अङ्क १४०, (२०६३ वैशाख), पृ. १० ।

राज्यको सामन्तवादी चरित्र कमजोर भएपनि नामेटचाहिँ भएको छैन । क्रान्तिको आगोमा डढेर खरानी बन्न लागेको सामन्तवाद यसपटक पनि जोगिएको थियो । दलहरूले क्रमिक विकास (Evolutionary Process) मार्फत् यसलाई निषेध गरे वा फेरि नेपाली जनताले अर्को आमविद्रोहमार्फत् यसलाई जरैदेखि उखेलेर प्याक्नुपर्ने हो भन्ने विषय फेरि पनि ज्युँकात्युँ रह्यो ।

क्रमिक विकासको वर्तमान अवधारणाले गर्दा संविधानसभाको नयाँ ढोका खोल्ने कार्यको प्रारम्भ भएको भयो । पुनः स्थापित संसदले संविधानसभालाई कुन विधि र प्रक्रियाअनुरूप ढाल्ने हो ? त्यो ससर्त हुने छ वा निःसर्त ? यस्ता प्रश्न अभै पनि अनुत्तरित छन् । आमजनताले चाहेको राज्यको संरचना बदल्न संविधानसभामार्फत् के कस्ता विधिहरू संसदले निर्माण गर्ने हो ? अर्थात् आर्थिक, राजनीतिक, सामाजिक र सांस्कृतिक परिवर्तनलाई कसरी व्यवस्थित गर्ने हो ? सर्वाधिक चर्चामा रहने गरेको शाही नेपाली सेनाको संरचनामा पूरै फेरबदल हुने हो या आंशिक ? थुप्रै शाही संरचना र निकायहरू पूर्ण फेरबदल गरेर नयाँ स्थापित हुने हुन् या नुहुने हुन् ? वर्तमान आन्दोलनलाई निर्णायक बनाउन र आमजनचेतना फैलाउन आफ्नो साङ्गठनिक र लडाकुपनलाई देशभर विस्तार गर्दै आइरहेको ने.क.पा. माओवादीले हालसम्म उठाउँदै आएका मागहरूलाई वर्तमान संसदले कहिले सम्बोधन गर्ने हो ? यी सबै विषयहरू आगामी दिनका राजनीतिक फेरबदल र सङ्घर्षको रूपरेखा कोर्ने कामले नै निर्धारण गर्नेछन् । त्यसमा आमजनता, राजनीतिक दलहरू, सामाजिक तथा गैरसरकारी संस्थाहरूको र ने.क.पा. माओवादीको जनयुद्धको औचित्य जोडिएको छ ।

४.१.२ आन्दोलनको जस

सातदल, तिनका ठूला र मझौला नेताहरू, भातृ र भगिनी सङ्गठनका नेता-नेतृहरू प्रायः सबैले यसपालिको उन्नाइस दिने आन्दोलनको जस पूर्ण रूपमा आफैले मात्र लिने प्रयत्न गरेका छन् । त्यसको प्रत्यक्ष छाप त पुनःस्थापित संसदको पहिलो बैठक आरम्भ गर्दा उप-सभामुख चित्रलेखा यादवले दिएको सम्बोधनमा माओवादीबारे, उनीहरूको सङ्घर्षबारे र आन्दोलनमा देखिएको उनीहरूका सक्रियता र तत्परताबारे अनि आन्दोलनको मुख्य माग संविधानसभाबारेको जस सबैले आफै लिने तथ्यबाट बुझियो ।

आन्दोलन स्थगित भएपछि सडकमा अक्सर भेटिएका दलसँग आबद्ध केही नेताहरू र उनीहरूले सञ्चार-माध्यमा व्यक्त गरेका 'जनआन्दोलनले उन्नाइस दिनमा राजालाई घुँडा टेकाउन सक्षम भयो, जुन काम दस वर्षमा माओवादी जनयुद्धले गर्न सकेको थिएन, त्यसैले तिनीहरू हतियार त्यागेर मूलधारमा समावेश हुनपर्दछ' भन्नेजस्ता अभिव्यक्तिबाट पनि आन्दोलनमा माओवादीको भूमिकालाई उनीहरूले चलाएको दसवर्षे जनयुद्धलाई पूर्ण वा आंशिक रूपमा अवमूल्यन गर्न खोजिएको अर्थ लाग्छ । यस प्रकारका सतही विश्लेषण र एकलौटी जस लिने लालसा रहिरहेमा क्रमिक विकासक्रममा सोचिएको क्रम भङ्ग हुनसक्छ अनि पुनः अशान्ति र युद्धले स्थान ग्रहण गर्नसक्ने परिस्थिति दोहोरिन सक्दछ भन्ने कुरा दोहोर्‍याएर बुझ्नु जरुरी छ ।

४.१.३ आन्दोलनको विकासक्रम

२०४६ को आन्दोलनपछि निर्माण गरिएको २०४७ को संविधानमाथि प्रश्न उठाउँदै आएका केही आमूल परिवर्तनवादी वामपन्थी (Radical Left) राजनीतिक घटकहरूले आफ्ना मुद्दाहरूलाई संसद्भिन्न र संसद्बाहिर मूर्त भाषामा सुरुदेखि नै उठाउँदै आएका हुन् । त्यसैगरी उनीहरूले वैधानिक र अवैधानिक सङ्घर्षको बाटो खोज्दै आएको तथ्य जगजाहेर नै छ । ती सङ्घर्ष र मुद्दाहरूलाई तत्कालीन सत्ताधारीहरूले सतही रोमान्सवादका रूपमा बुझ्न खोज्दा हल गरिन सकिने अधिकांश मुद्दाहरू त्यत्तिकै थुप्रिँदै गए । फलस्वरूप २०५२ सालदेखि ने.क.पा. (माओवादी) ले जनयुद्ध प्रारम्भ गर्‍यो ।

आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र राजनीतिक रूपमा राज्य-संरचनाभिन्न समावेश हुन नपाएका, नसकेका वा बाहिर पारिएका शक्ति र व्यक्तिहरू स्वाभाविक रूपमा जनयुद्धमार्फत् उठाइएका मुद्दामा आकर्षित हुने एवं त्यसको प्राप्तिका लागि जनयुद्धमा सरिक हुने स्थिति बन्यो, बन्दै गयो । वर्ग-सङ्घर्ष र नयाँ वर्गको उत्थानको क्रममा सुरुआतमा ने.क.पा. (माओवादी) ले सङ्घर्ष-एकता र फेरि सङ्घर्षका अनेकन कार्यविधिहरू अपनाए । सत्तामा रहेका राजनीतिक दलहरूलाई मुख्य शत्रु ठान्ने प्रवृत्तिले र जनयुद्धका नाममा रहेका राजनीतिक दलहरूलाई उन्मूलन गर्ने प्रकृतिले ने.क.पा. माओवादी कतै सामन्तवादको रक्षार्थ खडा भएको

त होइन भन्ने भ्रम फैलाउनलाई सजिलो पनि पारे । कतिले त्यसबारेमा आ-आफ्ना अलग-अलग अवधारणा पनि अभिव्यक्त गरी नै रहे ।

राजा वीरेन्द्रको सकल परिवारको हत्याकाण्डपछि स्थापित राजसंस्थाविरुद्ध उसका अभिव्यक्तिपछि, ने.क.पा. माओवादीलाई भारतद्वारा संस्थागत गरिएको शक्तिको रूपमा मूल्याङ्कन गर्ने प्रवृत्ति पनि नेपाली राजनीतिमा नदेखिएको होइन । मण्डले राष्ट्रवादको ऐतिहासिक प्रवृत्ति थियो यो अभिव्यक्ति । २०५८ साल देखि २०६१ सालको अन्तरालमा माओवादीले दुई भिन्नाभिन्नै कार्यनीतिलाई अड्गाल्यो । मण्डले राष्ट्रवादका केही तर्कका आधारमा राजनीतिक सहमति भएर होस् वा परम्परागत सोचलाई कार्यान्वयन गर्न होस्, माओवादीले अप्रत्यक्ष रूपमा पहिलोपटक राजासँग सीधै वार्ता गर्न खोजे, दोस्रोपटक संसदीय राजनीतिक सत्तासँग र तेस्रोपटक सीधै राजाको सत्तासँग । भारतलाई हेर्ने र नेपाली राजसंस्थालाई हेर्ने सवालमा बदलिँरहने उसको दृष्टिकोणलाई हेर्दा थुप्रै आशङ्का उत्पन्न हुनु अस्वाभाविक थिएन । यसरी अप्रत्यक्ष रूपमा अस्थिरता उत्पन्न हुँदा फाइदा सैद्धान्तिक, वैचारिक र व्यावहारिक रूपमा नव-उदारवादी विचारधारासँग जोडिएका दलहरूलाई भन्दा सामन्ती राजसंस्था र सामन्ती भारदारलाई पुग्नजान्थ्यो र पुग्यो पनि । ती सब क्रियाकलाप व्यवहारका कसीमा देखिएका गल्ती थिए भन्ने तथ्य उनीहरूका पछिल्ला नीतिगत अवधारणा र व्यवहारमा आएका परिवर्तनलाई नियाल्दा बुझ्न सकिन्छ ।

त्यसैगरी संसदीय राजनीतिक दलका बारेमा सङ्क्षिप्त विवेचना गरिनु यहाँनेर जरुरी हुन्छ । २०४६ सालपछि मूलधारका राजनीतिक दलहरूले देशमा चलिरहेको सघन सैद्धान्तिक र वैचारिक छलफललाई बृद्धि भइरहेको जनचेतनाको स्तरलाई मापन गर्न चाहेनन् र सकेनन् । उनीहरूले राजनीतिक र आर्थिक उन्नतिको मूल कडी नव-उदारवादलाई ठाने । एसियाली विकास बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोष र विश्व बैंक उनीहरूका वैचारिक र आस्थाका केन्द्र बने । तिनीहरू आर्थिक र राजनीतिक उपलब्धि हासिल गर्ने आर्थिक र वैचारिक मूलस्रोत बन्नपुगे । नव-उदारवादअन्तर्गत जनताबीचका आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक खाडल नपुरिने गरी विकसित हुँदा समेत उनीहरू कानमा तेल हालेर बसे । साङ्गठनिक रूपमा आफ्ना आधारहरू पातलिँदै जाँदा किन र कसरी आफ्नो आधार खस्कियो

भन्नेसम्म पनि उनीहरूले कहिल्यै मूल्याङ्कनको विषय बनाएनन् । फलस्वरूप उनीहरू माओवादीआधारित विद्रोहलाई दबाउने राजसंस्था र सोसँग आश्रित सेना तथा प्रहरीको आश्रय र तिनको छहारीमा ओत लाग्न पुगे । राजसंस्था यही मौकाको ताकमा थियो । उसले आश्रय दिनुको साटो सम्पूर्ण ओत आफूले नै लियो ।

स्वाभाविक थियो, आफ्ना निकम्मापन, असैद्धान्तिक जमात र विगतमा आफ्नो जमातले गरेको ब्रम्हलुटका कारण २०६१ मा पूर्ण रूपले राजाबाट राजकीय अधिकार लिइएपछि उनीहरू अर्को छहारीमा आश्रय लिनपुगे । ती आश्रय थिए, विदेशी कूटनीतिक नियोगहरू । अमेरिकी, बेलायती, युरोपेली संघ तथा भारतका राजदूतहरूले राजालाई दबाव दिउन्, त्यही दबावका आधारमा राजाले उनीहरूलाई शक्ति प्रदान गरुन् । तर उनीहरूको त्यस्तो आकाङ्क्षा किमार्थ हुनेवाला थिएन । राजा दलहरूलाई कमजोर बनाउन कस्सिएर लागे, दलहरूमा विभाजन ल्याए, व्यक्ति-व्यक्तिलाई उछिट्याए । उनले विदेशीहरूलाई छक्काए र २०६१ साल माघ १९ गते आफै प्रधानमन्त्रीको कार्यभार सम्हाले, सैनिक शक्तिको आडमा ।

गाउँ-गाउँमा वर्ग-सङ्घर्ष चलाइरहेको माओवादीले प्रभावशाली राजनीतिक सङ्गठनको प्रभाव तथा विस्तार अनि प्रभावशाली शक्ति-राष्ट्रहरूको सद्भावको अभावमा आधारक्षेत्रहरूलाई मजबुत बनाउन सक्ने स्थिति थिएन । त्यसैगरी आफूसँग रुष्ट भएको जनमानसलाई पुनः एकीकृत गरी आफू एकलैले मात्र राजसंस्थासँग राजकीय अधिकार खोसेर सत्तारुढ हुनसक्ने ताकत पनि दलहरूसँग थिएन । ती दुवै राजनीतिक शक्तिहरू एक-अर्काका लागि पूरक शक्तिका रूपमा नआउञ्जेल सामन्तवादी राजतन्त्रलाई घुँडा टेकाउन सक्ने अवस्था नै थिएन । माघ १९ को घटनापछि राजनीतिक दलहरू र माओवादी दुवैले आ-आफ्ना कमजोरी महसुस गरे । र, विस्तारै ती दुवै शक्तिहरूबीच राजनीतिक निकासका लागि वार्ता प्रारम्भिक छलफलपछि विकसित हुँदै गएको विश्वासिलो सम्बन्धका कारण त्यही वर्षको असोजदेखि चारमहिने युद्धविराम हुनपुग्यो । मङ्सिर ७ गते घोषणा गरिएको बाह्रबुँदे समझदारी र चैत्र ६ गते गरिएको दोस्रो समझदारी नयाँ आन्दोलन र त्यसमार्फत् राजनीतिक निकास खोज्ने कामका लागि ठूला प्रस्थानविन्दु साबित भए ।

४.१.४ आन्दोलनको पछिल्लो पृष्ठभूमि

माओवादीले जनयुद्धमार्फत् सुरु गरेको वर्ग-सङ्घर्ष र त्यसलाई दबाउन राज्यबाट गरिएको प्राणघातक प्रति-क्रान्तिकारी सैनिकीकरणले काठमाडौं उपत्यकाबाहिरका प्रायः सबै नागरिकहरू नराम्रोसँग प्रभावित हुनपुगे । २०४६ को जनआन्दोलनपश्चात् विकास भएको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता र स्वतन्त्र सञ्चार-माध्यमले आमसचेतना जाग्रित गरिसकेको थियो । अतः नागरिकको हैसियतले प्राप्त गनुपर्ने अधिकारको खोजी हुनथाल्यो । बिस्तारै सङ्गठित र असङ्गठित ग्रामीण एवं सहरीया वर्ग-सङ्घर्ष तथा सामाजिक सङ्घर्षहरू उठान भए । यी उठानले नेपाल राज्यको स्थापनाकालदेखि नै आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक, राजनीतिक र सांस्कृतिक रूपले उपेक्षित रहेका समूहहरू राज्यविरोधी सङ्घर्षमा हतियारबन्द र अहिंसात्मकः दुबैखाले सङ्घर्षहरूमा संलग्न हुनपुगे । यी दसवर्षमा राज्य र माओवादी जनयुद्धका कारण पन्ध्रहजारभन्दा बढी नागरिकले ज्यान गुमाउनुपुग्यो । हजारौं अपाङ्ग हुनपुगे र लाखौं विस्थापित भए ।

राज्यद्वारा लगभग एकलाखको सङ्ख्यामा सेनाको बढोत्तरी गरियो । त्यही अनुपातमा सशस्त्र प्रहरी र जनपद प्रहरीको वृद्धि गरियो भने हजारौंको सङ्ख्यामा गुप्तचरहरू नियुक्त गरियो । त्यतिले नपुगेर गाउँ-गाउँमा भिजिलान्ते सङ्गठहरू खडा गरी तिनलाई हतियार दिने काम गरियो । राज्यद्वारा खडा गरिएका सैनिक संरचना र सैनिकीकरणको अभ्यासले सबै वर्ग र तहका व्यक्तिहरू राज्य-आतङ्कबाट आक्रान्त बन्नपुगे । हत्या, बलात्कार, लुट, डकैती सैनिकीकरणबाट परिमाण थिए, जसबाट मुक्ति पाउनु, आक्रान्त नेपाली समाजको पहिलो कर्तव्य हुनपुग्यो ।

राज्य-आतङ्कबाट जनयुद्धलाई दबाउन सक्ने कुनै परिस्थिति निर्माण भएन । त्यसका आफ्नै विशिष्ट कारणहरू थिए, जुन अभै विद्यमान छन् । २३८ वर्षदेखि थाँती रहेका कुनै मुद्दाहरूलाई राज्यले सम्बोधन गरेन । २०४६ को आन्दोलनबाट सत्तासीन भएका दलहरू नव-उदारवादी साम्राज्यवादपरस्त नीतिका बाहक हुनपुगे । र उनीहरूले आममानिसको चेतनाको विकासक्रमसँगै आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक र सांस्कृतिक रूपान्तरण गर्ने प्रयत्नसमेत गरेनन् । नेपालमा मुख्यतया तीन अन्तरद्वन्द्वहरू छन्ः पहिलो, उपत्यकाविरुद्ध बाहिरको अन्तद्वन्द्व । यी समस्यालाई कहींकतै सम्बोधन गर्ने प्रयत्न नगरिएको व्यापक असन्तुष्टि उत्पन्न हुनु स्वाभाविक थियो । राज्यका सबै राजनीतिक शक्तिहरू सत्तारूढ भसक्दा पनि तिनका चरित्रहरूमा तात्त्विक भिन्नता

देखिएन । फलस्वरूप अन्तरद्वन्द्व सङ्ग्रहित हुँदै मूल मुद्दातर्फ एकीकृत ढङ्गले अगाडि बढे ।

२०५९ साल असोजमा राजा ज्ञानेन्द्रले सम्पूर्ण राजकीय अधिकार आफ्नो हातमा लिएपछि सैनिकीकरण भन् तीब्र बन्यो । त्यसका विरुद्धको प्रतिकारयुक्त जनयुद्ध भन् फैलिन पुग्यो । विकासका लागि छुट्याइएका सबै बजेटहरू सैन्य प्रयोजनका लागि खर्च गरिए । विगत चारवर्षदेखि प्रत्यक्षतः पचास अर्ब रूपियाँ वार्षिक र अप्रत्यक्ष कुल राजस्वका सबै अंश राजा, उनका भारदार र सैन्यसेवामा खर्चिए । स्वाभाविक थियो, यस कार्यले गर्दा सम्पूर्ण विकास आयोजनाहरू ध्वस्त भए । पुराना संरचनाहरू भत्किए र ध्वंस गरिए । बेरोजगारी अत्याधिक बढ्नपुग्यो । अर्ध-बेरोजगार र भूमिहीनहरूको अवस्था भन् निरीह भयो र जीवन निर्वाह भन् दुरह बन्नपुग्यो ।^{४३}

राज्यको तीब्र सैनिकीकरणले मुठ्ठीभर सामन्तवादी शाही शासक र तिनका जल्लाद भूतपूर्व र विद्यमान सैनिक जनरलहरू, मुठ्ठीभर सामन्ती भारदारहरू, स्वदेशी तथा विदेशी हातहतियार व्यापारीहरू र एजेण्टहरू फैलिँदो गृहयुद्धबाट फाइदामा पुगे । यसले गर्दा राष्ट्रको कूल आर्थिक वृद्धि नकारात्मक अर्थात् ऋणात्मक हुनपुग्यो । आममानिसको गरिबीको रेखामुनिको तीब्र प्रस्थानले उनीहरूमा राज्यप्रति अत्यन्त घृणा उत्पन्न गरायो ।

४.१.५ जनविद्रोहको सुरुआत

दल र माओवादीबीचको अन्तरसंवाद र सहमतिले पुराना निराशाहरूलाई नयाँ आशामा बदल्न आममानिसलाई बल पुग्यो । धुमिल चेतना संचेतनामा बदलियो । सम्पूर्ण अन्यायाको जड राजसंस्थारूपी सामन्तवादी संस्था र त्यसलाई टेवा दिने सामन्तवादी संरचना नै हो भन्ने ठहर उनीहरूले गर्न पुगे । स्वाभाविक थियो, जनताले यस्तो निष्कर्ष निकाल्नुमा दलहरूसँग सम्बन्धित भातृ र भगिनी

^{४३} महेन्द्र प्रकाश शिवाकोटी, *नेपालको सन्दर्भमा राष्ट्रवाद*, (काठमाडौँ : मधुवन प्रकाशन, २०६५), पृ. २० ।

सङ्गठनहरूको २०५९ सालदेखिको सङ्घर्षमा तय गरेरका नाराहरू र ने.क.पा. माओवादीले ज्यान हत्केलामा राखेर चलाएको दीर्घकालीन दसवर्षे जनयुद्ध नै विकासको कारक तत्व थियो।^{३२}

२०६२ साल सङ्सिर ७ गते घोषणा गरिएको दल-माओवादीको बाह्रबुँदे समझदारीपछि दलहरूद्वारा घोषित जनभेलाहरूमा बहुसङ्ख्यक नेपालीहरू सशरीर उपस्थित भएर राजाविरोधी आन्दोलनमा सक्रिय सहभागिता जनाए, जुन दलहरूले अपेक्षा गरेभन्दा सयौं गुना बढी थियो। तर यस कार्यले संसदीय दलहरूमा खलबली मच्चाइदियो। विशिष्ट जातीय, विशिष्ट वर्गीय साङ्गठनिक संरचनामा रमिरहेका राजनीतिक दलहरूलाई आमजनताले खोजेको आन्दोलनको स्वामित्व तिनलाई सुम्पने वा नसुम्पने अष्ट्यारो परिस्थिति उनीहरूमा आइपुग्यो, जुन प्रवृत्ति अभै उनीहरूको दिमागमा विद्यमान छँदैछ। त्यसैले उनीहरू अड्कली-अड्कली आन्दोलन गर्न चाहन्थे, ताकि राजाले शक्ति पनि हस्तान्तरण गरुन्, त्यो राजकीय शक्ति आफ्ना सङ्गठनहरूको बनोट र संरचनाभन्दा बाहिर पनि नचुहियोस्। उनीहरूको मनसुबा थियो, सर्प पनि मरोस् र लौरो पनि नभाँचियोस् र विद्यमान संरचनामा फेरबदल नगरी सत्तासीन हुन पाइयोस्।

तर त्यसको ठीक विपरीत शक्ति हात पार्नका लागि दरबार हत्याकाण्ड भएपश्चात मूलतः सैनिक शासनमा रूपान्तरित भइसकेको शाहीसत्ता दलहरूलाई सत्तामा एकरत्ति सहभागिता गराउन पनि रुचि राख्दैनथ्यो। फलस्वरूप उसले एकपछि अर्को हथकण्डा प्रयोग गर्दै थुप्रै प्रतिगामी क्रियाकलाप जारी राख्दै अघोषित रूपा जनता मार्ने युद्धलाई सञ्चालित गरिरह्यो र दलहरूलाई पाखा पार्ने काम गरिरह्यो। यस्ता कार्यले दलहरूलाई निर्णायक आन्दोलनमा उत्रन बाध्य तुल्याए।

तथाकथित स्थानीय निर्वाचनको असफलतापछि दलहरूले राजा सहमतिमा आउलान्

भन्ने आशा गरिरहेका थिए। अमेरिकी राजदूत जेम्स एफ. मोरियार्टी माओवादीसँगको

दलको समझदारी छाडेर राजा र दलहरूको समझदारी होस् भन्ने चाहन्थे, जुन उनका

^{३२} प्रचण्ड, *नेपाली क्रान्तिका समस्याहरू*, भाग-४, (काठमाडौं : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन प्रा.लि., २०६४), पृ. ६५।

अनेक वक्तव्य, अन्तर्वार्ताबाट, दलका नेताहरूका घर-घरमा गएर उनले तिनलाई फकाउने प्रयत्न गरेबवाट बुझ्न सकिन्छ । तर मोरियार्टीसँगसँगै दलहरूको आशा पूरा भएन, जुन अस्वाभाविक थिएन ।

राजाले दलहरूसँग कुनै समझदारी गरेनन् । यसरी उनले दलहरूलाई माओवादीहरूसँग पुनः दोस्रो समझदारी गर्न धकेली दिए । त्यसपछि माओवादीहरू आफ्ना एकल कार्यक्रमहरू स्थगन गरी दलहरूसँग दोस्रो समझदारी गरे । सोही समझदारीअनुरूप अघोषित सहकार्यका आधारमा २०६२ चैत्र २४ गतेदेखि संयुक्त आन्दोलन सुरु हुनपुग्यो । वार्ताकारहरूले केन्द्रीकृत आन्दोलनमा लाखौंको सङ्ख्यामा जनतालाई सहभागी गराउन माओवादीलाई गरेको आग्रह स्मरणीय छ ।

पहिलेको सहमतिभन्दा भिन्नै, केन्द्रीकृत आन्दोलनलाई विकेन्द्रित गराउने अभ्यास सातदलभिन्नका केही दलले गरे । त्यसको मूल आसय जे भए पनि वा जे बताइए पनि त्यो काम आन्दोलनलाई निर्णायक विन्दुमा पुग्न नदिने प्रयत्न थियो । जानेर वा नजानेर वा छलकपटयुक्त भएपनि त्यही निर्णयले सर्वप्रथम बाहिर आन्दोलनको ज्वारभाटा सुरु गरायो र विकेन्द्रित आन्दोलनले बाहिर आन्दोलनलाई उठाइदियो । त्यसको मूल कारण राज्यमाथि उपत्यका (राजधानी) ले वर्चस्व कायम गरिरहेको स्वामित्वमा आफ्नो हकदाबी कायम गर्न र स्वामित्वमाथि पूर्ण अधिकार कायम राख्न भएको थियो भनेर बुझ्न सकिन्छ ।

हिमाल, पहाड, तराई, गाउँ र सहर क्रमिक रूपमा सबै तात्दै गए । तिनको आन्दोलनको तापले जनविद्रोहको रूप लिँदै गयो । बिस्तारै काठमाडौंको चक्रपथबाहिरको सहरी र ग्रामीण भेग तात्थ्यो अनि मूल मार्गतर्फ अग्रसर भयो । मूलतः २०६२ चैत्र २८ गतेबाट सुरु भएको निषेधित क्षेत्र र कर्ण्यु तोडेर आमरूपमा विद्रोह गर्ने जमर्को गरेका मानिसहरू, स्वास्थ्यमानिसहरूमा वर्गीय हिसाबले पहिलाका आन्दोलनमा देखापरेका सुकिला-मुकिला, मध्यम र निम्न-मध्यमवर्गीय मानिसहरूको तुलनामा कामदार वर्गका

मानिसहरूको बाहुल्यता थियो । अधिकांश क्षेत्रको आन्दोलनमा सबैले राजाविरुद्ध लगाएका नाराहरूले गणतन्त्रलाई लक्ष्य बनाइसकेका थिए ।

कीर्तिपुर, ग्वंग:बुँ, कलङ्की, चुच्चेपाटी, जोरपाटी, गोपीकृष्ण हल, सातदोबाटोआदि क्षेत्रमा हप्तौंदेखि लडाइँ लडिरहेका लडाकुहरू हेर्दा र सम्पूर्ण दमनका बाबजुद जुभारु सङ्घर्षलाई निरन्तरता दिइरहेको देख्दा पर्यवेक्षकहरूले माओवादीको बाक्लो उपस्थितिको तत्कालै अनुमान लगाएका थिए । राज्यले त्यस्तै आसयको वक्तव्यबाजी गरेपछि आन्दोलनका नेता गिरिजाप्रसाद कोइरालाले विबिसि नेपाली सेवाको एक अन्तर्वार्तामा आन्दोलनमा माओवादीको संलग्नता नभएको दावी गरेका थिए । त्यसको लगत्तै कीर्तिपुरमा राजा ज्ञानेन्द्रका साथै उनको पनि पुतला जलाइनुका साथै अन्य ठाँउमा उनीविरुद्ध पनि नारा लागेको थियो । त्यसको लगत्तै उनले प्रतिष्ठित अखबारमार्फत् शान्तिपूर्ण आन्दोलनमा माओवादीहरूको संलग्नता रहेको पुष्टि गरेका थिए । २०६३ वैशाख ७ गतेको महाराजगञ्ज चक्रपथदेखि जोडिँदै गएर कलङ्कीमा जोडिएको र चक्रपथभरि कम्तीमा दसलाखको सङ्ख्यामा उपस्थित भएको त्यो जनसागरमा दलहरूका भण्डाहरू बहुत कम देखिन्थे । त्यहाँ धेरैजसो पातला जीउडाल भएका छरिता तर शरीरको लवाइ हेर्दा अत्यन्त निम्न कामदार वर्गका व्यक्तिहरू सहभागी थिए । त्यसमा लगभग ४० प्रतिशत महिलाहरूको उपस्थिति थियो । यसको अर्थ स्पष्ट थियो, त्यहाँ माओवादीसँग सम्बन्धित वा तिनका समर्थक-शुभेच्छुकहरूको बाक्लै उपस्थिति थियो । अधिकांश महिला-पुरुषहरू राजनीतिक सत्तामात्र होइन, राज्यकै संरचना बदल्ने मनस्थिति बोकेर जनविद्रोहमार्फत् गरिने आमूल परिवर्तनका लागि सक्रिय सहभागिता जनाइहेका थिए ।

४.१.६ राजनीतिक विकास र सम्भावना

सातदलले छबुँदे आन्तरिक सहमति बनाउँदा तय गरेको मूल नारा प्रतिनिधिसभाको पुनःस्थापना नै थियो । यस नाराको औचित्यका बारेमा धेरैले पटक-पटक प्रतिक्रिया जनाइसकेका छन् । खासगरी १९ माघ २०६१ मा राजा आफैँ प्रधानमन्त्री भएपछि र उनको अध्यक्षतामा मन्त्रिपरिषद् बनेपछि २०४७ को संविधानअन्तर्गत बनेको संसद् पुनःस्थापनाको औचित्य समाप्त भएर आमजनविद्रोहका लागि वस्तुगत तथा आत्मगत गरिस्थिति तयार भइसकेको थियो ।

संसद् पुनःस्थापनाको नारावाट हुने परिवर्तनले राजतन्त्रको समूल नष्ट गर्ने सम्भावना थिएन । जनविद्रोह हुँदा परिवर्तनले राजतन्त्रको समूल नष्ट गर्ने सम्भावना थिएन । जनविद्रोह हुँदा आन्दोलनमाथि सातदलकै बरबरमा माओवादीको पनि दाबी रहनसक्थ्यो र, एउटा थोत्रिसकेको उत्पादन पद्धतिलाई नाश गरेर नयाँ उत्पादक शक्ति पद्धति स्थापित हुनसक्थ्यो । यसका लागि अमेरिका र भारतलगायत सातदलका शीर्षस्थहरू तयार थिएनन् । त्यसको कारण हो, आफ्नो वर्गीय हितरक्षाका कारणले उनीहरूले क्रान्तिकारी रूपान्तरण नचाहनु । फलस्वरूप जनविद्रोहले बढार्ने खतराको सूचना पाउनासाथ शाही सेनाका प्रधान सेनापति र आन्दोलन निष्फल बनाउने चाहना राख्ने सबै मतियारहरू अमेरिकी र भारतीयहरूले सुभाएको राजनीतिक निकासलाई शिरोधार्य गर्न पुगे र, सातदलको सम्भौताकारी मार्गचित्रमा सहमति जनाउँदै राजाले पुरानो विघटित संसदलाई व्युँभ्याए ।

जनताको माग र आकाङ्क्षा त्यत्तिमा चित्त बुझाउने पक्षमा थिएनन् । तिनले दलहरूलाई आन्दोलनका दिनहरूमा घिसारिरहेका थिए । त्यसैले २०६३ वैशाख ११ गतटे राति राजासँग उनीहरूको सम्भौता दोस्रो शाही घोषणामार्फत् बाहिर आएपछि १२ गते अपेक्षा गरिएअनुसार तमाम उपस्थित जनमानसलाई एकैठाउँ भेला गरेर सातदलका शीर्षस्थ नेताहरू सम्बोधन गर्न समेत हिचकिचाए । त्यसको मूल कारण जनताले विद्रोहमा अभै घिसार्छन् र निर्णायक ठाउँमा पुग्दा आफू कमजोर होइन्छ भन्ने मानसिकताले काम गरेको थियो ।

संविधानसभा राजनीतिक निर्णयबाट घोषणा गरिनुको सट्टा पुरानै संवैधानिक प्रक्रियाबाट सङ्कल्प प्रस्तावको रूपमा पारित गरिएपछि स्वाभाविक रूपमा अन्यौल उपस्थित भएको छ, यसलाई पनि अल्झाइने पो हो कि भन्ने आशङ्काहरू जन्मिएका छन् । केचाहिँ दाबी गर्न सकिन्छ भने नाममात्रकै सही, संविधानसभाको निर्वाचन ढिलो-चाँडो हुनेछ । प्रश्न के हो भने संविधानसभाले लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापना गर्ला ? सबै जनताको स्वामित्व स्थापित हुनेखालको, सबै हिसाबले स्वतन्त्र, सार्वभौम राज्यको नयाँ संरचना निर्माण गर्ला ? दीर्घकालीन शान्ति स्थापित होला ? यी प्रश्नहरूका सही उत्तर खोज्न अत्यन्त गहिरो र सशक्त विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

प्रधानमन्त्रीबाहेक संसदले स्थापित गरेका अधिकांश मन्त्रीहरू माओवादीप्रति अत्यन्त पूर्वाग्रह राख्छन् भन्ने कुरा विगतमा उनीहरूका व्यक्त विचारबाट छर्लङ्ग हुन्छ । उनीहरूमध्ये धेरै भर्खरै सम्पन्न आन्दोलनको पक्षधरसमेत थिएनन्, एक हिसाबले उनीहरू आन्दोलनका विरोधी थिए । अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष उनीहरू नव-उदारवादी अर्थ-राजनीतिका पक्षधर छन् । उनीहरू आर्थिक तथा राजनीतिक रूपान्तरणका पक्षधर पनि होइनन्, जुन रूपान्तरणलाई जनताले आन्दोलनको प्रमुख प्राथमिकताको विषय बनाएका छन् । यस्तो यथास्थितिवादी, साम्राज्यवादपरस्त र सामन्तवादसँग गला मिलाएर जनअधिकारको गला घोट्ने नेतृत्वल अहिलेका मुद्दाहरूलाई छिनोफानो गरी नयाँ नेपाल निर्माण गर्नमा सहज भूमिका निर्वाह गर्लान् ? शङ्काले हेर्न सकिन्छ ।

यदि यही गतिमै गए भने के होला ? यो अर्को महत्त्वपूर्ण प्रश्न हो । यस्तो प्रश्न उठ्नका कोही सैद्धान्तिक-वैचारिक आधारहरू छन् । जुन गतिले समाजमा वैचारिक सचेतना बढिरहेको छ र क्रान्तिकारी धार तेज गतिमा अग्रगमन खोजिरहेको छ, त्यलाई पुरानो सामन्ती मानसिकता र सुधारवादी धारले चालकको भूमिक निर्वाह गर्न असम्भव हुनेछ । तिनको आर्थिक सम्पन्नता र जातीय विशिष्टताको चरित्र पनि क्रान्तिकारी रूपान्तरणको पक्षधरता लिन बाधक हुनेछन् । यस्तो परिस्थितिमा दलहरूले आफूलाई बदलेर जनचाहनालाई आत्मसात् नगरेको खण्डमा छिटो-छिटो अर्को नयाँ धुवीकरणलाई बेहोर्नुपर्ने छ ।

धेरैको अनुमान छ, अब सङ्घर्ष कडा हुनेछ, खिचातानी जोडतोडले हुनेछ । यसबीचमा फौजी कूको प्रयासदेखि लिएर अन्य यावत् प्रतिगामी घटनाहरू घटित हुने सम्भावना पनि छ । तर इतिहासले फेर्नुपर्ने कोल्टेलाई कसैले पनि रोक्न सक्नेछैन । किनकि सङ्घर्षको नियमले आमूल परिवर्तनकारी घटनालाई अनिवार्य बनाउँछन् । सीधा अर्थमा त्यस्तो बेला आमूल परिवर्तनकारी घटनाक्रमको तेज विकासलाई थाम्न र सही दिशामा अगाडि बढाउन स्थापति हुने नयाँ नेतृत्व स्वाभाविक रूपमा अधि सर्नुपर्ने हुन्छ । उनीहरूले जनताका हितका दीर्घकालीन र अल्पकालीन स्पष्ट कार्यक्रमहरू अगाडि लिएर आमजनतालाई सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ । अन्यथा जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक आन्दोलनमा राष्ट्र भासियो भने त्यसबाट मुक्ति पाउन र सही निकासमा पुग्न निक्कै अघ्यारो हुनेछ ।

४.२ क्रान्तिकारी सङ्क्रमणमा नेपाल

नेपाल वर्तमान अवस्थामा सङ्क्रमण स्थिति विद्यमान रहेको छ । नेपाली जनताले जुन जनादेश संविधान सभा निर्वाचन २०६४ मा नेपालका राजनैतिक पार्टीहरूलाई दिएका थिए र संविधान निर्माण, शान्ति र सुशासनको जुन अभिलाषा राखेका थिए त्यसको विपरित नेपालका राजनैतिक पार्टीहरूको विभिन्न दृष्टिकोण, विचार र दलगत स्वार्थका कारण सङ्क्रमणमा परेको छ । किनकी देशको सबैभन्दा ठूलो शक्ति ए.ने.क.पा. (माओवादी) वर्तमान संरचनाको अन्त्य र पूर्ण कम्युनिष्ट प्रकारको राज्यसत्ता निर्माण गर्न चाहन्छन् । दोस्रो र तेस्रो शक्तिका रूपमा रहेको नेपाली कांग्रेस र ने.क.पा. एमाले प्रजातान्त्रिक प्रक्रियाका आधारमा राज्यको संरचना र मधेसवादी दलहरू विशेष गरी मधेशवादी मुद्दाहरू मात्र उठाएर “एक मदेश स्वायत्त प्रदेश” का नारा उठाइरहेका छन् भने अन्य कतिपय स-साना दलहरू र जातिहरू जातीय राज्यको पक्षमा रहेका छन् । राज्यको पुनःसंरचनाको विषय गम्भीर रूपमा उठिरहेको छ ।^{३३}

देशका विभिन्न जात, धर्म, लिङ्ग, पेशा, क्षेत्र, आदिवासी, पिछडिएको वर्ग, दलित, महिला, मुस्लिम आदिका आ-आफ्ना मागहरूलाई समेटेर नयाँ संविधान निर्माण गर्ने कार्य प्रमुख रहनुका साथै देशमा सुशासन र शान्तिसुरक्षा कायम हुनुका अलावा दिनानुदिन हत्या, हिंसा, अपहरण र सिमातिक्रमण भैरहेका छन् । यसरी देशले पुरानो राज्यसत्ताको अन्त्य र नयाँ नेपालको निर्माणमा जुन परिवर्तनका लागि हो भन्ने राजनैतिक दल र नेपाली जनताले बुझेका छन् । यसको अन्त्य र नयाँ नेपाल निर्माणमा एकजुट भएर लाग्ने छन् ।

४.२.१ सम्भावना र चुनौती

नेपाल यतिखेर आमूल परिवर्तनको प्रचुर सम्भावना र प्रवल चुनौतीहरूको दोबाटोमा खडा छ । आमूल परिवर्तनको सम्भावना यसकारणले प्रचुर छ, किनभने राजतन्त्रको अन्त्य भैसकेको, संविधान सभा निर्वाचन सम्पन्न भै संविधान निर्माण

^{३३} श्याम श्रेष्ठ, “क्रान्तिकारी सङ्क्रमणमा नेपाल,” *मूल्याङ्कन मासिक*, अङ्क १४२, (आषाढ-श्रावण २०६३), पृ. १ ।

कार्य धेरै अगाडि बढिसकेको छ । सबै राजनैतिक दलहरूका बीच समझदारी हुन सकेमा नयाँ नेपालको सिर्जना हुनेमा निश्चित छ ।

४.३ जनआन्दोलन २०६२/२०६३

४.३.१ वि.सं. २०६२/०६३ को आन्दोलन

राजाको राजनीतिक कदमको विरोधमा दलहरूले २०५९ आश्विन १८ पछि विभिन्न तरीकाले आन्दोलन तथा विरोध गरिरहेका थिए । वि.सं. २०६१ माघ १९ को शाही कदमको विरोध गर्दै दलहरूले विघटित संसद पुनःस्थापनाको माग राखेर देशभरि नै आमहडताल र बन्द गरी अधिराज्यव्यापी विरोध प्रदर्शन गरेका थिए । उक्त आन्दोलन २०६२ चैत्र २४ देखि २०६३ वैशाख ११ गतेसम्म भएको थियो ।^{३४}

आन्दोलनको पहिलो दिन चैत्र २४ गते राजनीतिक दलहरूले विद्यालय, क्याम्पस, संघ-संस्थाहरू सबै बन्द गराएका थिए । विरोधको क्रममा सयौं प्रदर्शनकारी पक्राउ परेका थिए । चैत्र २५ गतेको प्रदर्शनमा सुरक्षाकर्मीको गोलीबाट ने.वि. संघका अनिल खनाल घाइते भए । उक्त घटनापछि आन्दोलनकारीहरूले पाटनलाई प्रहरी निषेधित क्षेत्र घोषित गरे । विरोध प्रदर्शनलाई निस्तेज बनाउन सरकारले चैत्र २६ गते १३ घन्टासम्म लगातार कर्फ्यू लगायो तर उक्त दिन भरतपुर, पोखरा, बुटवल आदि सहरहरूमा व्यापक विरोध प्रदर्शन भए भने पोखरामा साइबर क्याफे सञ्चालक भीमसेन दहालको मृत्यु सुरक्षाकर्मीको गोली लागेर भयो । उनलाई आन्दोलनको पहिलो सहिद घोषित गरियो । चैत्र २७ गते आन्दोलनमा तीव्रता र धरपकडमा व्यापकता आयो । उक्त दिन काभ्रेका शिवहरि कुँवर र चितवनका तुलसादेवीजस्ता सर्वसाधारण नागरिकको मृत्यु भयो । माओवादी र दलहरू मिलेर जनतालाई सरकारको विरोधमा प्रदर्शन गर्नका लागि उक्साइरहेका थिए । सरकारलाई दैनिक जनजीवन सामान्य बनाउन कठिन भैरहेको थियो । तत्कालीन गृहमन्त्री कमल थापाले “सरकारले संयम अपनाइरहेको छ, तर आन्दोलन दलीय नियन्त्रणभन्दा बाहिर गएको, अराजक भीड र माओवादी कार्यकर्ताको नेतृत्वमा

^{३४} कान्तिपुर दैनिक, (२०६२ मंसीर ८ गते), पृ. १ ।

गएकाले सरकारले कडा कदम चाल्न सक्ने”^{३५} वक्तव्य दिएबाट आन्दोलनको व्यापकताले तत्कालीन सरकारको टाउको दुखाएको थियो भन्न सकिन्छ ।

चैत्र २८ गते सरकारले लगाएको कर्फ्युको अवज्ञा गर्दै जुलुख जसरी व्यापक भयो धरपकडमा पनि उत्तिकै व्यापकता आयो । डाक्टर, उद्योगी, व्यवसायी, पत्रकार, इञ्जिनियर आदिले ऐक्यबद्धता प्रदर्शन गर्दै उक्त निद जुलुस निकाले । कलङ्की, गोंगबु, चाबहिलमा प्रदर्शनकारी र प्रहरीबीचको भिडन्तमा दुवैतर्फ कैयौं मानिस घाइते हुन पुगे । वीरगञ्जमा गोली चल्यो भने यसै दिनदेखि निजामती र संस्थानका कर्मचारी पनि आन्दोलनमा उत्रिए । कीर्तिपुरमा व्यापक प्रदर्शन भयो । सुरक्षा निकायले कीर्तिपुर, प्रवेश गर्न सकेन । आन्दोलनमा ऐक्यबद्धता जनाउँदै महसंचार, नेपाल चलचित्र निर्माता संघ, लोकतान्त्रिक स्रस्टाहरूको संयुक्रमञ्च नेपाल, साहित्यकार संघ आदिले आन्दोलनमा ऐक्यबद्धता जनाएर राजालाई जनता लोकतन्त्रको पक्षमा रहेको जानकारी गराए । पूर्वप्रधानमन्त्री लोकेन्द्र बहादुर चन्दले समस्याको निकासको लागि दलहरू र राजाबीचमा सम्वाद हुनुपर्ने बताए ।

चैत्र २९ गते टियर ग्याँस गोली र बल प्रयोगबाट गोंगबु प्रदर्शन र पुलिस दमनबारे अधिराज्यव्यापी चर्चा भयो । प्रहरी दमनका कारण जनसमूहलाई उत्तेजित बनायो । उक्त दिन प्रहरी र जनसमुदाय दुवैधरी उत्तेजित भएकाले गोंगबु क्षेत्र रणमैदान बन्यो । कीर्तिपुर, दैलेख, धरान, सिन्धुली, सिरहा, डडेलधुरा, हेटौँडा, धादिङ, नवलपरासी, रूपन्देही, जनकपुर, पोखरा, चितवन आदि स्थानमा व्यापक प्रदर्शन भए । उक्त दिन अमेरिकी चिकित्सक डक्टर ब्रायनको टोलीलाई भ्याईनभ्याई भयो । यसै दिन भारतका प्रधानमन्त्री मनमोहन सिंह, भा.क.पा. पोलिटव्युरो सदस्य सीताराम हेचुरी र राष्ट्रवादी पार्टीका डि.पी. त्रिपाठीले ब्राहबुँदे दिल्ली समझदारी अनुरूप नै नेपालमा शसक्त आन्दोलन भएकाले उक्त समझदारीको स्वागत गरे । टियर ग्याँस, गोली र बल प्रयोगबाट आन्दोलन अभ्रै उत्तेजित हुँदै गएकाले वार

^{३५} विष्णु निष्ठुरी, *जनआन्दोलन डायरी १९ दिन*, (काठमाडौं : मोर्डन बुक्स, २०६३), पृ. ३७ ।

एसोसिएसन, राष्ट्रिय जनशक्ति पार्टी, रा.प्र.पा. पशुपति शमशेर आदि नेताले सरकारले आन्दोलन चर्काएको विज्ञप्ति निकाले । अधिराज्यका विभिन्न अस्पतालमा आन्दोलनबाट घाइते हुनेहरूको चाप दढिरेको थियो । चर्चित कलाकार मह जोडीले मोडल अस्पतालमा जनआन्दोलन उपभचर कोष खडा गरे । जुन कोषमा लाखौं रूपैया जम्मा भयो र कोषले घाइतेहरूको उचारको लागि राहत प्रदान गर्‍यो ।

युरोपेली संघका अध्यक्ष फिनल्याण्ड दुतावासले विज्ञप्ति जारी गर्दै “प्रजातन्त्र पुन स्थापना गरी शान्ति कायम गर्न दलहरूसँग सम्वाद थाल्न युरोपियन युनियनको अध्यक्ष राष्ट्रले आग्रह गर्दै छ, राजाले नसुनेमा राष्ट्रसंघलाई कारवाही गर्न दबाव दिनेछौं” जस्ता दबावमूलक विज्ञप्तिहरू निकालेका थिए ।^{३६}

आम हडतालको सातौं दिन चैत्र ३० गते निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य र पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापना गर्नको लागि सात राजनीतिक दलहरूले दसबुँदे प्रेस विज्ञप्ति जारी गर्‍यो ।^{३७} आन्दोलनप्रति संघ-संस्थाको बढ्दो सहभागिताले उक्त आन्दोलनमा राष्ट्रव्यापी रूपमा प्रदर्शन भएको थियो । गोंगबु आन्दोलनमा दमन गरेको भनेर एस्.पी. माधव थापालाई २४ घण्टाभित्र उपस्थित हुनको लागि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले आदेश दिएको थियो ।^{३८} वि.सं. २०६३ वैशाख १ गते राजा ज्ञानेन्द्रबाट देश विकराल अवस्थामा पुगेकाले समस्या सुल्झाउनको लागि दलहरूलाई आह्वान गरेका थिए । संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव कोफी अन्नानले सङ्कटले निकासको लागि राजालाई आग्रह गरे ।^{३९} वैशाख २, ३ र ४ मा पनि आन्दोलनमा सहभागिता बढ्दै रहनु र धरपकड भइरहनुले राजा राज्य र जनतामा आइपरेका समस्या यथासिघ्र हटाउनको लागि चिन्तन गर्न थाले । वैशाख ३ गते अमेरिका, चीन र भारतका राजदूतहरूले राजालाई भेट्ने क्रममा समस्याको समाधानको लागि परामर्श भए । वैशाख ४ गते कृष्णप्रसाद भट्टराई, सूर्यबहादुर थापा, पशुपतिशमशेर आदि नेताहरूले राजासँग भेट गरेर समस्या समाधानको लागि परामर्श गरे । दरबारमा राजा परामर्शमा व्यस्त रहेको बेला दलहरूले विरोध

^{३६} ऐजन्, पृ. ८८ ।

^{३७} ऐजन्, पृ. ६८ ।

^{३८} ऐजन्, पृ. ७४ ।

^{३९} ऐजन्, पृ. ७९, ९२ ।

प्रदर्शनका तरीकाहरू पनि थरिथरिबाट बढाउँदै लगे । विरोधको क्रममा सडक कविता, नाटक आदि देखाई प्रदर्शन जारी रहेको बेला राजाले राष्ट्रको नाममा सम्बोधन गरेर दलहरूलाई समस्या समाधान गर्न नव वर्ष २०६३ को शाही सम्बोधनबाट आह्वान भएकोमा उक्त घोषणाले जनभावनालाई सम्बोधन नगरेको भनी आन्दोलनक जारी राखिएको थियो । जानकारीको लागि शाही सम्बोधन २०६३ वैशाख १ लाई परिशिष्टमा राखिएको छ ।^{४०}

सडक कविता, नाटक, लोकगीत आदि प्रदर्शन गर्दै दलहरूले आन्दोलनमा सहभागिता र तीव्रता बढाउँदै लगे । दलहरूले आन्दोलन लम्ब्याउँदै लगेकोले भारतले राजा र दलहरू बीचमा कुरा मिलाउने उद्देश्य लिएर प्रधानमन्त्री मनमोहनका विशेषदुत डा. करण सिंह (भारतीय माथिल्लो सभाका सांसद) लाई वैशाख ६ गते राजासँग भेट गर्न पठायो । उक्त भेटमा राजनीतिक समस्यालाई निकास दिनेबारे आ-आफ्ना पक्षहरूबाट विचारहरू आदानप्रदान भए । नेपालमा विकट राजनीतिक परिस्थिति भएको उक्त समयमा भारतीय विदेश सचिव श्यामशरण र तत्कालीन राजदुत शिवशंकर मुखर्जीले सेना प्रमुख प्याराजंग थापासँग पनि भेटघाट गरेका थिए ।^{४१} वैशाख ७ गते देशभरि नै सरकारले लगाएको कर्फ्यु आदेशलाई आन्दोलनकारीहरूले अवज्ञा गरे र दलहरूलाई खुट्टा नकमाउन चेतावनी दिए ।^{४२} बढ्दो विरोधलाई साम्य बनाएर राष्ट्रिय समस्या समाधान गर्ने उद्देश्यका साथ राजा ज्ञानेन्द्र नाममा वैशाख ८ गते शाही घोषणा भयो । उक्त घोषणाले नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ३५ अनुसार हुने गरी कार्यकारिणी अधिकार फिर्ता गरिएको थियो । उक्त दिनको शाही घोषणालाई भारत, चीन, अमेरिका लगायत विभिन्न देशका दूतावासले स्वागत गर्दै विज्ञप्ति निकाले भने ने.क.पा. माओवादीले सबैसँग आह्वान गर्दै गणतन्त्रभन्दा तल नभर्नको लागि प्रेरित गर्‍यो ।^{४३}

वैशाख ९ गते शाही घोषणाको विरुद्धमा प्रदर्शन गर्दै ७ दलले राजासमक्ष २४ घण्टे अल्टिमेटम बुझायो । वैशाख ९,१० र ११ गते अधिराज्यभरि नै आन्दोलन

^{४०} ऐजन्, पृ. ८६ ।

^{४१} ऐजन्, पृ. १५७ ।

^{४२} ऐजन्, पृ. १८३ ।

^{४३} ऐजन् ।

भइने रह्यो । सात दलले १४ गते चक्रपथमा दुई लाखको भीड उतार्ने घोषणा गरेको थियो भने राजाले वैशाख ११ गते रातको ११:३० बजे शाही घोषणा गरेर २०५९ जेठ ९ गते विघटित संसदलाई व्युत्ताउने काम गरे ।^{४४}

जनआन्दोलन २०६२/६३ उन्नाइदिनसम्म लम्बिएको थियो । आम हडतालमा आम जनता, पेशागत संघ-संस्था, नागरिक समाज, डाक्टर, इन्जिनियर, वकिल, विद्यार्थी, प्राध्यापक, विभिन्न उद्योग व्यवसायी सम्पूर्ण राजनीतिक दल आदिको व्यापक सहभागिता र विरोधको कारण मुलुक अत्यन्त अस्तव्यस्त भयो । जनताको दैनिकी अत्यन्त कस्टकर हुँदै गएकोले जनमतको आधारमा राजाले जनताको नासो जनतालाई नै फर्काइएको व्यहोरा भएको शाही घोषणा आयो । दलहरूबाट २०६३ वैशाख ८ गतेको शाही घोषणा नमानेकाले राजाले वैशाख ११ गतेको घोषणामार्फत आफूमा रहेको राजकीय शक्ति परित्याग गर्नुपर्थ्यो । राजाबाट पुनःस्थापित प्रतिनिधिसभाले एकपछि अर्को घोषणा गर्दै राजामा निहित अधिकारहरू घटाउँदै लग्यो ।

वि.सं. २०६१ माघ १९ मा राजाबाट सत्ता हातमा लिएपछि सत्ता टिकाउने या केही गर्ने तर्फभन्दा मुलुकमा विद्यमान द्वन्द्व समाप्त गर्नेतर्फ राजाले ध्यान दिएका थिए । जनआन्दोलन चरमचुलीमा पुग्नुअघि संसद पुनस्थापना गरेको भए गणतन्त्रको माग गर्ने माओवादीको अभिष्ट पूरा हुनसक्ने वातावरण तयार हुने थिएन । राजाले २०६३ वैशाख ११ गते संसद पुनःस्थापना गर्नुको सट्टा संविधानसभा निर्वाचन गराउने घोषणा पनि गर्न सक्थे, त्यतिबेला नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ जीवित थियो । संसद पुनःस्थापना गर्नाले प्रतिनिधिसभामार्फत् राजाका अधिकार कटौती गर्दै अन्तरिम संविधान २०६३ निर्माणको विन्दुसम्म पुग्न सक्थे र बहुदलीय व्यवस्थाको पनि जर्गेना हुन सक्थे । राजाको वैशाख ११ गतेको निर्णयकै कारण नेपालमा राजनीतिक द्वन्द्व समाप्त गरी नयाँ संविधान निर्माणको बाटो खुलेको हो ।

यो आन्दोलनमा छिटफुट दुःखपूर्ण घटनाहरूलाई छोडेर भन्नुपर्दा सुरक्षा निकायको समयलाई तारिफ गर्नुपर्ने हुन्छ । १९ दिनसम्म सडकमा जनसागर उर्लिदा सुरक्षाकर्मीबाट सहभागी हुने २१ जना नागरिकको जीवनलिला समाप्त भएको थियो भने धेरै मानिसहरू घाइते र अङ्गभङ्ग समेत भएका थिए । विश्वको कुनै पनि कुनामा यति धेरै नागरिक सम्मिलित भएको विरोधमा यति न्यून क्षति भएको विरलै पाइएला । राजनीतिक भाषामा भन्नुपर्दा निरङ्कुशतन्त्रको विरुद्ध दलहरूले थालनी गरेको उक्त

^{४४} गोरखापत्र दैनिक, वैशाख १२ गते २०६३ ।

आन्दोलनमा नागरिक समाजको सहयोग पछि, नेपाली जनताको व्यापक सहभागिता भएको थियो र कसैलाई पनि एकलौटी सत्ता नचाउनको लागि निर्देशित पनि थियो । आन्दोलनमा अनमोल जीवनदान गर्ने नेपाली आमाका सपूतहरूले राष्ट्रमा राजनीतिक द्वन्द्व अन्त्य गरेर शान्ति प्राप्त गर्न जीवन आहुती दिएका थिए । २००७ सालको आन्दोलनले जहानिया प्रधानमन्त्री हुने पद्धति परिवर्तन गर्‍यो २०४६ सालको आन्दोलनले सक्रिया राजतन्त्रलाई संवैधानिकमा सीमित बनायो भने २०६३ सालको आन्दोलनपछि यो मुलुकमा हुने राजनीतिक द्वन्द्व अन्त्य गरेर सर्वाङ्ग विकासको लागि संकल्प गरेको बुझिन्छ । यसर्थ सात राजनीतिक गठबन्धन र राजाबीच २०६३ वैशाख ११ गते भएको सहमति अनुरूप मुलुकले अब सहज अवतरण पाउनु पर्छ ।

राजाबाट भएको उक्त सम्बोधनलाई दलहरूले आन्दोलनको सफलताका रूपमा लिएका थिए । राजाले पुनस्थापित प्रतिनिधिसभाको बैठक २०६३ वैशाख १५ गते शुक्रवार संसद भवनमा बस्ने गरी आह्वान गरेका थिए । संसद्को बैठक निर्धारित सभ्यभन्दा ५ घण्टा ढिलो सुरु भएको थियो, जसमा गिरिजाप्रसाद कोइरालाको पत्रमार्फत संविधानसभा युद्धविराम र माओवादीसँगको वार्ताको प्रस्ताव पेश गरेका थिए ।^{४५} राजा महेन्द्रबाट हुर्काइएका भनिएका रुक्माङ्गद कटुवाल प्रधानसेनापति भएको उक्त समयमा पनि राजालाई सैनिक शक्ति प्रयोग गर्न नहुने सल्लाह दिएर इतिहासको कठिन समयमा राष्ट्र र जनताको पक्षमा नेपाली सेनाले कार्य गरेकाले सुरक्षा निकायको उच्च सयम प्रशंसनीय पाइन्छ ।

४.४ प्रतिनिधिसभा घोषणा २०६३

वि.सं. २०५९ जेठ ९ गते विघटित प्रतिनिधिसभालाई राजाले २०६३ वैशाख ११ गते पुनःस्थापित गरेपछि, उक्त प्रतिनिधिसभाको जेठ ४ गतेको बैठकले सर्वसम्मतमा पारित गरेको तत्कालीन प्र.म. गिरिजाप्रसाद कोइरालाको “प्रतिनिधिसभाको घोषणा २०६३” ले निम्नलिखित निर्णयहरू गरेको थियो ।

४.४.१ व्यवस्थापिका सम्बन्धमा

व्यवस्थापिकासम्बन्धी सम्पूर्ण अधिकार प्रतिनिधिसभाले प्रयोग गर्दै संविधान निर्माणको मार्गमा अघि बढ्ने, प्रतिनिधिसभा अधिवेशनको आह्वान प्रधानमन्त्रीबाट

^{४५} दीर्घमान गुरुङ र ईश्वर सुवेदी, *गणतन्त्र उन्मुख नेपाल*, (काठमाडौं : के.पी. पुस्तक भण्डार, २०६४), पृ. २०२ ।

हुने र समापन प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा सभामुखबाट गरिने र सम्पूर्ण सदस्य संख्याको १ चौथाई सदस्यले समावेदन गरेमा सभामुखले त्यस्तो अधिवेशन वा बैठक १५ दिनभित्र बस्ने मिति र समय तोक्नुपर्ने, प्रतिनिधिसभाले नियमावली बनाई लागू गर्नेजस्ता निर्णयहरू व्यवस्थापिकाको सम्बन्धमा गरिए । उपरोक्त निर्णयहरू गरी प्रतिनिधिसभालाई सार्वभौम सत्ता सम्पन्न घोषित गरियो ।^{४६}

४.४.२ कार्यकारिणी सम्बन्धमा

नेपाल राज्यको सम्पूर्ण कार्यकारिणी अधिकार मन्त्रपरिषद्मा निहित रहने र श्री ५ को सरकारलाई अवउप्रान्त नेपाल सरकार भनिने घोषणा गर्दै प्रतिनिधिसभा सदस्य नरहेको व्यक्ति पनि मन्त्रीपरिषद्मा मनोनित हुन सक्ने साथै मन्त्री परिषद्का मन्त्रीहरू सामूहिक र मन्त्रालयको काममा व्यक्तिगत रूपमा समेत प्रतिनिधिसभाप्रति उत्तरदायी रहनुका साथै प्रशासन, प्रहरी र सम्पूर्ण कार्यकारी अङ्गहरू प्रतिनिधिसभाप्रति उत्तरदायी सरकारको मातहतमा रहने व्यवस्था भयो । सरकारको कार्यविभाजन तथा कार्यसम्पादन नियमावली मन्त्री परिषद्बाट पारित गरी प्रतिनिधिसभामा प्रस्तुत गरिने निर्णयका कारण सम्पूर्ण रूपमा प्रतिनिधिसभालाई अधिकार सम्पन्न बनाउने कार्य भयो ।

४.४.३ सेनाको सम्बन्धमा

शाही नेपाली सेनाको नाम परिवर्तन गर्दै नेपाली सेना नामाकरण गरियो र राष्ट्रिय सुरक्षासम्बन्धी वर्तमान व्यवस्था खारेज गरी प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा राष्ट्रिय स्वरूपको बनाउने, परमाधिपतिसम्बन्धी वर्तमान व्यवस्था खारेज गरी मन्त्रपरिषद्ले प्रधान सेनापति नियुक्ति गर्ने तथा सेना परिचालनसम्बन्धी मन्त्रपरिषद्को निर्णय ३० दिनभित्र प्रतिनिधिसभाले तोकेको विशेष समितिमा प्रस्तुत भई अनुमोदन हुनुपर्ने जस्ता निर्णयहरू गरी राजामा रहेको परमाधिपतित्व खोसेर राजालाई शक्तिहिन बनाउने कार्य राजाबाट नै पुनः स्थापति प्रतिनिधिसभाले गर्‍यो ।

---

^{४६} ऐजन, पृ. २०५ ।

४.४.४ राजपरिषद् सम्बन्धमा

राजालाई सल्लाह सुभावे दिने राजपरिषद् खारेज गरी त्यसले गर्दै आएको काम प्रतिनिधिसभाले व्यवस्था गरेबमोजिम गर्ने निर्णय भएको थियो ।

४.४.५ राजदरबार सम्बन्धमा

राजगद्दी उत्तराधिकारी सम्बन्धमा कानून बनाउने, संशोधन गर्ने, खारेज गर्ने, श्री ५ को खर्च र सुविधासम्बन्धी विषयलाई प्रतिनिधिसभाको निर्णयबमोजिम गर्ने, श्री ५ को निजी सम्पत्ति र आयमाथि कर लगाउने, श्री ५ बाट भए गरेका कामको बारेमा प्रतिनिधिसभा र अदालतमा प्रश्न उठाउन सकिने, राजप्रसाद सेवालालाई निजामतिको अङ्ग बनाइने र राजदरबारको सुरक्षा प्रबन्ध मन्त्रिपरिषद्को निर्णय हुने, राष्ट्रिय गानको वैकल्पिक व्यवस्था र धर्म निरपेक्ष राज्य हुनेजस्ता राज्यसंयन्त्र नै बिग्रने खालका निर्णयहरू गरियो ।

४.४.६ अन्य निर्णयहरू

विभिन्न सार्वजनिक पद धारण गर्ने पदाधिकारीले प्रतिनिधिसभाले तोकेको ढाँचामा शपथ लिने, नलिएमा पदमुक्त गरिने र प्रतिनिधिसभाप्रति नै निष्ठावान रहनु पर्नेजस्ता निर्णयहरू गरी उक्त घोषणासँग बाकिने हदसम्म अमान्य हुनेजस्ता कठोर निर्णय गरी प्रतिनिधिसभालाई सर्वेसर्वा बनाइयो र उक्त “प्रतिनिधिसभा घोषणा २०६३” लाई नेपालका राजनेता र संचार साधनले बेलायतको म्याग्नाकार्टासँग तुलना गरेका थिए । नेपालका बुद्धिजीवी तथा विश्व समुदायले नेपालमा भएको विस्मयकारी ऐतिहासिक घटनालाई अमेरिकाको “विल अफ राइटसँग तुलना गरे ।”^{४७} यथार्थमा माओवादीको एजेण्डा पूरा गरेर शस्त्रधारी विद्रोहीलाई संसदीय पद्धतिमा प्रतिबद्ध गराउन राजा र दलहरूबाट भए गरेका कार्य नै हुन् उपरोक्त सबै घोषणाहरू ।^{४८}

^{४७} राजनीतिक घटनाहरूका सूक्ष्म अध्ययनको आधारमा शोधकर्ताको अवधारणा ।

^{४८} सचिवालय सदस्य, ताम्सालिङ राज्यसमिति, ने.क.पा. (माओवादी) का क. दिनानाथ गौतमसँग गरिएको कुराकानीका आधारमा ।

अध्याय - पाँच

अन्तरिम संविधान-२०६३ र गणतन्त्रको घोषणा

५.१ अन्तरिम संविधान-२०६३

नेपालमा एघारवर्षदेखि चलिरहेको हिंसात्मक सङ्घर्षलाई शान्ति वार्तामार्फत् सम्बोधन र समाधान गर्ने सिलसिलामा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ मा सात संसदीय राजनीतिक दलहरू र नेकपा (माओवादी) का शीर्षस्थ अगुवाहरूले २०६३ पुस १ गते विधिवत् हस्ताक्षर गरेका थिए । तर विगतमा पुस १ गते नै जननिर्वाचित सरकार फ्याँकिएको र निरङ्कुश पञ्चायती संविधान जारी गरिएको कारणले हस्ताक्षरको मिति भने मङ्सिर २९ गते राखिएको थियो । पुनःस्थापित प्रतिनिधिसभाले कारणले हस्ताक्षरको मिति भने मङ्सिर २९ गते अन्तरिम संविधान जारी गरेको थियो । त्यही दिन बसेको नवगठित अन्तरिम व्यवस्थापिकाले यसलाई अनुमोदन गरेको छ । यो अनुमोदन सँगसँगै नेपालको संविधान २०४७ ले व्यवस्था गरेमुताबिक वेस्टमिनिस्टर मोडलमा बनेको सवैधानिक राजतन्त्रसहितको बहुमतीय संसदवादी शासन-व्यवस्थाको नेपालमा अवसान भएको छ । अन्तरिम अवधिमाै लागि मात्र भए पनि राजतन्त्रको कुनै राजनीतिक अधिकार र भूमिकाविनाको आफ्नै ढाँचाको नयाँ सहमतीय बहुदलीय शासन-व्यवस्था नेपालमा पहिलोपटक प्रारम्भ भएको छ । एघारवर्ष लामो सशस्त्र जनयुद्ध र उन्नाइस दिन लामो शान्तिपूर्ण जनविद्रोहको संयुक्त तागतबाट नेपालमा पुरानो राज्य-व्यवस्थाको विधिवत् अन्त्य भएको छ । नयाँ वर्ग र शक्तिहरू संसद र सत्तामा आएका छन् । अन्ततः शान्तिपूर्ण ढङ्गले एउटा राज्यक्रान्ति नेपालमा घटित भएको छ । नेपालले नयाँ युगमा पदार्पण गरेको छ । नयाँ नेपाल निर्माणको प्रक्रिया प्रारम्भ भएको छ ।

२०६२ सालको मङ्सिर ७ मा भएको ऐतिहासिक बाह्रबुँदे समझदारीको जगमा २०६२ को चैत, २०६३ को चैत र २०६३ को वैशाखमा नेपालका प्रमुख राजनैतिक दलहरू र ने.क.पा. (माओवादी) जस्ता वैचारिक तवरले पूर्व-पश्चिम फर्केका पार्टीहरू मिलेर एउटा साभा न्यूनतम कार्यक्रमका आधारमा संसार नै हल्लाउने उचाइको ऐतिहासिक जनविद्रोह सफलतापूर्वक सम्पन्न गरेका छन् ।

सायद त्यसकै परिणमस्वरूप संसारलाई नै अचम्मिमत पार्ने किसिमको, सम्भवतः विश्वकै सर्वाधिक छोटो शान्ति-प्रक्रिया हाम्रो मुलुकमा सम्पन्न भएको छ । सातदल र माओवादीबीचको केवल सात महिना लामो शान्तिवार्ताबाट २०६३ साल मङ्सिर ५ गते एउटा ऐतिहासिक विस्तृत शान्ति-सम्झौतामा हस्ताक्षर भै त्यही शान्ति-सम्झौतामा प्रबन्ध गरेबमोजिम अहिले अन्तरिम संविधान लागू गरिएको छ । अन्तरिम संविधानकै कार्यान्वयनको सिलसिलामा विचारधाराका हिसाबले दुई विपरीत ध्रुवमा उभिएमा सात संसदीय दलहरू र ने.क.पा. (माओवादी) पहिलोपटक एउटै अन्तरिम व्यवस्थापिका र सरकारमा बस्न अनि मिलेर देश चलाउन सहमत भएका छन् । अन्तरिम व्यवस्थापिकाको गठनसँगै एकदसकयता नेपालमा विद्यमान रहेको दुई राज्य, दुई कर-प्रणाली र दुई अदालतको अन्त्य भएको छ ।

५.१.१ उज्याला पाटाहरू

यो अन्तरिम संविधानको सबैभन्दा ठूलो सकारात्मकता के हो भने यो आन्दोलनकारी राजनीतिक दलद्वारा मात्र निर्मित तथा जारी भएको नेपालको पहिलो संविधान हो । यसमा धारा २ मार्फत् दुई अर्थ नलाग्ने भाषामा नेपालको सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता नेपाली जनतामा निहित बनाइएको छ । संविधानको प्रस्तावनामै “संविधानसभाबाट नयाँ संविधान नबनेसम्मको लागि राजनीतिक सहमतिबाट तयार भएको यो नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ जारी भएको घोषण गर्दछौं” भन्ने शब्दावली प्रयोग गरिएको छ । नेपालको संवैधानिक इतिहासमा यो एउटा नितान्त नौलो र अग्रगामी थालनी हो ।

यसअघि नेपालको कुनै पनि संविधान आन्दोलनकारी दलहरूबाट मात्र निर्मित भएको र यसरी सार्वभौम जनताको नाममा जारी गरिएको इतिहास थिएन । २००४ साल माघ १३ गते तत्कालीन प्रधानमन्त्री पद्मशमशेरद्वारा जारी गरिएको ‘नेपाल सरकार वैधानिक कानुन’ नेपालको पहिलो लिखित संविधान थियो तर त्यो राणा शासकद्वारा निर्मित र जारी गरिएको विधान थियो । २००७ सालको नेपालको अन्तरिम शासन विधान पनि राजा त्रिभुवनद्वारा बक्स भएको विधान थियो । त्यस्तै २०१५ सालको र २०१९ सालको नेपाल अधिराज्यको संविधान पनि राजा महेन्द्रबाट बक्स दिइएका संविधानहरू थिए । ती सबैमा सार्वभौमसत्ता राजामा निहित पारिएको

थियो । २०४७ सालको नेपाल अधिराज्यको संविधान निर्माणमा राजनीतिक दलहरू सामेत थिए तर त्यो पनि राजा वीरेन्द्रबाटै जारी गरिएको संविधान थियो । यसरी नेपालमा अहिलेसम्म जारी भएका पाँचैवटा संविधान राणा वा राजाद्वारा आफूमा रहेको सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता प्रयोग गरेर जारी भएका संविधानहरू थिए । अतः नेपालको इतिहासमा नेपाली राजनीतिक दलहरू आफैले संविधान बनाएर आफैले जारी गरेकोचाहिँ यहि पहिलोपटक हो ।

यसको अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष के हो भने नेपालमा राजतन्त्रको स्थापना भएयता पहिलेपटक यहाँका राजा राजनितिक तवरले निलम्बनमा परेका छन् । देश लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको प्रवेशद्वारमा पुगेको छ । देशमा अब न संवैधानिक वा सेरेमोनियल राजसंस्था नै बाँकी रहेको छ, न त राष्ट्रध्यक्षका रूपमा राजा नै बाँकी रहेका छन् । व्यवस्थापिकामा राजाको स्थान पूर्णतया समाप्त पारिएको छ । एक्काइसौं शताब्दीमा पनि निरङ्कुश राजतन्त्र चलाउने महत्त्वाकाङ्क्षा राखेबापत राजा राष्ट्रध्यक्षको हैसियतबाट पदच्युत्मा परेका छन् । उनले सम्हाल्दै आएको राष्ट्रध्यक्षको भूमिका अन्तरिमकालका लागि प्रधानमन्त्रीमा सारिएको छ, तर यसको प्रक्रिया फरक छ । देशको शासन-व्यवस्थामा उनको कुनै राजनीतिक अधिकार र भूमिका नरहने नयाँ व्यवस्था अन्तरिम संविधानले गरेको छ । २०४६ सालमा नेपाली जनतासित गरेको संवैधानिक राजा भएर बस्ने सम्झौतालाई एकतर्फी रूपमा तोडेबापत र जनआन्दोलनमाथि भिषण दमन गरेबापत नेपालका राजनीतिक दलहरूले हालका लागि उनलाई निलम्बनको सजाय दिने निधो गरेका छन् । अब नेपालमा राजतन्त्र रहने कि नरहने भन्ने कुराको टुङ्गो संविधानसभाको पहिलो बैठकबाट साधारण बहुमतद्वारा लगाइने प्रबन्ध अन्तरिम संविधानमा गरिएको छ । नेपाली कांग्रेसको संकीर्ण सत्तास्वार्थ र कम्युनिष्ट हावी हुने भयले राजाबिना पनि देश चलाउने आँट, आत्मविश्वास र क्रान्तिकारी मानसिकता नभएर मात्र हो, नत्र सातदल र माओवादी एकजुट भएर आँट्ने हो भने यही अन्तरिम संविधान र अन्तरिम व्यवस्थापिकामार्फत् पनि राजालाई उनले गरेका जघन्य अपराधबापत निलम्बन होइन राजगद्दीबाट निष्कासनको सजाय दिनु जरुरी तथा सम्भव थियो र त्यो स्थिति अहिले पनि विद्यमान रहेको छ ।

यो संविधानको अर्को उल्लेखनीय उज्यालो पाटो के हो भने यसले नेपाललाई पहिलोपटक सापेक्ष समता र सामाजिक न्यायसहितको लोककल्याणकारी राज्यमा रूपान्तरण गर्ने प्रयत्न गरेको छ । सरकारमा र वार्ताको टेबुलमा कम्युनिष्टहरूको दरो उपस्थितिका कारणले नै यो परिघटना सम्भव भएको हो । अन्तरिम संविधानले इतिहासमै पहिलोपटक माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा, निःशुल्क आधारभूत स्वास्थ्यसेवा र रोजगार प्राप्त गर्नुलाई प्रत्येक नागरिकको मौलिक हकका रूपमा स्थापित गरेको छ । यो संविधानले महिला, श्रमिक, बृद्ध, अपाङ्ग, अशक्त र असहाय नागरिकलाई पहिलोपटक सामाजिक सुरक्षा प्राप्त गर्ने हक दिलाएको छ । शिक्षा स्वास्थ्य, रोजगार र सामाजिक सुरक्षालाई हरेक नागरिकको मौलिक हकका रूपमा संविधानमा राखिनु नेपालको परिप्रेक्ष्यमा युगान्तकारी घटना हो ।

कुनै पनि कुरा संविधानमा लेखेर मात्र पर्याप्त हुँदैन, त्यो व्यवहारमा लागू हुन सक्नुपर्छ । द्वन्द्वले समग्र अर्थतन्त्र नै थिलथिलो भएको अहिलेको नेपालमा कुन साधन-स्रोतबाट यो मौलिक हक व्यवहारमा लागू गर्न सम्भव हुने हो, त्यो हेर्न बाँकी छ । राजा वीरेन्द्र र उनको परिवारको समस्त सम्पत्ति साँच्चै नै राष्ट्रियकरण गर्ने हो भने यसको लागि मनग्ये साधन-स्रोत उपलब्ध हुन सम्भव नभएको पनि होइन । अन्तरिम संविधानमा यी नयाँ मौलिक हकको उल्लेखबाट नेपालको राज्य अब सामाजिक न्याय र समतासहितको लोककल्याणकारी राज्यमा रूपान्तरित हुने दिशातिर अग्रसर भइरहेको सङ्केत मिल्छ ।

यो अन्तरिम संविधानमा सामाजिक न्यायको हक भनेर एउटा निकै महत्त्वपूर्ण मौलिक हक पनि यसपल्ट थपिएको छ । धारा २१ म उल्लिखित त्यस हकमा भनिएको छ 'अर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पछि परेका महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेसी समुदाय, उत्पीडित वर्ग, गरिब किसान र मजदुरलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यको संरचनामा सहभागी हुने हक हुनेछ । यो नेपाली जनताले पहिलोपटक प्राप्त गरेको सामाजिक न्यायको हक हो । मौलिक हकका रूपमा यो हकको उल्लेखबाट अहिलेसम्म राजनीतिको मूलधारमा समेटिन नसकेका दलित, महिला, मधेसी र आदिवासी जनजाति तथा गरिब किसान र मजदुरहरूले राज्यको हरेक संरचनामा सामेल हुने

राजनीतिक अधिकार प्राप्त गर्नेछन् । राज्यले त्यसमा उपेक्षा गर्‍यो भने अदालतमा रिट हालेर भए पनि उनीहरू यो हकको अभ्यास गर्न सक्नेछन् ।

अर्को महत्त्वपूर्ण कुरा, यो संविधानले प्रथमपटक प्रत्येक बालबालिकालाई पालनपोषण, आधारभूत स्वास्थ्य र सामाजिक सुरक्षाको हक प्रदान गरेको छ । अनि असहाय, अनाथ, सुस्त मनःस्थिति द्वन्द्वपीडित, विस्थापित र जोखिममा परेका सडक बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष सुविधा पाउने हकको पनि पहिलोचोटि व्यवस्था गरिएको छ ।

देशको आधा आकाश थामिरहेका महिलाहरूको निम्ति पनि यो अन्तरिम संविधानको केही ऐतिहासिक महत्त्वका हकहरूको प्रबन्ध गरेको छ । संविधानमै मौलिक हकका रूपमा तोकेर छोरीलाई पहिलोपटक छोरासरह पैतृक सम्पत्तिको हकदार बनाइएको छ । यो संवैधानिक व्यवस्थाले अबदेखि महिला र पुरुषलाई समान हक र हैसियत भएको नागरिक बनाउनुमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्नेछ । यसबाहेक महिला भएकै कारणबाट कुनै पनि किसिमको भेदभाव नगरिने संवैधानिक मौलिक हकको व्यवस्था पनि यस संविधानमा गरिएको छ । महिलाहरूलाई यसपटक प्रजनन स्वास्थ्य र प्रजननसम्बन्धी हकको व्यवस्था पनि गरिएको छ । अब आफ्नो स्वास्थ्यको कारणले गर्भवती हुने वा नहुने, बच्चा पाउने वा नपाउने भन्ने कुराको स्वतन्त्र निर्णय गर्ने अधिकार महिलामा आएको छ । महिला हिंसालाई यो संविधानले रोक लगाएको छ र दण्डनीय बनाएको छ । अब बाबुको नामबाट मात्र होइन, आमाको नामबाट पनि कुनै पनि नेपालीले नागरिकता पाउनसक्ने व्यवस्था यस संविधानमा गरिएको छ । संविधानसभामा कुनै पनि दलले प्रत्यक्ष निर्वाचनका लागि उम्मेदवार उठाउँदा वा समानुपातिक प्रतिधित्वको सूची प्रकाशित गर्दा कम्तीमा एकतिहाइ उम्मेदवार महिला हुनुपर्ने बाध्यकारी व्यवस्था पनि यसले गरेको छ । राष्ट्रिय मानव-अधिकार आयोग गठन गर्दा त्यसमा महिला सदस्य पनि हुनुपर्ने प्रबन्ध गरिएको छ । महिलाहरूका सम्बन्धमा गरिएका यी संवैधानिक हेरफेरबाट नेपाली महिलाहरू पूरै मात्रामा पुरुषको हाराहारी हुन पुगेका छन् ।

दलितहरूको लागि पनि यो अन्तरिम संविधानले केही उल्लेखनीय संवैधानिक प्रबन्ध गरेको छ । कुनै पनि व्यक्तिलाई अबउप्राप्त जात, वंश, समुदाय, वा पेसाका आधारमा कुनै पनि किसिमको छुवाछुत तथा जातीय भेदभाव गर्न संविधान निषेध

गरिएको छ । भेदभाव गर्ने कार्यलाई बानुनतः दण्डनीयमात्र बनाइएको छैन, पीडित व्यक्तिले कानुनमा व्यवस्था भएबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने व्यवस्था पनि पहिलोपटक संविधानमा गरिएको छ । दलितहरूलाई संविधानमै व्यवस्था गरेर सार्वजनिक धार्मिक स्थलमा प्रवेश गर्न र धार्मिक कार्य गर्न बञ्चित गर्त नपाइने प्रबन्ध गरिएको छ ।

प्रकाशन, प्रसारण तथा छापाखानसम्बन्धी हकमा अबदेखि पत्रपत्रिकामात्र नभै टिभि, एफएप, रेडियो, अनलाइन वेबसाइटजस्ता विद्युतीय सञ्चार-माध्यममा काम गर्ने पत्रकारहरूको हक पनि थपिएको छ । ती सबै सञ्चार माध्यममा कुनै समाचार, सम्पादकीय, लेख, रचना वा पाठ्य, श्रव्य-दृश्य सामग्रीको प्रकाशन, प्रसारण गर्न वा छाप्नुपूर्व प्रतिबन्ध लगाउन नपाइने व्यवस्था नयाँ अन्तरिम संविधानमा गरिएको छ । त्यस्तो सामग्री प्रकाशन, प्रसारण वा मुद्रण गरेबापत रेडियो, टिभि, अनलाइन वा कुनै पनि डिजिटल वा विद्युतीय, छापा वा अन्य सञ्चार-माध्यमलाई बन्द, जफत वा दर्ता खारेज गर्न संविधानतः प्रतिबन्ध लगाइएको छ ।

अर्को ज्यादै महत्त्वपूर्ण कुरा यसपटक कामदार र कर्मचारीलाई आ-आफ्नो हित रक्षाको निम्ति मजदुर सङ्गठन खोल्ने, सङ्गठित हुने र सामूहिक सौदाबाजी गर्ने हकलाई पनि हरेक नागरिकाको मौलिक हकका रूपमा संविधानमा स्थापित गरिएको छ । यो नयाँ र उपलब्धिपूर्ण मौलिक हक हो, जुन यसअघिको संविधानमा थिएन ।

साथै, यसपटक स्वच्छ वातावरणमा बाँच्ने हकलाई पनि नागरिकहरूको मौलिक हकका रूपमा पहिलोपटक संविधानमा उल्लेख गरिएको छ ।

राज्यलाई पहिलोपटक संवैधानिक तवरले धर्मनिरपेक्ष घोषणा गरिएको छ । देशका सबै मातृभाषालाई पहिलोपटक राष्ट्रभाषाको हैसियत र दर्जा दिइएको छ । तर त्यो व्यवस्थासित ठाडो बाकिने गरी देवनागरी लिपीमा नेपाली भाषालाई सरकारी कामकाजको भाषा तोकिएको छ । यो विरोधभाषा हो । राष्ट्रिय संसद् र अड्डा-अदालतमा होइन, केवल स्थानीय निकाय र कार्यालयमा मात्र सबैले आ-आफ्नो मातृभाषा प्रयोग गर्न पाउने भएका छन् । आधारभूत तहसम्मको शिक्षाचाहिँ सबैले आ-आफ्नो मातृभाषामा नै पाउन सक्ने व्यवस्था यसमा गरिएको छ । महिला र दलितहरूले यो अन्तरिम संविधानमार्फत् पाएको हकको तुलनामा आदिवासी,

जनजाति र मधेसीले उठाउँदै आएको आफ्नो जातीय र सांस्कृतिक पहिचान तथा भाषा र संस्कृतिको प्रयोगसम्बन्धी समान अधिकारको माग यो व्यवस्थाबाट ठीकसित र पर्याप्त मात्रामा सम्बोधित भएको देखिँदैन । तर पहिलेभन्दा एकपाइला अगाडि बढ्ने कामचाहिँ भएको छ ।

मधेसीहरूले लामो समयदेखि उठाउँदै आएको नागरिकताको समस्या समाधान पनि यसपटकको अन्तरिम संविधान गरिदिएको छ । नेपालको सीमाभित्र फेला परेका पितृत्व मातृत्वको ठेगान नभएका नाबालकलाई पनि बाबु वा आमा फेला नपरेसम्म बंशजका आधारमा नागरिकता दिने व्यवस्था पनि यसले गरेको छ । २०४६ साल चैत्र मसान्तलाई आधार-वर्ष तोकेर त्यो समयसम्म नेपालमा जन्मेका र स्थायी बसोबास गर्दै आएका मानिसलाई एकपटकका लागि सरलतापूर्वक नागरिकता दिनसकिने कानुनी बाटो यसले खोलिदिएको छ । यो व्यवस्थाबाट अहिलेसम्म पनि नेपालको नागरिक हुन नपाएका लाखौं निम्न-मध्यमवर्गका मधेसीहरू, भूमिहिन किसानहरू र दलितहरूले नागरिकताको प्रमाणपत्र पाउनसक्ने भएका छन् । तर यसो गरिँदा त्यो समयसीमासम्ममा नेपालमा जन्मेका र स्थायी बसोबास गरेका हरेक नेपालीले मात्र नागरिकताको प्रमाणपत्र पाउने हक राख्नुपर्नेमा हरेक व्यक्तिलाई त्यस्तो हक प्राप्त हुने व्यवस्था गरिएको छ । यसको दुरुपयोग पहुँचवाल विदेशीहरूले ठूलो मात्रामा गर्नसक्छन् । नेपालको राष्ट्रियताका निम्ति यो निकै जोखिमपूर्ण कुरो हुन सम्भव छ । नेपालमा जन्मेका हरेक व्यक्तिलाई नागरिकता दिने क्षमता नेपालजस्तो दुईतिरै अर्बौं जनसङ्ख्या भएका ठूला-ठूला मुलुकबाट घेरिएको एउटा सानो मुलुकले कदापि राख्दैन ।

यो संविधानले राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगलाई संवैधानिक आयोगको हैसियत प्रदान गरेको छ, जसबाट आयोग पहिलेभन्दा काफै शक्तिशाली भएको छ ।

५.१.२ दोष र सीमा

यो अन्तरिम संविधानमा गम्भीर दोष र सीमाहरू पनि प्रशस्तै देखिएका छन् । सबैभन्दा गम्भीर दोष के देखिएको छ भने नेपालको इतिहासमै पहिलोचोटि हुन लागेको संविधानसभालाई अपेक्षित मात्रामा समावेशी र देशको जनसङ्ख्याको संरचनाअनुसार समानुपातिक बनाउन खोजिएको छैन । देशलाई ऐतिहासिक

जनविद्रोह: २०६३ को जनादेश र भावनामुताविकको संघीय लोकतान्त्रिक गणराज्यमा बदल्ने आँट फेरि पनि हाम्रा राजनीतिक दलहरूले यो अन्तरिम संविधानमा गरेनन् ।

समावेशी संविधानसभा निर्वाचनका लागि प्रादेशिक वा राष्ट्रिय समानुपातिक सूची प्रणाली अपनाउनु पर्नेमा मिश्रित आनुपातिक निर्वाचन प्रणाली अपनाइनुबाट नै पहिलो महाभूल भइसकेको छ । यसमा अडान छोडेर निर्णायक दुई ठूला दल: नेकपा माओवादी र नेकपा एमालेले ठूलो भूल गरेका छन् । यो नेपाली कांग्रेसले मानेन भनेर सम्झौता गर्नुहुने वा 'नोट अफ डिसेण्ट' लेखेर नाक जोगियो भन्दै पन्छन मिल्ने विषय थिएन । यसमा यी दुईदलले अडान राखेका भए र जरुरत परेमा यसका लागि सडक आन्दोलनसमेत उठाएका भए त्यसमा नेपाली कांग्रेसबाहेक बाँकी सबै दलको समर्थन मिल्ने स्थिति विद्यमान थियो । र त्यो स्थितिमा कांग्रेसले आफ्नो अडान फेर्न बाध्य हुनुपर्ने खण्ड हुने थियो । अहिले पनि केही बिग्रेको छैन, अन्तरिम व्यवस्थापिकाले अन्तरिम संविधानमा संशोधन र समानुपातिक पानुपर्दछ । यसका लागि संविधानसभाको निर्वाचन प्रणाली प्रादेशिक वा राष्ट्रिय समानुपातिक नै हुनुपर्दछ ।

अहिले अपनाइएको मिश्रित समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीलाई पनि जति समावेशी र आनुपातिक बनाउन सम्भव थियो, त्यति पनि गरिएको छैन । राष्ट्रलाई एउटा निर्वाचन क्षेत्र मानेर राजनीतिक दललाई मत दिने आधारमा २०४ सिटका लागि गरिने समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीमा राष्ट्रिय सूची बनाउँदामात्र महिला, दलित, आदिवासी जनजाति र मधेसीको समानुपातिक प्रतिनिधित्व गराउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । तर उम्मेदवार उठाउँदा पालना गर्नुपर्ने यही समावेशी आनुपातिकता प्रत्यक्ष मतदानमार्फत् साविकको २०५ क्षेत्रमा बढी मत ल्याउनेले जित्ने प्रणालीबाट चुनिने सदस्यका हकमा लागू गर्नु नपर्ने गरिएको छ । त्यसमा उम्मेदवार उठाउँदा केवल समावेशी सिद्धान्तलाई ध्यान दिएपुग्ने पारिएको छ । यो समावेशी सिद्धान्त भनेको के हो ? संविधानमा कतै परिभाषा दिएको भेटिँदैन । जे अर्था लगाए पनि हुनेगरी सबै कुरा अस्पष्ट र अर्मूत छोडिएको छ । यो अर्को गम्भीर भूल हो ।

मुख्य-मुख्य दलहरूद्वारा २०५ क्षेत्रमा उम्मेदवार उठाउँदा पहिलेभै दयावश मधेसीका दुई-चारजना, दलितका एक-दुईजना, महिलाका दुई-चारजना र जनजातिका नाम मात्रका सङ्ख्यामा र बढी सङ्ख्यामा फेरि पनि बाहुन-क्षेत्री उम्मेदवार खडा गरेर यही हो हाम्रो समावेशी सिद्धान्तअनुसारको उम्मेदवारी भनियो भने त्यो गर्न निषेध गर्ने बाध्यकारी संवैधानिक व्यवस्था अन्तरिम संविधानमा देखिँदैन । बाध्यकारी संवैधानिक व्यवस्था नहुँदा बाहुन क्षेत्रीको अत्यधिक बाहुल्यता भएका सबैजसो पार्टीका उपल्ला अङ्गहरूले स्वविवेकका भरमा जनसंख्याको विविधता र अनुपातअनुसार समावेशी उम्मेदवारी देलान् भनेर पत्याउने आधार छैन । अभ्र चेपाङ, राउटे, लेप्चा, हायुलगायत चालीसभन्दा ज्यादा सङ्ख्यामा रहेका देशका अल्पसङ्ख्यकहरूको लागि संविधानसभामा कम्तीमा पनि एक-एक प्रतिनिधि चुनेर पठाउने व्यवस्था त यो संविधानमा कतै देखिँदैन ।

नतिजा के हुने देखिन्छ भने एकयुगमा एकचोटि हुने संविधानसभासमेत आनुपातिक हिसाबले समावेशी हुने छैन, जुन हुनैपर्थ्यो । देशको जनसंख्याको विविधतापूर्ण संरचनाको नक्सा संविधानसभामा पनि देख्नपाइने छैन । यसले संविधानसभाको स्वामित्व, वैधता र सर्वस्वीकार्यताको मामिलामा गम्भीर समस्या पैदा गर्नेछ । संविधानसभामा उपस्थिति नै नभएका वा हुनुपर्नेभन्दा निकै कम सहभागिता भएका जात, जनजाति, क्षेत्र, वर्ग र अल्पसङ्ख्यक समुदायले फेरि पहिलेभै संविधानसभामा पनि आफ्नो स्वामित्व नभएको, आफू पाखा परेको र राज्यको पुनःसंरचना गर्ने ऐतिहासिक प्रक्रियाबाट आफूलाई फेरि नि बहिष्कृत गरिएको अनुभूति तगर्नसक्नेछन् । तामाङ्गहरूको बाहुल्यता रहेको क्षेत्रबाट राणसाहेब जितेर अनउे वा मगरहरको बहुलता रहेको चुनाव क्षेत्रकाट बाहुनबाजे जितेर आउने पुरानै परिघटना संविधानसभामा पनि दोहोरिने सम्भावना टड्कारो छ । संविधानसभामा यस्तो हुन नदिने व्यवस्था गर्नु नितान्त जरुरी थियो । अन्यथा असमावेशी र सममानुपातिक संविधानसभाका कारणले संविधानसभा भइसकेर पनि नेपालमा दिगो शान्ति कायम नहुने तथा जातीय र क्षेत्रीय द्वन्द्व फेरि चर्कने सम्भावना प्रबल छ । हाम्रा दलहरू यस कुरामा पटककै गम्भीर देखिएका छैनन् । तराईमा २०६३ सालको माघमा भएका हिंसात्मक घटनाहरूले यो सम्भावनाको पूर्वाभाष गतिलोसित दिएका छन् ।

मिश्रित निर्वाचन प्रणाली अपनाएका मुलुकहरू विश्वमा १५ प्रतिशत छन् । यो निर्वाचन प्रणाली अपनाएका संसारका अरू मुलुकको अनुभव हेर्दा यसमा मिश्रित सदस्य समानुपातिक प्रणाली अपनाएर बढी मत पाएर पहिलो हुनेले जित्ने आधारमा प्रत्यक्ष निर्वाचन प्रणालीबाट चुनिएका मानिसहरूको नमिलेको अनुपात समानुपातिक सूची प्रणालीबाट दललाई मत दिने आधारमा चुनिएकाहरूबाट क्षतिपूर्ति गरेर मिलाउन मिल्छ । दलले पाएको मत प्रतिशत र जितेका कुल उम्मेदवारको सिट अनुपात मिलेन भने पनि दलले पाएको मतका आधारमा नमिलेको कुल सिटको अनुपात ठिक्क हुनेगरी मिलाउन मिल्दछ । त्यस्तैगरी दलित, पहिला, मधेसी, जनजातिको अधिल्लो २०५ सिटमा प्रत्यक्ष निर्वाचनबाट चुनिँदा नमिलेको प्रतिनिधिहरूको अनुपात पनि पछिल्लो समानुपातिक ढङ्गले चुनिने २०४ सिटबाट क्षतिपूर्ति गरेर मिलाउन मिल्दछ । अनि सविधानसभामा पुग्ने बेलामा सबै कुराको अनुपात मिल्ने बनाउन सम्भव छ ।

तर नेपालमा यसपटक त्यस्तो व्यवस्था पनि गरिएन । नेपालको लागि पटकै उपयुक्त नहुने समानान्तर प्रणाली यहाँ अवलम्बन गर्न लागिदैंछ । यो प्रणालीमा निर्वाचन क्षेत्रहरूबाट बढी मत पाएर चुनिने २०५ सिटमा कुनै पनि कुराको अनुपात नमिलेमा समानुपातिक सूचीबाट चुनिने २०४ सिटबाट क्षतिपूर्ति गर्न सकिँदैन । अधिल्लो पहिलो हुने निर्वाचित हुने प्रणालीमा कुनै पनि कुराको अनुपात मिल्यो कि मिलेन, पछिल्लो समानुपातिक सूचीको निर्वाचन प्रणालीलाई यसमा कुनै सरोकार नै हुँदैन । पलस्वरूप यो अन्तरिम सविधानमा अन्तरिम व्यवस्थापिकाले आवश्यक संशोधन गर्न सकेन भने नेपालको संविधानसभा पनि समावेशी नहुने र देशको जनसङ्ख्याको संरचना सविधानसभामा प्रतिबिम्बित नहुने लगभग पक्कापक्की भएको छ । पाँचहजार जनताले पनि एकजना प्रतिनिधि सविधानसभामा पठाउन पाउने, एकलाख जनता मतदाता भएको ठाउँमा पनि एकजनामात्र प्रतिनिधि पठाउन पाउने असमतापूर्ण व्यवस्था यो संविधानले गरेको छ । जनसङ्ख्यालाई र देशको बहुलतापूर्ण जनसाङ्ख्यिक संरचनालाई सविधानसभाको निर्वाचनका लागि आधार नै नबनाउनु यो अन्तरिम संविधानको ज्यादै ठूलो दोष हो । यसले गर्दा संविधानसभाले बनाएको संविधानसमेत धेरैको लागि अस्वीकार्य हुने जोखिम सिर्चना गरेको छ । संविधानसभापछि माओवादी चुप

लाग्यो भने पनि अर्को माओवादी हतियार लिएर निस्कने त होइन ? यो सम्भावित खतरा यसले पैदा गरेको छ ।

यो संविधानको अर्को ठूलो दोष के देखिएको छ भने यसले वैशाखे जनक्रान्तिको भावना र जनादेशअनुसार पुरानो संविधान नै पूरै फेरेर नयाँ राजनीतिक प्रणालीको सूत्रपात गरेको छ यसले शासन प्रणाली तथा सरकारसमेत बदलेको छ, परन्तु राजाप्रति बफादार प्रतिगामी मानिसहरूद्वारा भरिभराउ पुरानो सेना, प्रहारी, प्रशासन-यन्त्र, गुप्तचर-यन्त्र, न्यायालयजस्ता आधाभूत राज्ययन्त्रलाई भने जनक्रान्तिको जनादेशअनुरूप रूपान्तरित गरिएको छैन, पुरानै यथावत् कायम गरिएको छ । अन्तरिम संविधानमा रहेको यो महादोष अन्तरिम व्यवस्थापिकाले सच्याएन भने यसले राजतन्त्रको भविष्यवारे टुङ्गो गर्ने निर्णायक घडीमा र निकट भविष्यमा ठूलो दुर्घटना निम्त्याउन सम्भव छ । राजाका ताबेदारहरूले भरिभराउ राज्ययन्त्र ज्यूँकात्युँ राखेर राजतन्त्र राख्ने कि नराख्ने भन्नेवारे निर्णय गर्ने संविधानसभा कुनै बाधा-विरोधविनाको र स्वच्छ-निष्पक्ष हुनसक्नेछ भनेर परिकल्पना गर्नु धतुरोको बोटमा आँप फल्ला कि भनेर कल्पना गर्नुजस्तै कुरा हो ।

यो अन्तरिम व्यवस्थामिका बनाउने दलहरूको दोष के हो भने यसले अन्तरिम व्यवस्थापिकालाई समेत माओवादी पक्षका केही सांसदबाहेक पुरानै मानिसहरूद्वारा भरिभराउ बनाइएको छ, जुन न त समावेशी चरित्रकै छ न जनक्रान्तिको जनदेशमुताविकको । नेपालको राजनीतिक दलको नेतृत्वमा संसार हल्लाउने वैशाखे जनक्रान्तिपछि पनि क्रान्तिकारी ऊर्जा, संस्कृति र मानसिकता ठ्याप्यै देखिएन । उनीहरू यथास्थितिवादको गोलचक्करबाट बाहिर निकलन कहिल्यै तयार भएनन् । उनीहरू जसरी हुन्छ, पुरानोकै निरन्तरताको सन्देश दिन उद्यत देखिन्छन् ।

विश्वको क्रान्तिको अनुभव के छ भने जहाँ राजनीतिक क्रान्तिपछि पुरानो राज्ययन्त्रलाई क्रान्तिअनुकूल रूपान्तरित गरिएको छ र त्यहीअनुरूप अर्थतन्त्र र संस्कृतिलाई राजनीतिक क्रान्तिअनुरूप बदल्ने काम भएन त्यहाँ या त प्रतिक्रान्ति नै भएको छ या पुरानो राज्ययन्त्र अर्थतन्त्र र संस्कृतिले नयाँ शासकहरूलाई पनि पुरानै साँचोमा ढालेर क्रान्तिलाई अर्थहीन वा विफल बनाएको विश्वको अनुभव छ । नेपालमै पनि २००७ साल र २०४६ सालपछि नफेरिएको पुरानो राज्ययन्त्रलाई नै

साधन बनाएर राजाद्वारा पटक-पटक प्रतिक्रान्ति गर्न सकिएको हाम्रोसामु ज्वलन्त अनुभव छ । इतिहासबाट बेलैमा पाठ सिकिएन भने इतिहासले कसैलाई पखँदै न र क्षमा पनि गर्दैन । बारम्बारको दुर्घटनापछि पनि हाम्रो राजनीतिक दलको नेतृत्व पटककै चेतको देखिएको छैन । त्यसैले अब २०६३ सालको ऐतिहासिक जनक्रान्तिपछि पनि पुरानै इतिहास दोहोरिने सम्भावना टड्कारो छ । अरू त अरू आफूलाई क्रान्तिकारी दावी गर्ने माओवादीहरूबाट पनि पुरानै राज्ययन्त्र ज्यूँकाट्युँ कायम गरेर गणतन्त्र ल्याउने संविधानसभाको मञ्जुरी कसरी गरियो ? बुझी नसक्नुको कुरो भएको छ ।

यो अन्तरिम संविधानको अर्को दोष के छ भने यसमा प्रधानमन्त्रीलाई अधिकार सम्पन्न बनाउन खोजिएको छ । व्यवस्थापिकाको अस्तित्व रहँदारहँदै व्यवस्थापिकाभन्दा कार्यपालिकालाई ज्यादा अधिकारसम्पन्न बनाइएको छ, जुन त्रुटिपूर्ण छ र सच्याइनुपर्छ । सभामुख, प्रधान न्यायाधीश र अरू सबै संवैधानिक अङ्गका प्रमुखहरूलाई संसद्को दुईतिहाइ बहुमतले पदमुक्त गर्न सक्छ तर बहुमतले पदमुक्त गर्न सक्दछ । साभा न्यूनतम कार्यक्रमको विपरीत गएमा वा काम गर्न असमर्थ भएमा प्रमलाई त्यो पदमा आसीन गराउने दलहरू र माओवादीको सहमतिबाट वा अन्तरिम व्यवस्थापिकाको दुईतिहाइ बहुमतबाट कुनै पनि समयमा हटाउन सकिने व्यवस्था संविधानमा प्रष्ट उल्लेख हुनुपर्दछ । यो संविधानले न्यायालयबाट भएको दण्ड-सजायसमेत मन्त्रपरिषद्ले बदल्नसक्ने व्यवस्था गरेको छ यस्तो हुनुहुँदैन । राष्ट्रप्रमुखको जिम्मेवारी सम्हाल्ने व्यक्तिलाई सजाय माफी गर्नसक्नेसम्म हक हुनुपर्छ, त्यो भन्दा ज्यादा होइन । अन्तरिम संविधानमा अन्तरिम व्यवस्थापिकालाई हरेर हिसाबले कार्यपालिकाभन्दा शक्तिशाली बनाइनु बुद्धिमानी हुनेछ ।

संवैधानिक परिषद्मा प्रधानमन्त्री, सभामुख र प्रधान न्यायाधीशका अतिरिक्त प्रमले तोकेका तीनजना मानिसका सट्टामा अन्तरिम व्यवस्थापिकाको राज्य व्यवस्था समितिले तोकेका तीनजना मान्छे राखिनु ज्यादा सन्तुलित हुनसक्छ । त्यस्तै न्यायपरिषद्मा पनि प्रमले तोकेको एकजना मान्छेको सट्टामा राज्य-व्यवस्था समितिले नै तोकेका दुईजना मान्छे राखिनु ज्यादा नयोचित हुनसक्छ ।

सम्पूर्ण तहका न्यायाधीशहरूको पुनःनियुक्तिको व्यवस्था नगरी न्यायालयको लोकतन्त्रीकरण सम्भव हुँदैन । अरू सबै सवैधानिक अङ्गका प्रमुखहरू जस्तै न्यायाधीशहरूको नियुक्ति लागू हुनुअघि संसदीय सुनवाइको व्यवस्था गरियो भने जनप्रतिनिधिहरूको सर्वोच्चता कायम हुन जाने हुन्छ । जथाभावी न्यायाधीश नियुक्ति गर्ने प्रवृत्तिमाथि पनि यसले लगाम लगाउने काम गर्छ ।

संविधानसभाको प्रयोजनका लागि नयाँ राजनीतिक दल निर्वाचन आयोगमा दर्ता गर्दा दसहजार मतदाताको हस्ताक्षर अनिवार्य गरिएकोमा हाल त्यस्तो प्रावधान हटाइएको छ । तर यो व्यवस्था अन्तरिम व्यवस्थापिकामा रहेका राजनीतिक दलहरूको हकमा आवश्यक नपर्ने पारिएको छ । पुरानो दललाई एउटा सर्त र नयाँ दलको लागि अर्को सर्त लादने यो व्यवस्था पक्षपातपूर्ण त छँदैछ यो अधिनायकवादी प्रावधानले नयाँ दलको उदय नै हुन दिँदैन । त्यसैले नयाँ दल दर्ता गर्न नै छेकेवार खडा गर्ने यो दसहजार मतदाताको हस्ताक्षर चाहिने प्रावधान हरकुनै हालतमा अन्तरिम संविधानबाट हटाइनुपर्छ । बरु यसको बदलामा नयाँ वा पुराना कुनै पनि राजनीतिक दलले निर्वाचन आयोगबाट दलका रूपमा मान्यता प्राप्त गर्न त्यो दलको हरेक तहको कार्यसमितिमा र उम्मेदवारहरूको सूचीमा महिला, मधेसी, दलित, आदिवासी, जनजाति, गरिब किसान, मजदुर र देशका सबै क्षेत्रका मान्छेको समावेशी र समानुपातिक उपस्थितिको बाध्यात्मक व्यवस्था गरिनु आवश्यक छ । यसो गरियो भने समावेशी लोकतन्त्र सर्वप्रथम राजनीतिक दलबाट सुरु हुनेछ ।

संविधानमा विरोधाभाषहरू पनि थुप्रै छन् । देशलाई धर्मनिरपेक्ष राज्य घोषणा गर्नु र गाईलाई राष्ट्रिय जनावर घोषणा गर्नुमा विरोध गर्नु विरोधाभाषी कुरा हो । सबै भाषालाई राष्ट्रभाषा घोषणा गर्नु तर सरकारी कामकाजको भाषाचाहिँ नेपाली भाषामात्र हुन्छ भन्नु हास्यास्पद कुरा हो । राष्ट्रभाषा भनेकै सरकारी कामकाजको भाषा हो । स्वजरल्याण्डमा चारवटा र दक्षिण अफ्रिकामा एघारवटा राष्ट्रभाषा भएजस्तै लिपि र साहित्य भएका नेपालका करिब एकदर्जन भाषा सरकारी कामकाजको भाषा तत्काल हुनसक्छन् । अरू सबै भाषालाई पनि लिपि र साहित्य विकास गर्न राज्यले प्रोत्साहित गर्नुपर्छ अनि अड्डा-अदालत र हरेक तहको संसदमा आफ्नो मातृभाषामा बोल्न दिइनुपर्छ ।

संविधानमा राष्ट्रिय महत्त्वका मुद्दामा संविधानसभाको दुईतिहाइ बहुमतले निर्णय गरेर जनमत-सङ्ग्रह गर्न सकिने सुन्दर व्यवस्था गरिएको छ । तर यो व्यवस्था राजतन्त्रको बारेमा निर्णय गर्न प्रयोग गर्न नसकिने गरी घुमाउरो भाषामा प्रतिबन्ध लगाइएको छ । यो प्रतिबन्ध हटाइनुपर्दछ । संविधानसभामा चर्को विवाद भएका राजतन्त्रलगायत कुनै पनि महत्त्वपूर्ण मुद्दामा जनमत-सङ्ग्रह गर्न सकिने व्यवस्था गर्नु बुद्धिमानी हुनेछ ।

संविधानको मौलिक हकमा सबै आदिवासी, जनजाति, दलित, महिला, मधेसी, उत्पीडित वर्ग, मजदुर र गरिब किसानलाई समावेशी समानुपातिक सिद्धान्तको आधारमा राज्यको संरचनामा सहभागी हुने हक प्रदान गरिएको छ तर तल संविधानसभाको निर्वाचन प्रणाली तोक्दा भने यो हकको प्रयोग गर्न पाइने कुनै व्यवस्था गरिएको देखिँदैन । यो विडम्बनापूर्ण विरोधाभाष हो ।

यी सबै दोष र सीमा हुँदाहुँदै पनि यो संविधानको कुनै पनि धारालाई अन्तरिम व्यवस्थापिकाको दुईतिहाइ बहुमतबाट कुनै पनि बेला बदल्न सकिने व्यवस्था छ । यसमा कुनै पनि कुरा अपरिवर्तनीय छैन । यो संविधानको सुन्दरतम पक्ष हो ।

५.२. गणतन्त्रको घोषणा

५.२.१ 'शान्तिवार्ता'

वि.सं. २०५२ साल फागुदेखि सुरु भएको माओवादी सशस्त्र विद्रोहलाई शान्तिपूर्ण तरिकाले संसदीय राजनीतिको मूलधारमा ल्याउन नेपाली जनताको इच्छाशक्ति, राजनीतिक दलहरूको अथक प्रयास र राजा ज्ञानेन्द्रको अपूर्व योगदानबाट नै सम्भव भएको हो । द्वन्द्वको चरम चरणमा राजाबाट हुन पुगेका ज्ञानेन्द्र राजा हुनेबित्तिकै शान्ति वार्ताका प्रयासहरूको थालनी भएको देखिन्छ । सर्वप्रथम वि.सं. २०५८ सालमा प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवा सरकारका चिरञ्जीवी वाग्ले (सरकार पक्ष) र कृष्णबहादुर महारा (माओवादी तर्फ) का बीचमा भाद्र १४ र २८ गते गोदावरी र बर्दियाको टाइगरटप्समा भएको वार्तामा समझदारी हुन नसकी असफल भएको थियो । उक्त वार्तामा पद्मरत्न तुलाधार र दमननाथ ढुंगाना सहजकर्ता बनेका थिए । वि.सं. २०६० साल बैशाख १५ गते प्रधानमन्त्री

लोकेन्द्रबहादुर चन्द सरकारका उप-प्रधानमन्त्री बन्नी मण्डल र माओवादीका बाबुराम भट्टराईबीच काठमाडौंको शंकर होटलमा भएको उक्त वार्ता पनि सफल हुन सकेन । त्यपछि २०६० साल श्रावण ३२ गते प्रधानमन्त्री सूर्यबहादुर थापा मन्त्रिपरिषद्का अर्थमन्त्री प्रकाशचन्द्र लोहनी र माओवादी नेता भट्टराईबीचमा भएको वार्तामा गोलमेच सम्मेलन, अन्तरिम संविधान र संविधानसभा निर्वाचन जस्ता विषय अघि सारेकाले दाडको हापुरेमा भदौ पहिलो साता भएको सरकार माओवादीबीचको वार्ता पनि त्यत्तिकै टुंगियो ।^{४९}

वि.सं. २०६२/६३ जेठ १२ गते भएको तेस्रो चरणको वार्ताको पहिलो दिन सरकार र माओवादीबीचमा वार्ता अवधिभरि लागि २५ बुँदे आचारसंहिता तयार गरिएका थिए । आचारसंहिताको प्रस्तावनामा “ऐतिहासिक जनआन्दोलनमार्फत् पूर्ण लोकतन्त्र, अग्रगमन र शान्तिको पक्षमा प्रकट भएको जनादेशको सम्मान गर्दै मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र १९४८ तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुन, मानव-अधिकारका सिद्धान्त र मान्यताप्रति प्रतिबद्ध रहँदै सात राजनीतिक दल र माओवादीबीच भएको १२ बुँदे समझदारीलाई पूर्णरूपले पालना गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय शासन प्रणाली, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, प्रेश स्वतन्त्रता तथा कानुनी राज्यको अवधारणालगायत लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताप्रति प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै नेपाली जनताले संविधानसभाको निर्वाचनमा कुनै डर, धाक, धम्की र हिंसाका प्रभावविना नै सहभागी भई संविधान निर्माणको प्रकृत्यामा सहभागी हुन पाउने आधारभूत अधिकारको प्रत्याभूति गर्दै तथा लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी सामाजिक परिवर्तन तथा देशको स्वतन्त्रता र सर्वाभौमिकता र स्वाभिमानलाई केन्द्रमा राख्दै नेपाल सरकार र नेकपा माओवादीबीच भएको युद्धविरामलाई स्थायी शान्तिमा परिणत गर्न वार्ताको माध्यमबाट समस्याको शान्तिपूर्ण समाधान गर्न नेपाली जनताको भावनाअनुसार आचारसंहिता जारी गरिएको छ भनी उल्लेख गरियो ।^{५०}

^{४९} दीर्घमान गुरुङ र ईश्वर सुवेदी, *गणतन्त्र उन्मुख नेपाल*, (काठमाडौं : के.पी. पुस्तक भण्डार, २०६४), पृ. २०८ ।

^{५०} *ऐजन*, पृ. २०९ ।

उक्त आचार संहितामा भयमुक्त नागरिक जीवनका लागि एका अर्कालाई उत्तेजित गर्ने कुनै पनि कार्य नगर्ने, जनसमुदायमा त्रास फैलाने गरी सैनिक प्रदर्शन र प्रयोग नगर्ने, विध्वंसात्मक कार्य र सेनामा नयाँ भर्ती नगर्ने, शान्ति सुव्यवस्था कायम राख्न पारस्परिक सहयोग गर्ने, हातहतियार र सैनिक व्यवस्थापनलाई सहमतीको आधारमा छलफल र समझदारी कायम गर्ने ।

जनतामा विश्वासको वातावरण निर्माण गर्नको लागि राजनीतिक दलका कार्यकर्ता, संघसंस्थाका सदस्यहरूले देशको कुनै पनि भागमा आफ्नो विचार प्रसार गर्ने सभा सम्मेलनमा अवरोध नगर्ने । जनताको आधारभूत सेवा र विकास निर्माणको विषयमा बन्द चक्काजामजस्ता कार्यक्रम नगर्ने, आधारभूत सेवा र सुविधा निर्वाध रूपले सञ्चालन गर्ने, विकास निर्माणका कार्यलाई बाधा नपुऱ्याउने, खाद्यान्न, औषधी, निर्माण सामग्री, उपभोगका वस्तुहरू ओसारपसार गर्न बाधा विरोध नगर्ने, शिक्षण संस्था, अस्पताल र औद्योगिक प्रतिष्ठानलाई सुचारु रूपले सञ्चालन गर्ने वातावरण निर्माण गर्ने ।

संचार माध्यमबाट शान्तिवार्तालाई पृष्ठपोषण गर्ने सूचना प्रवाह गर्ने वार्ता र शान्ति प्रकृत्यालाई प्रतिकूल असर पर्ने खालका अभिव्यक्ति नदिने बलपूर्वक चन्दा र आर्थिक सहयोग नउठाउने, बन्दीहरू रिहाई गर्दै जाने, बेपत्ताहरूको स्थिति सार्वजनिक गर्ने, विस्थापितलाई पुनस्थापित गर्ने, द्वन्द्वकालमा कब्जा गरिएका सम्पत्ति फिर्ता गर्ने, सहमतीको आधारमा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय टोलीद्वारा युद्धविराम अुनगमन गराउने, आचारसंहिताको प्रस्तावनाको भावनाअनुरूप आपसी सहमतीबाट थपघट संशोधन गर्न सकिने, हस्ताक्षरपछि सम्झौता प्रारम्भ गर्ने र सार्वजनिक गर्ने भनिएको उक्त आचारसंहितामा तत्कालीन गृहमन्त्री कृष्णप्रसाद सिटौला र कृष्णबहादुर महाराले हस्ताक्षर गरेका थिए ।^{५१}

वि.सं. २०६३ आसार २ गते प्र.म. निवास बालुवाटारमा माओवादीका शीर्षस्थ नेता र सरकारबीच वार्ता भएको थियो । उक्त दिनको वार्तामा ८ बुँदे सहमती पारित गर्नुका साथै अन्तरिम संविधान निर्माण, अन्तरिम सरकार गठन र संविधानसभा निर्वाचनमा जाने निर्णयहरू गरिएका थिए । उक्त आठबुँदे

^{५१} ऐजन, पृ. २१० ।

सहमतिपत्रमा तत्कालीन प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइराला, माओवादीका तर्फबाट अध्यक्ष प्रचण्ड, एमालेका तर्फबाट माधवकुमार नेपाल, शेरबहादुर देउवा, जनमोर्चाका अमिक शेरचन, ने.म.कि.पा. का नारायणमान विजुक्छे, नेपाल सद्भावना पार्टीका भरत विमल यादव र वाममोर्चाका प्रभुनारायण चौधरीले हस्ताक्षर गरेका थिए । शिखर वार्ताको क्रममा २५ वर्षदेखि भूमिगत रहेका माओवादी अध्यक्ष प्रचण्ड सार्वजनिक भए । उनले बाह्रबुँदे समझदारीको आधारमा सरकार र विद्रोहीबीच भएको वार्ता र सहमतीले विश्वलाई नयाँ पाठ सिकाएको उल्लेख गरेका थिए ।

शसस्त्र युद्धलाई व्यवस्थापन गर्ने सिलसिलामा बाह्रबुँदे समझदारीको तेस्रो बुँदा अनुरूप शान्तिपूर्ण राजनीतिक धारमा अगाडि बढ्न संविधानसभा निर्वाचनको समयमा माओवादी लडाकु र शाही सेनालाई संयुक्त राष्ट्रसंघको सुपरिवेक्षणमा राख्ने अपेक्षा गरेका नेताहरू माओवादी अध्यक्ष, प्रचण्ड, बाबुराम भट्टराई र गिरिजाप्रसाद कोइरालाबीच २०६३ साउन २४ गते छलफल भएपछि हतियार व्यवस्थापनको पाँचबुँदे सहमतिमा हस्ताक्षर भएको थियो । हतियार व्यवस्थापनसम्बन्धी अध्ययनका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघका स्टेफन डि मिस्टुराको नेतृत्वमा आएको टोलीले संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव कोफी अन्नानसमक्ष प्रतिवेदन बुझाएको थियो ।^{५२}

वि.सं. २०६३ साल असोज २२ गते सात राजनीतिक दल र माओवादीबीच भएको शीर्ष वार्तामा अन्तरिम संविधान, संविधान सभा निर्वाचन, विगतका सहमतिको कार्यान्वयन, हतियार व्यवस्थापन र द्वन्द्व पीडितलाई राहतजस्ता विषयमा सहमती भएको थियो । उक्त सहमतिमा २०६४ जेठसम्ममा संविधानसभा निर्वाचन गर्ने, अन्तरिम संविधानमा राजालाई अधिकारविहीन बनाउने, संविधानसभाको पहिलो बैठकबाट राजतन्त्रको निर्णय गर्नेजस्ता विषय समावेश थिए । असोज २२ को वार्ता पहिलो शिखर वार्ताको चार महिनापछि बसेको थियो र उक्त दिन सरकार र विद्रोही बीचमा ऐतिहासिक समझदारी भएको थियो । असोज २७ र २९ मा बसेका बैठकहरूमा हतियार व्यवस्थापन विषयमा कुरा मिल्न नसकेपछि थप गृहकार्य गरेर निष्कर्षमा पुग्ने निर्णय भएको थियो ।

^{५२} ऐजन, पृ. २९३ ।

वि.सं. २०६३ साल कार्तिक २२ गते सरकार र माओवादीबीचमा हतियार व्यवस्थापन, शान्ति, सम्झौता, अन्तरिम विधायिका गठन, राजतन्त्रसम्बन्धी निर्णय संविधान सभाको पहिलो बैठकले गर्ने राजा ज्ञानेन्द्रलाई राजाको हैसियतमा प्राप्त सम्पत्ति राष्ट्रियकरण गरिने, अन्तरिम विधायिकामा सदस्य संख्या किटान तथा संविधानसम्बन्धी विवाद निरूपण गर्न संवैधानिक अदालत गठन गर्नेजस्ता विषयमा सहमत भएका थिए ।

५.३ नेपालमा गणतन्त्र इतिहासदेखि वर्तमानसम्म

वि.सं. २००७ सालदेखि उठान भएको संविधान सभाको निर्वाचन २०६४ चैत्र २८ गते सम्पन्न भएको छ । संविधानसभाको पहिलो बैठकले २०६५ जेठ ५ गते नेपालको राजतन्त्रलाई विधिवत् अन्त्य गरेको प्रस्ताव पारित गरेको थियो । नेपालमा गणतन्त्र घोषणा गर्नुपर्ने ऐतिहासिक कारक तत्वका बारेमा चर्चा गर्न उपयुक्त देखिन्छ । “प्रजा मोटा भया दरबार बलियो हुन्छ” भन्ने शाहवंशका संस्थापक राजा पृथ्वीनारायण शाहपछि नेपाल अधिराज्यका राजाहरूले कुशलतापूर्वक राज्यसंचालन गर्न नसक्दा इतिहासका विविध कालखण्डमा नेपाली जनताहरूले राजनीतिक अस्थिरता र दमनको शिकार हुनुपरेको थियो । राज्यसत्ता विरुद्धका विद्रोहहरू बढ्दै गएर गणतन्त्र घोषणाको स्थितिसम्म पुगेको नेपाल अधिराज्यमा राज्यसत्ता विरुद्ध भएका विद्रोहहरू सारांशमा प्रकाश पार्ने प्रयास भएको छ ।

सर्वप्रथम युवराज सुरेन्द्रको उदण्डा विरुद्ध वि.सं. १८९९ मा फत्यजंग शाहको नेतृत्वमा नेपाली जनताले राजा राजेन्द्रसमक्ष विन्तिपत्र (विरोधपत्र) बुझाएका थिए ।^{५३} परम्पराका अनुयायी लखन थापाले तत्कालीन समाजको अवस्थाअनुसार आफूलाई “मनकामना भगवतीबाट जंगबहादुरलाई मारेर शासन गर्ने अधिकार पाएको छुँ” भनी भू.पू. सैनिक र सर्वसाधारण जम्मा गरी सशस्त्र संगठन

^{५३} सूर्यमणी अधिकारी, *नेपालमा प्रजातान्त्रिक आन्दोलनको इतिहास*, (नयाँ दिल्ली :निराला प्रकाशन, १९९८ (२०५५)), पृ. ३० ।

गरेका थिए ।^{५४} त्यसपछि सामाजिक परिवर्तनका लागि प्रयास गर्दै माधवराज जोशीले वि.सं. १९५३ मा काठमाडौंमा आर्य समाजको प्रचार शाखा खोली जनचेतना जगाउने प्रयास गरेका थिए । आर्य समाजमा भएको दमनको कारण यस संस्थाका सदस्यहरूले मलामी गुठी संचालन गरी सामाजिक कार्य गरेकोमा तुलसीमेहर श्रेष्ठलाई सरकारले चर्खा प्रचारबारे अध्ययन गर्न भारत पठाएको देखिन्छ ।^{५५} वि.सं. १९७७ मा कौशीतोषखानाका सुब्बा कृष्णप्रसाद अधिकारीले 'मकैको खेती' नामक पुस्तक प्रकाशित गरेकोमा चन्द्रशमशेर र भीमशमशेरमाथि व्यङ्ग्य लेखेको आरोप लागि लेखकले जेलमा नै सडेर मर्नु पर्‍यो ।^{५६} तत्कालीन नेपालमा पुस्तकालय खोल्नु, चर्खा प्रचार गर्नु, स्कूल खोल्नु र संगठित हुनु पनि अपराधको श्रेणीमा राखिएको बेला चन्द्रशमशेरको प्रधानमन्त्रीत्वकालमा बृटिश सरकारको सहयोगका लागि भण्डै दुई लाख नेपाली सेनाहरू विश्वयुद्धमा सहभागी हुन पुगेका थिए । ती युवाहरू युद्धबाट फर्किएपछि क्रान्तिबाट हुने परिवर्तन र समता मूलक भावनालाई नेपालको गाउँ-गाउँमा फिँजाए । राजा र राजतन्त्र नमान्ने साम्यवादी दर्शन पूर्वी युरोपबाट सोभियत संघ हुँदै छिमेकी चीन र भारतको बाटो गरी नेपाल अधिराज्यमा प्रवेश गरेपछि कम्युनिष्ट विचारको विस्तार भएको थियो । राजा र जनताका सम्पूर्ण मौलिक हक अधिकारमा बन्देज लागेको बेला वि.सं. १९८८ मा कप्तान खड्गमान सिंह बस्नेत, साहेवज्यू उमेशविक्रम शाह खड्गमान सिंह बस्नेत, पं. रंगनाथ शर्मा र मैनाबहादुर खत्रीको संयोजनमा "राणा शासन खतम गरी श्री ५ को नेतृत्वमा वैधानिक शासन स्थापना गर्ने उद्देश्य लिएर 'प्रचण्ड गोर्खा' नामक संगठनको प्रयास भएकोमा संगठनको प्रयास गर्ने सबै सदस्यलाई कठोर जेल सजाय दिएर निरुत्साहित गरियो ।"^{५७}

वि.सं. १९८७-८८ सालतिर भीमशमशेरको समयमा डिल्लीबजार निवासी विहारीलाल भन्ने व्यक्तिले नेपालमा मार्क्सवादी साहित्यहरू युवाहरूको पहुँचमा

^{५४} ऐजन ।

^{५५} ऐजन ।

^{५६} ऐजन ।

^{५७} सुरेन्द्र के.सी., नेपालमा कम्युनिष्ट आन्दोलनको इतिहास, भाग १, चौथो संस्करण, (काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६५) पृ. ३७ ।

पुऱ्याएको र क्रान्तिको वातावरण तयार गरेको पाइन्छ ।^{५८} वि.सं. १९९३ मा दशरथ चन्द, धर्मभक्त माथेमा, टंक प्रसाद आचार्य, जीवराज शर्मा, रामहरि शर्मा आदिको संयोजकत्वमा प्रजापरिषद्को जन्म भएको थियो, जसको घोषणापत्रमा “सवै किसिमका शोषणाई खतम गरी देशको सर्वतोमुखी विकासका साथै वर्गहीन समाजको स्थापना गर्ने” उल्लेख थियो । यसलाई नै शासन सत्ता विरुद्ध नेपालमा देखा परेको पहिलो राजनीतिक दल मान्न सकिन्छ । जुन दललाई राजा त्रिभुवनको आर्थिक सहयोग, सहानुभूति र विशेष आदरणीय सदस्यता समेत रहेको थियो । नेपालको राजनीतिमा सामाजिक आर्थिक परिवर्तनका लागि प्रयास गर्ने प्रजापरिषद्का सदस्यहरू दशरथ चन्द, धर्मभक्त, शुक्रराज शास्त्री, गंगालाल श्रेष्ठ आदिलाई मृत्युदण्ड दिइयो ।^{५९} टंक प्रसाद आचार्य, रामहरि शर्माहरूले चारपटे मुड्ने, सर्वस्व हरण र जन्मकैद पाए । यसरी प्रजापरिषद्को निर्ममतापूर्वक दमन गरियो र जनराज्य स्थापना गर्ने प्रजापरिषद्को उद्देश्य पूरा हुन सकेन ।^{६०}

टंक प्रसाद आचार्य, जय पृथ्वीबहादुरजस्ता व्यक्तिहरू सोभियत संघको बोल्सोभिक क्रान्तिबाट प्रभावित थिए । बोल्सेभिक क्रान्तिको विश्वव्यापी प्रभावका कारण नेपालमा दास र सती प्रथाको अन्त्य भएको बुझिन्छ भने नेपाली कांग्रेसका नेता विश्वेश्वर कोइरालाको राजनीतिक जीवनको सुरुवात पनि भारतीय कम्युनिष्ट पार्टीको सदस्यताबाट भएको थियो ।^{६१} वि.सं. १९९९ मा धरणीधर कोइराला, सूर्यविक्रम ज्ञवाली, विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला, सन्तवीर लामा, सरदार निमा, डिल्लीरमण रेग्मी आदि सम्मिलित “अखिल नेपाल वर्ग महासभा” को स्थापना भएको थियो । जसले आफ्नो पर्चामा “गणतन्त्र नेपाल जिन्दावाद” भनेर नेपालमा सर्वप्रथम गणतन्त्रको माग गरेको पाइन्छ ।^{६२} त्यही समयमा पूर्वी नेपालको तराईमा मनमोहन अधिकारीको नेतृत्वमा कर नतिर्ने, कारखानामा मजदूर हडतालजस्ता

^{५८} ऐजन, पृ. ४० ।

^{५९} ऐजन, पृ. ५० ।

^{६०} के.सी., पूर्ववत्, पादटिप्पणी संख्या ११, पृ. ४५ ।

^{६१} ऐजन, पृ. ४० ।

^{६२} ऐजन, पृ. ४१ ।

क्रियाकलाप बढेका थिए ।^{६३} जहानिया राणाशासनको अन्त्य गरी प्रजातन्त्रको स्थापना गर्ने उद्देश्यबाट वि.सं. २००३ सालमा स्थापित कम्युनिष्ट पार्टीको स्थापना गरेपछि नेपालको राजनीतिमा गणतन्त्रको विचार विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ ।^{६४} तत्कालीन नेपाली समाजको आवश्यकता बुझेर पुष्पलाले नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको गठन गरे । असमानता र शोषणको लागि जनवादको कुरा उठाए पनि गणतन्त्र स्थापना सम्बन्धमा स्पष्ट भएको थिएन ।^{६५} राजा त्रिभुवनले वि.सं २००७ सालको घोषणामा “हाम्रा प्रजाको शासन अब उप्रान्त निजहरूको निर्वाचित गरेको एक वैधानिक सभाले तर्जुमा गरेको गणतन्त्रात्मक विधानको अनुसार होस् भन्ने हाम्रो इच्छा र निर्णय भएकाले”^{६६} भनिएको उक्त शाही घोषणामा राजाले पारिवारिक प्रधानमन्त्रीत्वलाई रद्द गरी जनताले छानेका प्रतिनिधिबाट राज्य सञ्चालन गर्ने स्पष्ट निर्णय गरेका थिए । उक्त घोषणाको तात्पर्य प्रजातान्त्रिक पद्धतिको विकास मात्र थियो राजा नरहने भन्ने आशय थिएन ।

वि.सं. २०१४ सालमा नेपाल कम्युनिस्ट पार्टीको दोस्रो महाअधिवेशनको दस्तावेज “संवैधानिक राजतन्त्र मानेर गणतन्त्रको मागलाई सुरक्षित राख्दै विधानसभाको चुनावका लागि संघर्ष गर्ने” नारा पारित गरेको थियो तर यति नै बेला पार्टीभित्र अल्पमत बहुमतको विभाजन भयो र बहुमतले संसदीय निर्वाचनमा भाग लियो भने अल्पमतले संविधान सभा निर्वाचन र गणतन्त्र स्थापनाको लक्ष्य राख्यो ।^{६७} वि.सं. २०१५ सालको आम चुनावमा ४७ जना उम्मेदवार उठाएको नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीका ४ जना उम्मेदवारले विजय प्राप्त गरे पनि यसले राज्यमा सशक्त विपक्षीको भूमिका निभाउँदै आएको देखिन्छ ।^{६८} राजा महेन्द्रको २०१७ साल पौष १ गतेको राजनीतिक कदमलाई ने.क.पा. का तत्कालीन महामन्त्री डां केशरजंग रायमाझीले आफू विश्व कम्युनिस्ट सम्मेलनमा भाग लिन रुस गएको

६३ ऐजन्, पृ. ४४ ।

६४ ऐजन्, पृ. ४७ ।

६५ ऐजन्, पृ. ६३ ।

६६ गृष्मबहादुर देवकोटा, *नेपालको राजनीतिक दर्पण, भाग १*, तृतीय संस्करण, (काठमाडौं : अन्तर्राष्ट्रिय मञ्च छापाखाना, २०१६), पृ. ९६ ।

६७ ऐजन्, पृ. ६८ ।

६८ ऐजन् ।

बेला राजाको कदमलाई प्रगतिशील भनेर स्वागत गरेका र पुष्पलालले 'सैनिक कु' भनेर विरोध गरेको बताइन्छ । यसरी नै नेपालमा गणतन्त्रको माग राख्ने कम्युनिष्टहरू अनेक चिरामा विभाजित हुँदै राज्य सत्तसँग संघर्ष गर्दै आएका देखिन्छन् । आयातित विचार र नेतृत्वको होडबाजीमा लागेका नेपाल कम्युनिस्टमध्ये रायमाभी समूह दरबार परस्त बनेर पञ्चायतका विभिन्न राजनीतिक तहमा बसी राजालाई राजनीतिमा सघाएका थिए ।^{६९} २०१८ सालको केन्द्रीय बैठक पछि पुष्पलाल र रायमाभीका बीचमा चर्को विवाद भएपछि पुष्पलालले पटना पुगेर कांग्रेसलाई सहयोग गर्ने प्रस्ताव राखे । वि.सं. २०१९ सालको तेस्रो महाधिवेशन पछि तुल्सीलाल अमात्य महासचिव बनाइए र केन्द्रीय समितिमा मनमोहन अधिकारी, पुष्पलाल प्रधान, हिक्मत सिंह, कृष्णराज बर्मा, मोहन विक्रम सिंह, कमल राज रेग्मी आदि सम्मिलित समितिले केशरजंग, शम्भुराम, डि.पी. अधिकारी, पि.वि. मल्ल आदिलाई पार्टीबाट निस्कासन गरे भने पछि पुष्पलाल र तुल्सीलालमा पनि फुट भयो । यस्तै फुटका कारण निर्दलीय पञ्चायत व्यवस्था चलाउन राजा महेन्द्रलाई सजिलो परेको थियो । भाषामा भएको हिंसात्मक विद्रोहबाट जन्मिएको मालेले २०३५ सालमा क्रान्तिको स्वरूप र कार्यक्रमलाई तय गर्दै थियो त्यति नै बेला पुष्पलाल समूहबाट माले प्रवेश गरेका मदन भण्डारी, जीवराज आश्रित र मोदनाथ प्रश्रिदले कम्युनिस्टको क्रान्तिकारी सोचलाई संसदीय मोड दिए । मदन भण्डारीको बहुदलीय जनवादको दर्शन बनाएर माले पार्टी संसदीय व्यवस्थाको एमालेमा रूपान्तरित हुनेबित्तिकै तत्कालीन संयुक्त जनमोर्चा नेपालले २०४७ को संविधानको विरोध गर्‍यो । बहुदलीय जनवादका प्रणेता प्रखर युवा नेता मदन भण्डारी र जीवराज आश्रितको दासहुङ्गा जीप दुर्घटनापछि नेपालको राजनीतिमा शालीन प्रतिपक्षको कमी महशुस भएको थियो । २०५१ सालको मध्यावधि निर्वाचनमा ८८ संसद सिट जित्न स्फल एमाले देशकै ठूलो दलका रूपमा देखा परेपछि तत्कालीन जनमोर्चा नेपालले ४० सूत्रीय माग राखी शस्त्र विद्रोह सुरु गरेको थियो । नेपालमा गणतन्त्र भन्नजो राजनीतिक दलहरूको दोहोरो चरित्रका कारण आज देश अन्योलको भुँवरीमा पुगेको हो । यो देश सबैको साझा हो र सबैमा साझा राष्ट्रिय व्यक्तित्व राजा नै हुन् । राष्ट्रको राजनीतिक संरचना स्थायित्व र

^{६९} अधिकारी, पूर्ववत्, पादटिप्पणी संख्या ८, पृ. २०४ ।

परिचय भनेको राजा र जनता सम्मिलित सहमतिपूर्ण राजनीति भएकाले नेपालको वर्तमान गणतन्त्र अन्तरिम संविधानजस्तै अन्तरिम अवस्थाको लागि मात्र हो ।

५.२.१.२ संविधान सभा निर्वाचन-२०६४

मुलुकमा शासन सञ्चालन गर्ने मूल कानून संविधान हो भने नेपाल अधिराज्यमा ६ दशकको छोटो अवधिमा ५ वटा संविधान निर्माण भैसकेका छन् । यहाँको राजनीतिक जटिलतालाई संविधान निर्माणका विभिन्न समयले स्पष्टसँग दर्शाएका छन् । राज्यमा भइरहने राजनीतिक अस्थिरता र खिचातानीलाई माप्त गर्न संविधानसभा निर्वाचनको आवश्यकता महसुस गरेर राजा ज्ञानेन्द्रबाट नेपाल अधिराज्यको धारा २७ को उपधारा ३ लाई पालन गर्दै संविधानसभा निर्वाचन सम्पन्न गर्न सहयोग भएको हो । यहाँ संविधानसभा निर्वाचनका आवश्यकताहरूलाई सारांशमा दिनु उपयुक्त देखिन्छ ।

राजा त्रिभुवनबाट घोषित भएको तर उनका उत्तराधिकारीबाट कार्यान्वयन हुन नदिइएको भनेर राजनीतिक दलहरूले सधैं राजा र राजतन्त्रमाथि दोष थोपरिरहने प्रवृत्तिका कारण देशको राजनीतिक स्वरूपबारे सधैं प्रश्नचिन्ह लागि रह्यो । राजसंस्थालाई अर्घेलो देखाउँदा वर्तमान विश्व शासनको अवधारणामा राष्ट्रमाथि देशी-विदेशी हस्तक्षेप सहज भयो । देश र जनताका स्तर उठाउन गरिने लगानी नेताहरूको उन्नतिमा लागेको देखियो । उपरोक्त सबै विसंगतिका अन्त्यका लागि जनता आफैं सचेत भएर मुलुकको राजनीतिक, प्रशासनिक, सामाजिक, आर्थिक सुव्यवस्थालाई संविधान निर्माण गरेर निर्धारण गरुन् भन्ने राजाको मनशाय रहेको बुझिन्छ । नेपाल अधिराज्यमा आधा शताब्दीदेखि चलिआएको राजनीतिक खिचातानीको अन्त्य गर्न, राष्ट्रका शक्तिहरूको उपयुक्त र उचित व्यवस्थापन गरी राष्ट्रको उन्नतिमा सबै पक्षको उर्जा लगाउन राष्ट्रलाई समस्यामुक्त बनाउने उपायका रूपमा संविधान सभा निर्वाचनलाई लिइएको देखिन्छ । विशेष गरी तपसीलका कारणहरूले संविधान सभाको आवश्यकतालाई प्रस्ट पार्दछ ।

वि.सं. २०४६ सालको जनआन्दोलन पछि बनेको नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ लाई राजा र दलहरूबीचको सहमति अनुरूप ३ महिनाको अल्प अवधिमा^{७०} संविधान सुझाव आयोगले तयार गरेको थियो । राजा वीरेन्द्रबाट उक्त संविधान घोषणा हुनु अघि संविधानबारे व्यापक छलफल र जनमत सङ्ग्रह नगरी घोषणा भयो भनेर उक्त संविधान जन्मनेबित्तिकै मदन भण्डारी, एकता केन्द्र र संयुक्त जनमोर्चाका नेताहरूले उक्त संविधानमा त्रुटि देखाएका थिए । उक्त संविधानका कतिपय धाराहरू आपसमा बाभिएकाले राजनीति द्वन्द्व बढ्न गयो । राष्ट्रिय सभा सदस्य र राजदूत नियुक्तिका लागि राजनीतिक दल र राजाबीच खिचातानी भएका र राजाप्रति विरोधका स्वरहरू आएका थिए । प्रजातन्त्रमा निष्ठा र प्रतिबद्धता व्यक्त गर्ने नयाँ राजा ज्ञानेन्द्रबाट वि.सं. २०५९ असोज १८ गतेको घोषणामा संविधानको धारा २७.३ प्रयोग भएको थियो । राजा वीरेन्द्रको वंश विनास पछि जनप्रतिनिधिहरूले देश र जनताको हित हेर्नेतर्फ ध्यान निदिइ नयाँ राजालाई रिभाउनतर्फ मात्र ध्यान दिएर राजा र राजपरिवारको भत्तामा समेत व्यापक वृद्धि गरे । २०४७ सालको संविधानको मर्म राजा वीरेन्द्रसँगै मर्न्यो । राष्ट्रको शिर संविधानलाई सबैले कुल्चिएकाले नयाँ संविधान निर्माण गर्नुपर्ने ।

नेपाल अधिराज्यको स्थापनाकालदेखि नै भाइभारदार र राजाबीच राजनीतिक शक्तिको प्राप्तिको लागि द्वन्द्व चल्दै आएको देखिन्छ । २००७ सालको जनआन्दोलनको उपलब्धिस्वरूप राजाले आफ्नो शक्ति राणाबाट फिर्ता लिन सकेका थिए भने देशले अन्धकारबाट उज्यालो युगमा फड्को मारको थियो । २०१७ सालमा राजा महेन्द्रबाट भएको राजनीतिक परिवर्तनले दलीय राजनीतिक वातावरण बन्द भयो । राजनीतिक दलले पञ्चायत व्यवस्था विरुद्ध संघर्ष गर्दै रहे । वि.सं. २०४६ सालमा भएको जनआन्दोलनपछि बनेको संविधानले पनि नेपालमा विद्यमान राजनीतिक द्वन्द्व समाप्त भएन । वि.सं. २०४८ सालको आम निर्वाचनदेखि नै राजनीतिक दलहरूमा तीव्र प्रतिस्पर्धा र फुट देखियो । वि.सं. २०५१ सालमा जनमतको अनादर गर्दै पूर्ण बहुमत प्राप्त सरकारले मध्यावधि निर्वाचनको सिफारिस गर्‍यो । भ्रष्टाचार, घुसखोरी, कमिशनतन्त्र र कुशासन यिनीहरूको विशेषताका

^{७०} नेपाल सरकार, निर्वाचन आयोग, *संविधान सभा निर्वाचन २०६४*, (काठमाडौं : के.पी. भण्डारी (सम्पा.), २०६४), पृ. ६ ।

रूपमा देखियो । सांसद किनबेचदेखि सुरा सुन्दरीसम्मका काण्डहरू घटित भए । दलहरूमा प्रजातान्त्रिक सिद्धान्त र संस्कारको सट्टा सत्तामा पुग्नै पर्ने र बसिरहनु पर्ने संस्कारले बल पुऱ्यायो । संविधानको पालना दलहरूले गर्नु नपर्ने जस्तो देखियो । वि.सं. २०४७ देखि २०५९ सम्म नेपाली कांग्रेस र ने.क.पा. एमालेबीच होडवाजीको राजनीति मात्र देखियो । पुरुष सांसदले सुत्केरी खर्च लिने, प्राडो र पजेरोजस्ता महंगा सवारी साधन चढ्ने संस्कृति मौलायो ।

वि.सं. २०४८ सालको आमनिर्वाचनमा सहभागी भएर ९ वटा सांसद सिट सुरक्षित गरेको तत्कालीन एकता केन्द्र र संयुक्त जनमोर्चा नेपालले माओवादीको नाममा २०५२ साल फागुन १ गतेदेखि बन्दुक उठाएर शसस्त्र युद्धको सुरुवात गर्‍यो । माओवादी शसस्त्र युद्धले नेपालको राजनीति, समाज, अर्थतन्त्र, धर्म, जात, वर्ग, क्षेत्र सबैलाई हल्लायो र विश्व समुदायको ध्यान तान्न सफल भयो । २०५२ देखि २०६२ सम्मको शस्त्र विद्रोहलाई व्यवस्थापन गर्न ।

संवैधानिक निकायलाई राष्ट्रको आवश्यकता अनुरूप शसक्त बनाएर लैजानुको सट्टा राजनीतिक कार्यकर्ता भर्ना गर्ने थलो जस्तो बनाइयो । नेपाल बन्द गर्नु सडकका बार भत्काउनु, टेलिफोन क्याबिनेट जलाउनु र देशको छवि बिगारेर विदेशी सहयोग भित्र्याउनुलाई राजनीतिक आदर्श ठानियो । राजा वीरेन्द्रको वंश विनासपछि २०४७ सालको संविधानलाई परिवर्तन गरेर राष्ट्रको राजनीतिक दुरावस्थालाई सुव्यवस्थित गर्न नयाँ संविधान निर्माण गर्नु ।

आन्तरिक अवस्था सँगै बढेको बाह्य हस्तक्षेपलाई निरुत्साहित गर्न राष्ट्रको राजनीतिक शक्तिहरूबीच स्थायी र सबल राजनीतिक सहमति निर्माण गरी राज्यलाई दृढ रूपमा विकास मार्गमा लम्काउन र संविधानको संरक्षक अभिभावकको जिम्मा पाएका राजाले संवैधानिक अधिकार प्रयोग गर्दा हुन आउने कठिनाइका साथै राजनीतिक दलहरू हुन सक्ने गलत सिफारिसलाई व्यवस्थित उपचार गर्न संविधानलाई त्रुटिरहित र सबल बनाउन नयाँ संविधान निर्माण गर्नुपर्ने ।

एक्काइसौं शताब्दीको वर्तमान विश्व गाउँको सानो बस्ती नेपालका स्वाभिमानी र शाहसी जनताको आत्मबल बढाउन राष्ट्रिय अस्मिता र ममता बढाउनु आवश्यक थियो । स्वतन्त्र सार्वभौम नेपाली जनतालाई राष्ट्रप्रतिको

जिम्मेवारी बोध गराउन, क्षमता र चाहना भएका नागरिकलाई शक्तीमा पुऱ्याउनको लागि, सामाजिक विभेद अन्त्य गर्न, महिला शक्तीकरण गर्नको लागि संविधानसभा निर्वाचनमा समानुपातिक र प्रत्यक्ष जस्ता मिश्रित निर्वाचन प्रणाली अपनाउने व्यवस्था भयो जसलाई लागू गर्न ।

समय-समयमा जब राजनीतिक दलहरूले राजा विरुद्ध जनताहरूलाई उठाउँछन् राज्यसंयन्त्र माथि नै प्रश्नचिन्ह लाग्ने गरी जनतालाई उचालिन्छ । राज्य संयन्त्र कमजोर हुँदा बाह्य स्वार्थ सलबलाउँछ । नेपालभित्र बसेर शक्तीशाली मुलुक चीनलाई नजिकबाट हेर्ने अमेरिकी स्वार्थ र नेपाललाई सुरक्षा छाताभित्र राखेर जलस्रोत हत्याउने भारतीय स्वार्थले नेपालको राजनीतिलाई अस्थिर (कमजोर) बनाइरहन चाहन्छन् । नेपालमा राजनीतिक सुद्धिकरण र कसवलीकरणको लागि समयसापेक्ष, नवीन र सर्वमान्य संविधान निर्माण गर्न संविधान सभाको निर्वाचन अपरिहार्य भयो र राजाबाट राज्यमा शान्ति स्थापनाको लागि संविधान सभा निर्वाचन गर्न सहयोग हुने वातावरण बनाइयो ।

उपरोक्त बुँदाहरूको परिपूर्तिको लागि भएको संविधान सभा निर्वाचनबारे उल्लेख गर्नु उपयुक्त देखिएकाले उक्त निर्वाचनबारे छोटकरीमा वर्णन गरिन्छ :

वर्तमान विश्वका १९४ मुलुकमा शासन सञ्चालनका लागि लिखित संविधानको व्यवस्था भएको देखिन्छ । त्यसमध्ये संविधानसभाको चुनाव गराई संविधान निर्माण गर्ने मुलुक जम्मा ४२ मात्र छन्, जो ती मध्येको ४३ औं मुलुक नेपाल भएको छ ।^{७१} एक युगमा एकपटक आउने भनिएको संविधान सभाको निर्वाचन सम्पन्न गर्नको लागि सरकारले २०६३ साल कार्तिक १३ गते शालिन, शिष्ट हँसमुख र शान्त स्वभावका भोजराज पोखरेललाई निर्वाचन आयुक्तमा नियुक्त गर्‍यो । उनको कुशल नेतृत्वमा निर्वाचन आयोगले २०६४ चैत्र २८ गते संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न गर्‍यो । उक्त निर्वाचनमा शसस्त्र द्वन्द्वरत ने.क.पा. माओवादी सबैभन्दा ठूलो दल बन्न सफल भयो ।^{७२}

^{७१} गोरखापत्र दैनिक, वर्ष १०८, अङ्क २९, २०६५ जेठ २१ गते ।

^{७२} अन्तर्राष्ट्रिय मञ्च, वर्ष २३, अङ्क ७, २०६४ वैशाख, पृ. ४२ ।

वि.सं. २०६२/०६३ को आन्दोलनको सफलता पछि शसस्त्र विद्रोही माओवादीको एजेण्डामा राजनीतिक दलहरू सहित समावेश भई २०६४ चैत्र २८ गते एजेण्डाले मूर्त रूप प्राप्त गर्न सफल भयो । द्वन्द्वरत पक्ष र सरकारका बीचमा शान्ति सम्झौता भएको डेढ वर्षपछि मधेश आन्दोलनका दलहरू र जातीय मोर्चासँग सरकारले चैत्र १६ र १८ गते हतार-हतारमा वार्ता गरेर राजनीतिक सहमति सम्पन्न गर्‍यो । संविधानसभा निर्वाचनका लागि ५ अरबको बजेट व्यवस्था भएको थियो र ५४ वटा राजनीतिक दलहरूले निर्वाचनमा भाग लिएका थिए । अधिकांश युवाशक्ति मुलुकबाहिर भएको बेला सम्पन्न उक्त चुनावमा १ करोड ७६ लाख ९ हजार ८ साय ९५ मतदाताले भाग लिएका थिए । अधिराज्यभरि कूल २० हजार ८ सय ८५ मतदान केन्द्रमा ४२ हजार मतमेटिका र ४ करोड मतपत्रको व्यवस्था भएको थियो । उक्त निर्वाचनमा १ लाख ५० हजार सुरक्षाकर्मी र २ लाख ४० हजार कर्मचारी खटिएका थिए ।^{७३}

संविधानसभा निर्वाचनमा जातीय, क्षेत्रीय र लिङ्गीय आधारमा मिश्रित चुनाव प्रणाली अपनाइएको थियो । ६०१ सदस्य संख्या निर्धारण भएको उक्त चुनावमा प्रत्यक्षतर्फ २४०, समानुपातिकमा ३३५ र मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा २६ जना सदस्य रहने व्यवस्था भयो । उक्त चुनाव सम्पन्न गर्नको लागि राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय निकायले शान्ति सम्झौता २०६३ देखि यताको समयमा अथक प्रयास गरेको र राजाबाट सदाशयतापूर्वक सहयोग गर्दै चुनाव गराई छाड्ने अठोट भएकोले तराईमा मधेशवादी दलले गरेको भयावह आन्दोलनले पनि यो चुनाव रोकिएन ।^{७४}

उक्त निर्वाचन परिणामले सबैभन्दा ठूलो दल बनाएको माओवादीले एकतीसलाख, पैतालिस हजार पाँचसय उन्नाइस (३१,४५,५१९) मत ल्याउन सफल भयो भने दोस्रो ठूलो दल बनेको नेपाली कांग्रेसले तेइसलाख अठचालिस हजार नब्बे (२३,४८,०९०) मत पाएको थियो । ने.क.पा. एमालेले बाइसलाख उनन्तिस हजार चौसठ्ठी (२२,२९,०६४) मत पाएको थियो । त्यसैगरी उक्त निर्वाचनमा अप्रत्याशित सीट सुरक्षित गर्ने मधेसी जनअधिकार फोरमले छ लाख चौतीस हजार एकसय चवन्न (६,३६,१५४) मत ल्याएको थियो । साधारणसभा, निर्वाचनमा २०५२ सालदेखि विद्रोह

^{७३} अन्तर्राष्ट्रिय मञ्च, वर्ष २४, अङ्क ७, २०६४ वैशाख, पृ. १०९ ।

^{७४} संविधानसभा निर्वाचनमा सहभागी उम्मेदवार भएको शोधकर्ताको जानकारीका आधारमा ।

गर्न माओवादी र २०६३/०६४ मा मधेसवादी आन्दोलनको नेतृत्व गर्ने मधेसी जनअधिकार फोरमले नै चुनावलाई आफ्नो पक्षमा पार्न सकेको थियो । प्रत्यक्षतर्फको निर्वाचनमा विभिन्न दलहरूले प्राप्त गरेको सीटहरू निम्नअनुसार थिए :^{७५}

दलको नाम	सीट संख्या
१. ने.क.पा. माओवादी	१२० स्थानमा
२. नेपाली कांग्रेस	३७ स्थानमा
३. ने.क.पा. एमाले	३३ स्थानमा
४. मधेशी जनअधिकार फोरम	३० स्थानमा
५. तराई मधेश लोकतान्त्रिक पार्टी	९ स्थानमा
६. नेपाल सद्भावना पार्टी	४ स्थानमा
७. नेपाल मजदुर किसान पार्टी	२ स्थानमा
८. संयुक्त जनमोर्चा	२ स्थानमा
९. स्वतन्त्र	२ स्थानमा
१०. राष्ट्रिय जनमोर्चा	१ स्थानमा

उक्त निर्वाचनमा प्रत्यक्ष र समानुपातिक गरी २५ वटा दलले संविधानसभामा आफ्नो सीट सुरक्षित गर्न सकेका थिए । नेपाली कांग्रेस र ने.क.पा. एमालेको अनपेक्षित र अप्रत्यासित हारको कारण दलमा रहेका राजनीतिक हस्तीहरूले पराजय बेहोर्नु परेको थियो । उक्त निर्वाचनमा राजनीतिक दलहरूका कार्यकर्ताबीचको झडपका घटनाहरूलाई सामान्य कुरा मान्नु पर्यो । सर्लाही र सुर्खेतमा उम्मेदवारहरूको नै हत्या भयो ।^{७६} उक्त निर्वाचनको नतिजालाई दृष्टिगत गर्दा नेपाली राजनीतिमा वामपन्थीहरूको वर्चस्व रहेको देखियो । उक्त निर्वाचनको विशेषताका रूपमा ठूला-ठूला उद्योगपति, व्यापारी, विद्वत्त्वर्गदेखि सर्वसाधारण नागरिकसम्म सभासद् बन्न सफल भए । गौर काण्डका खलनायक मानिएका बब्बन

^{७५} अन्तर्राष्ट्रिय मञ्च, वर्ष २४, अङ्क ७, २०६५ वैशाख, पृ. १०९ ।

^{७६} ऐजन, पृ. ४७ ।

सिंहदेखि ब्लू डायमण्ड सोसायटीका अध्यक्ष सुनिलबाबु पन्तसम्म सभासद् चुनिएको संविधानसभाले सर्वोत्तम संविधा बनाउने आशा नेपाली जनताले लिएका थिए ।

उक्त निर्वाचनमा पराजित हस्तिहरूमा एमाले महासचिव माधव कुमार नेपाल काठमाडौंको क्षेत्र नं. २ र रौतहटको क्षेत्र नं. ६ दुवै स्थानबाट पराजित हुनुभयो । के.पी. ओली, बामदेव गौतम, भरतमोहन अधिकारी, अस्टलक्ष्मी शाक्य, सिद्धिलाल सिंह, राजेन्द्र श्रेष्ठ, रघुजी पन्त, राजेन्द्र पाण्डे, ईश्वर पोखरेलजस्ता दलका हस्तीहरू र कांग्रेसका सुशील कोइराला, अर्जुननरसिं के.सी., चक्र बास्तोला, महेश आचार्य, शेखर कोइरालाजस्ता वरिष्ठ नेताहरूले पराजय बेहोर्नु पर्‍यो ।

नेपाली कांग्रेस र ने.क.पा. एमालेका पराजयका कारणहरूलाई केलाउँदा यस्तो देखियो :

- (क) दुवै दलहरूले नयाँ नेतृत्व दिन सकेनन्,
- (ख) वि.सं. २०५६ सालको चुनावी लोकप्रियता सम्भेर दलहरू ढुक्क परेर बसे,
- (ग) पहिलोपटक मतदान गर्ने मतदातालाई आकर्षित गर्न नसक्नु,
- (घ) तलहरूले ग्रामीण र स्थानीय तहमा काम गर्न सक्ने वातावरण नहुनाले संरक्षणको अनुभूति दिन नसक्नु,
- (ङ) नेपाली जनताहरू माओवादी ज्यादतीबाट वाक्क भएकाले राज्यसत्तामा माओवादीलाई पठाउन उचित ठाने,
- (च) मतदाताको उमरेको आधारमा भन्नुपर्दा पाको उमेरकाले राष्ट्रमा द्वन्द्व अन्त्य गर्नको लागि, माओवादीलाई मतदान गर्नु उचित ठाने, बीचको उमेरकाले नेपाली कांग्रेस र एमालेले आफ्नो राजनीतिक सिद्धान्त र निष्ठा छोडेर माओवादीको गणतान्त्रिक एजेण्डा बोकेकाले उनीहरूलाई पाठ पढाउनको लागि माओवादीलाई भोट हाले । नयाँ पिढीका मतदाताले “अरूलाई हेर्‍यौं बारबार हामीलाई हेरौं एकवार” भन्ने माओवादीको नारालाई ध्यानमा राखेर मतदान गरे । त्यतिमात्र नभई माओवादीहरू अतिवादबाट जनताहरू भयभीत र आजित भएर मतदान गरे । यसरी सबै पुस्ताका मतदाताको भोट माओवादीको पोल्तामा खनियो र ऐतिहासिक संविधानसभा निर्वाचन

२०६४ मा जसको नयाँ एजेण्डा उसकै जित भयो । यसरी ने.क.पा. माओवादी नेपालको राजनीतिमा सबैभन्दा ठूलो दलको रूपमा उदायो । वि.सं. २०६२/०६३ को आन्दोलनमा नेपाली जनताको सहभागिता र २०६४ को चुनावमा माओवादीको विजयलाई नेपाली जनताले राष्ट्रमा शान्ति स्थापनाको लागि गरेको प्रयास थियो भन्न सकिन्छ । नेपाली जनताले गणतन्त्र नेपाल बनाउन नभई सबल र सम्पन्न नेपाल निर्माण गर्नको लागि राजनीतिक दलहरूलाई सहयोग गरेका थिए भने राजाबाट निर्वाचनलाई सफल बनाउन अपील गरिएको थियो । निर्वाचन समाप्त भएपछि राजाले जनताको विवेकप्रति आफू सन्तुष्ट भएको अभिव्यक्ति दिएका थिए । यसरी जनता, राजनीतिक दल र राजाबाट सम्पूर्ण सहयोग भयो र संविधान सभाको निर्वाचन सम्पन्न भयो । राजा त्रिभुवनको पालादेखि हुन नसकेको संविधानसभा निर्वाचन गराउन राजा ज्ञानेन्द्र सफल भए । सम्पूर्ण रूपमा लचिलो हुँदै नारायणहिटी राजप्रासाद छोडेर, नेपाल अधिराज्यको महाराजधिराजले श्रीपेच तत्कालीन गृहमन्त्रीको हातमा जिम्मा लगाएर नागार्जुन समर कटेजतर्फ प्रस्थान गरे ।

संविधान सभा निर्वाचन पर्यवेक्षणको लागि १४८ संघ-संस्थाका एकलाख भन्दा बढी पर्यवेक्षकहरू खटिएका थिए ।^{७७} करिब २८ वटा विदेशी संघ-संस्थाका ७५० जना पर्यवेक्षकहरू नेपाल भित्रिएका थिए । पर्यवेक्षण सूचीमा संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव वान कि मुनदेखि कार्टर सेन्टरका जिमी कार्टरसम्म थिए । संविधानसभा चुनावको चहलपहल हेर्दा यो एउटा महान राजनीतिक मेला जस्तो भल्किएको थियो ।^{७८}

^{७७} ऐजन, पृ. १११ ।

^{७८} ऐजन ।

अध्याय - छ

उपसंहार

नेपालमा गणतन्त्र स्थापनाका विभिन्न चरणबद्ध आन्दोलनहरूमा धेरै नेपाली शहिदहरूले आफ्नो जीवन उत्सर्ग गरे, धेरै व्यक्तिहरू घाइते भए र कतिपय मानिसहरू यातना पाउन बाध्य भए तथापि नेपाली जनताले निरन्तर परिवर्तनका लागि गरिएका क्रान्तिहरू अन्ततः सफल भै परिवर्तनका आभासहरू उपभोग गर्न पाए । शताब्दियौंदेखि जरा गाडी आएको निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य र देशमा गणतन्त्र स्थापना गर्ने, जनसंविधान निमाण गर्ने अभिलाषाका साथ वि.सं. २०५२ फाल्गुन १ गतेदेखि सुरु भएको ने.क.पा. (माओवादी) को सशस्त्र जनयुद्ध र नेपालका प्रमुख सात राजनैतिक दलको साभ्का सहमतिबाट सुरु गरिएको दोस्रो जनआन्दोलनले नेपालमा राजा ज्ञानेन्द्रद्वारा खोसिएको अधिकार फिर्ता लिने मात्र नभै वि.सं. २०६५ जेष्ठ १५ मा गरिएको संसदको पहिलो बैठकले नेपालमा सदा-सदाका लागि राजतन्त्रको अन्त्य र गणतन्त्रको घोषणा गर्‍यो । वि.सं. २०६४ चैत्रमा सम्पन्न संविधान सभा निर्वाचनले प्रत्यक्ष मतदान र समानुपातिक गरी ६०१ जना सांसद संविधान निर्माणका लागि छानिए । जसमा देशका विभिन्न क्षेत्र, वर्ग, लिङ्ग, पेशा, जात, धर्म आदिबाट प्रतिनिधित्व हुने अवसर प्राप्त गरे । यो नेपाली जनताको पहिलो अवसर रह्यो । त्यसैगरी देशको हावापानी र माटो अनुकूलको संविधान निर्माणका लागि विभिन्न ११ वटा विषयगत समितिहरू निर्माण भै आ-आफ्ना क्षेत्रका कार्य सम्पन्न गर्ने क्रममा व्यस्त रहेको छ ।

नेपालमा रहेका विभिन्न राजनैतिक दलहरूका आ-आफ्नै खालका दृष्टिकोण, विचार र सोचका कारण देशमा बेलाबखत विभिन्न प्रकारका सङ्कटहरू देखा पर्दै आएका छन् । विशेष गरी सरकार निर्माणका लागि कुनै राजनैतिक दलहरूसँग पनि स्पष्ट बहुमत नभएका कारण सरकार निर्माण र ढाल्ने क्रमले देशमा राजनैतिक अस्थिरता र राजनैतिक दलहरूका बीच बेमेलको अवस्था पैदा हुने गरेको छ, जुन हाल भैरहेको १६ पटकसम्मको प्रधानमन्त्री निर्वाचनले देखाएको छ ।

राजनैतिक दलहरूलाई नेपाली जनताले विशेष गरी संविधान निर्माणका लागि मत दिएका हुन् र सांसदको छनौट गरेका हुन् । त्यसैले देशका प्रमुख

शक्तिहरू विशेष गरी ए.ने.क.पा. (माओवादी), नेपाली कांग्रेस, ने.क.पा. एमाले मधेशवादी दलहरू र अन्य साना राजनैतिक दलहरू र तिनका नेतृत्वकर्ताहरूले जुनसुकै अवस्थामा पनि एक ठाउँमा बसी सहमति र सहकार्यका आधारमा जनताको संविधान निर्माण नगरी सुख पाउँदैनन् । त्यसका लागि सम्पूर्ण नेपाली जनता, मानवअधिकारवादी र यससँग सम्बन्धित सबै राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय शक्तिहरूले खबरदारी गर्नु अपरिहार्य छ । दुई वर्षे समय संविधान निर्माणका लागि तोकिएकोमा राजनैतिक दलहरूका कारण र सत्ता स्वार्थका कारण संविधान नबनाई पुनः एक वर्ष म्याद थपियो । त्यो राष्ट्र र जनताका लागि ठूलो घाटा हो । त्यसर्थ यस्ता कार्यतर्फ पनि सम्बन्धित पक्ष सँधै चनाखोका साथ हेर्दै खबरदारी गर्दै गर्नुपर्दछ ।

अन्तमा, नेपाली जनताका निम्ति संविधान बन्ने छ, राजनैतिक निकाश अवस्य निस्कने छ र नयाँ नेपाल निर्माण हुनेछ भन्ने आशा र भरोशामा नेपाली जनता ढुक्क छन् ।

नेपालमा गणतन्त्र किन ?

नेपाल प्राचीन कालदेखि नै राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक आधारमा राज्य सञ्चालन रहँदै आएको छ । विशेषगरी नेपाली जनताले माथि उल्लेखित क्षेत्रका अधिकार पाप्तीका लागि राणा शासन कालदेखि विभिन्न राजनैतिक आन्दोलन र क्रान्ति गर्दै २०६२/०६३ मा गरिएको दोस्रो जनआन्दोलनसम्ममा हजारौं नेपाली छोराछोरीहरू देशका सपूत बनेका छन् । २०६५ जेष्ठ १५ मा गणतन्त्र घोषणा भएर पनि आजसम्म संविधान बनिनसक्दा अझ पनि नेपाली जनताहरू आफ्ना हक-अधिकार प्राप्त नहुने होकी भन्ने शङ्कामा छन् ।

२९६५ मा पुनःस्थापित संसदले नेपालमा २३८ वर्षदेखि हालिमुहाली चलाउँदै आएको निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य भएको छ र गणतन्त्रको घोषणा भएको छ । नेपालमा गणतन्त्रको आवश्यकता विशेषगरी निम्न कारणहरूले भएको भनी भन्न सकिन्छ :

- (१) निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य गरी पूर्ण लोकतन्त्र स्थापना गर्दै राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक सबै क्षेत्रका वर्गीय, जातीय, लिङ्गीय

आदि समस्याहरूको समाधान गरी राज्यको अग्रगामी पुनःसंरचना गर्दै पूर्ण लोकतन्त्रको अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्न ।

- (२) प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय शासन प्रणाली, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता, लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रति प्रतिबद्ध हुँदै कानुनी राज्यको निर्माण गर्न ।
- (३) संविधान सभाको स्वतन्त्र तथा निस्पक्ष निर्वाचन गरी जनसंविधान निर्माण गर्ने, जसले नेपाली जनताको सार्वभौमसत्ताको सुनिश्चितता, अग्रगामी राजनीतिक विकास, राज्यको लोकतान्त्रिक पुनःसंरचना र आर्थिक, राजनैतिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्रमा आमूल रूपान्तरण गर्न ।
- (४) देशमा २०५२ सालदेखि चल्दै आएको शसस्त्र द्वन्द्वलाई अन्त्य गरी युद्धविरामलाई दीर्घकालीन शान्तिमा परिणत गर्न ।

अन्त्यमा, यस शोधपत्रले वि.सं. २०६१ मा राजा ज्ञानेन्द्रले शाही सेनाको आडमा र शक्ति राष्ट्रहरूको भरोसामा तख्तापलट भएपछि देशमा लोकतान्त्रिक गणतन्त्र स्थापनाका लागि भएका आन्दोलनको लेखाजोखा, राजा विरुद्ध सात राजनैतिक दल र नेकपा (माओवादी) का अलग-अलग र संयुक्त आन्दोलन, नेपाली जनताको २०६२/०६२ को आन्दोलनमा भएका सहभागिता, संयुक्त राष्ट्र संघलाई सरकार र माओवादीका छुट्टाछुट्टै र संयुक्त पठाएका पत्रहरू, दुवै पक्षका बीच भएका केही महत्त्वपूर्ण संभौताहरू, अन्तरिम संविधान २०६३ र गणतन्त्र घोषणा आदिका बारेमा समीक्षा गरेको छ ।

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

(१) पुस्तकपुस्तिका

- अन्तरिम संविधान-२०६३, प्रस्तावना, पाँचौं संशोधन, काठमाडौं : जनसुविधा प्रकाशन, २०६५ ।
- अन्तरिम संविधान-२०६३ को सारसं, पाँचौं संशोधन, काठमाडौं : जनसुविधा प्रकाशन, २०६५, पृ. ३० ।
- अधिकारी, सूर्यमणि, नेपालमा प्रजातान्त्रिक आन्दोलनको इतिहास, काठमाडौं : निराला प्रकाशन, २०६५ ।
- आचार्य, भीमार्जुन, संविधान सभा : प्रक्रिया र अनुभवहरू, काठमाडौं : राष्ट्रिय अभियान नेपाल, २०६३ ।
- कार्की, ज्ञानबहादुर, नेपालमा प्रजातान्त्रिक आन्दोलनको इतिहास, पोखरा: शान्ति कार्की, २०६५ ।
- के.सी., सुरेन्द्र, नेपालमा कम्युनिष्ट आन्दोलनको इतिहास, भाग-१, चौ.सं., काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६५ ।
- गुरुङ, दीर्घमान र सुवेदी, ईश्वर, गणतन्त्र उन्मुख नेपाल, काठमाडौं : के.पी. पुस्तक भण्डार, २०६५ ।
- जोशी, रामहरि, नेपालको नोभेम्बर क्रान्ति, काठमाडौं : निराला प्रकाशन, २०४८ ।
- निष्ठुरी, विष्णु, जनआन्दोलनको डायरी १९ दिन, काठमाडौं : मोर्डन बुक्स, २०६३ ।
- दाहाल, रामकुमार, संवैधानिक कानून र नेपाल अधिराज्यको संविधान-२०४७, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार, २०५० ।
- देवकोटा, गृष्मबहादुर, नेपालमा प्रजातान्त्रिक आन्दोलनको इतिहास, नयाँ दिल्ली : निराला पब्लिकेशन, २०५५ ।
- नेपाल सरकार, निर्वाचन आयोग, संविधान सभा-२०६४, काठमाडौं : के.पी. भण्डारी (सम्पा.), २०६४ ।
- नेपालको राजनैतिक दर्पण, भाग १, तृतीय संस्करण, काठमाडौं : अन्तर्राष्ट्रिय मञ्च छापाखाना, २०५८ ।
- प्रचण्ड, नेपाली क्रान्तिका समस्याहरू, भाग-४, काठमाडौं : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन प्रा.लि., २०६४ ।
- पाठक, नरेन्द्र र प्याकुरेल, ब्रजेश, नेपाल अधिराज्यको संविधान र संवैधानिक अभिलेखहरू, काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन, २०६१ ।
- पुन, नन्दकिशोर, इतिहासका रक्तिम पाइला, काठमाडौं : संवाद प्रकाशन अभियान, २०६४ ।
- भट्टराई, बाबुराम, नेपालमा कम्युनिष्ट आन्दोलनको इतिहास, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६५ ।

- , *युद्ध र वार्ता*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६५ ।
- मिश्र, चैतन्य, भट्टराई, बाबुराम, रोका, हरि, श्रेष्ठ, श्याम र महर्जन, राजेन्द्र, *नयाँ नेपालको मार्गीचित्र*, काठमाडौं : मूल्याङ्कन प्रकाशन गृह, २०६३ ।
- सरकार माओवादीबीच सम्पन्न विस्तृत शान्ति सम्झौता-२०६३*, काठमाडौं : चण्डेश्वरी प्रकाशन प्रा.लि., २०६३ ।
- श्रेष्ठ, श्याम, *बाह्रबुँदे सामभदारीदेखि अन्तरिम संविधानसम्म*, काठमाडौं : मूल्याङ्कन प्रकाशन गृह प्रा.लि., २०६३ ।
- शिवाकोटी, महेन्द्र प्रकाश, *नेपालको सन्दर्भमा राष्ट्रवाद*, काठमाडौं : मधुवन प्रकाशन, २०६५ ।

(२) अंग्रेजी पुस्तकपुस्तिका

- Army Willesee & Mark Whittaker, *Love and Date in Kathmandu*, New York: SI Sartir's Press, 2004, p. 292.
- Baral, Lok Raj, *Nepal Facts as Maoist Insurgency*, Kathmandu: Nepal Center for Contemporary Studies (NCS), 2066 B.S.
- Dasngal, Sanubhai, *The Police in Nepalese Politics (with special reference to the politics of 1951 to 1998)*, Kathmandu: Ratna Pustak Bhandar, 2057.

(३) पत्रपत्रिका

- अन्तर्राष्ट्रिय मञ्च*, वर्ष २२, अङ्क १, कार्तिक ।
- कान्तिपुर दैनिक*, २०६२ मंसीर ८ गते, पृ. १ ।
- गोरखापत्र* (दैनिक), (२०६३ कार्तिक २३ गते) ।
- ज्ञवाली, प्रदिप, “शान्ति सम्झौताका तीन वर्ष,” *कान्तिपुर* (दैनिक), वर्ष १७, अङ्क २६९, २०३६ मंसीर ५, पृ. ६ ।
- दृष्य पाक्षिक*, अङ्क १, २०६३ मङ्सिर २० ।
- दृष्य पाक्षिक*, अङ्क २, २०६२ पुष ५ ।
- नेपाल साप्ताहिक*, २०६२ मङ्सिर १९ को अङ्क ।
- महर्जन, राजेन्द्र “राजतन्त्र विरुद्ध लोकतान्त्रिक सहकार्य,” *पाक्षिक*, अङ्क १, २०६२, मङ्सिर, पृ. ४१ ।
- मूल्याङ्कन मासिक*, अङ्क १३८, २०६२ फागुन ।
- मूल्याङ्कन मासिक*, अङ्क १४६, २०६३ वैशाख ।
- रोका, हरि, “राजतन्त्रविरुद्ध अधुरो जनविद्रोह,” *मूल्याङ्कन मासिक*, अङ्क १४०, वैशाख, २०६३, पृ. १०

श्रेष्ठ, श्याम, “क्रान्तिकारी सङ्क्रमणमा नेपाल,” *मूल्याङ्कन मासिक*, अङ्क १४२, आषाढ-श्रावण, २०६३, पृ. ५ ।

(४) **शोधपत्र**

भूपेन्द्र राई, *नेपालको संवैधानिक इतिहासमा राजाको सल्लाहकार परिषद्*, त्रि.वि. इतिहास केन्द्रीय विभागमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, पृ. १८-३० ।

(५) **अन्तर्वार्ता**

क. दिनानाथ गौतम, सचिवालय सदस्य, तामसालिङ-राज्य समिति, ने.क.पा. (माओवादी) ।

(६) **Internet**

www.ekantipur.com

www.hmalkhabar.com

www.gorkhapatra.com

परिशिष्ट

परिशिष्ट - एक

ने.क.पा. माओवादीद्वारा गरिएको जनयुद्धको घोषणा

आदरणीय जनसमुदाय !

आज नेपाली समाज आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक हरेक दृष्टिले भयावह सङ्कटको स्थितिमा छ । पचासौं वर्षदेखि विकास र निर्माणका कुरा गरेर नथाक्ने वर्तमान सत्ताले नेपाललाई आर्थिक रूपले कहाँ पुऱ्यायो ? त्यसले नेपाललाई इथियोपियापछिको संसारकै दरिद्र देशको स्तरमा पुऱ्यायो । आत्मनिर्भर एवं राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको दिशामा सियोसम्म नबनाउने यो राज्यसत्ताले आज देशको सम्पूर्ण अर्थतन्त्र विदेशी दलाल एवं नोकरशाही पूँजीपति वर्गका एक दर्जन परिवारका हातमा केन्द्रित गराएको छ । ती मुठ्ठीभर लुटेराहरू अवैपति बनेका छन् भने यो देश र त्यो सम्पत्तिका मालिक आमश्रमजीवी नेपाली जनता अभाव र गरिबीको दुश्चक्रमा परी अस्तित्वको विकराल समस्या भोग्न बाध्य बनाइएका छन् । वेरोजगारी र गरिबीले आक्रान्त नेपाली मजदुर र किसानका छोराछोरीहरू रोजीरोटीका लागि भारत र विश्वका विभिन्न मुलुकमा अपमान र तिरष्कारको नारकीय जीवन बिताउन विवश बनाइएका छन् । विदेशी पूँजीपतिहरूसँग भीख मागी नेपाली जनताका भावी सन्तति समेतलाई ऋणको भार बोकाएर यहाँका सामन्त, नोकरशाह र दलाल पूँजीपतिहरूले त्यसमा ब्रम्हलुट मच्चाउँदै आएका छन् ।

अहिले विदेशी पूँजीपति वर्गकै स्वार्थ र इसारामा निजीकरण र उदारीकरणका नाममा सिङ्गे देश नै दलाल एवं नोकरशाह पूँजीपतिहरूलाई बेच्ने प्रक्रिया जोडतोडले बढिरहेको छ । यो सब आर्थिक दुरावस्थाको भार जनसंख्याको ९० प्रतिशत रहेको किसान वर्गले नै बढी भोग्नु परिरहेको छ । यो राज्यसत्ताअन्तर्गत बन्ने हर नयाँ सरकारले देशलाई आर्थिक रूपले भन्भन् टाट पल्टाउँदै लगेको र लाने कुरा इतिहाससिद्ध भएको छ । एउटा धर्म, भाषा र जातिको प्रभुत्व लादी यो राज्यसत्ताले सयौं वर्षदेखि अन्य धर्म, भाषा जातिका जनतामाथि भेदभाव, शोषण र दमनको प्रक्रिया चलाएर देशको समुचित विकास, सुरक्षाका लागि अपरिहार्य राष्ट्रिय एकताको शक्तिलाई विखण्डित पार्ने षड्यन्त्र गर्दै आएको छ । उता, विदेशी साम्राज्यवाद र विस्तारवादका अगाडि भने घुँडा टेकेर बारम्बार नेपाली

राष्ट्रियता र सर्वाभौमिकताको सौदावाजी गर्दै आएको छ । नेपालको प्राकृतिक जलसम्पदादेखि नेपाल आमाको छातीमा समेट विदेशी बुट बजारन वर्तमान सत्ताले निर्लज्जतापूर्वक छुट दिँदै आएको छ । यो प्रक्रिया अझ केही समय जारी रहन दिने हो भने नेपालको अस्तित्व नै लोप हुँदै जाने कुरामा कुनै पनि देशभक्त, विवेकशील र स्वाभिमानी नेपालीका बीचमा दुईमत हुन सक्दैन ।

भ्रष्ट, छाडा साम्राज्यवादी विकृत संस्कृतिको बाढी लगाएर वर्तमान राज्यसत्ताले नेपाली जनताको राष्ट्रिय संस्कृतिको विकासका विरुद्ध युद्ध नै छेडेको छ । जनवादी सांस्कृतिक मूल्य-मान्यता र आदर्शका विरुद्ध यौनवादी, शून्यवादी, अराजकतावादी मान्यता स्थापित गर्न सामन्तवादी साम्राज्यवादीहरू जोडतोडले लागि रहेका छन् । जनतालाई सांस्कृतिक रूपले विकृत पारी आफ्नो लुटको स्वर्गलाई बचाउने प्रतिक्रियावादी वर्गको भयानक षड्यन्त्रकै परिमाण हो । आज समाजका व्याप्त लागूपदार्थ, तस्करी, चोरी, कालोबजारी लुट, हत्या र बलात्कारका पछाडि यो विकृत सांस्कृतिक मान्यता कम जिम्मेवार रहेका छैन ।

मरणासन्न अवस्थामा पुगेको यो राज्यसत्ताअन्तर्गत अहिले आफ्नो राष्ट्रघात र जनहत्याको निम्ति नेपालको इतिहासमा कुख्यात पञ्च र कांग्रेस गठबन्धन सरकार बनेको छ । यसले नेपालका मजदुर, किसान मात्र होइन सबै तहका र पेसाका जनताहरूलाई अभाव, अन्याय र आतङ्कको सन्त्रासमा बाँच्न विवश तुल्याएको छ । नेपाली महिलाहरू दोस्रो दर्जाको नागरिकको रूपमा लिँदै आएको यो राज्यसत्ताले अहिले भन्नु बलात्कार, बेचबिखन र विज्ञापनको साधन बनाउने प्रक्रियालाई तिब्र पारेको छ । सम्पूर्ण शिक्षा क्षेत्र सत्ताको दास बनाउने ढङ्गले सञ्चालित छ र त्यहाँ अराजकता व्याप्त छ । यसरी आज के मजदुर, के डाक्टर, के प्राध्यापक, जनताको सबै तप्का, यहाँसम्म कि देशभक्त राष्ट्रिय पुँजीपतिहरूसम्म यो सामन्त नोकरशाह र दलाल पुँजीपतिहरूको राज्यसत्ताले सिकार बनाइएका छन् । सबै क्षेत्रका आमूल परिवर्तनबिना सुधारको सम्भावना अब मृगतृष्णा बनेको छ ।

प्रजातन्त्रको दुहाई दिने सत्ताधारी वर्गले आफ्नो स्वार्थविपरित राजनीतिक आस्था राख्ने राजनीतिक कार्यकर्ता एवं सर्वसाधारण जनताका विरुद्ध बारबार बन्दुकको भाषा बोल्दै आएको छ । राष्ट्रियता, जनतन्त्र एवं जनजीविकाको पक्षमा जनताले शान्तिपूर्ण रूपबाट आफ्नो विरोध र अभिमत जाहेर गर्दा “प्रजातन्त्र” को ठेकेदार सम्झने यो राज्यसत्ताले दूधमुखे बालकदेखि वृद्धसम्म नेपाल आमाका अनगिन्ती छोराछोरीहरूको रगत पिउँदै आएको छ । न्यायको आवाज उठाउने लाखौंलाख नेपालीहरू भयानक शारीरिक यातना, जेल यातना र मानसिक प्रताडनाका सिकार बनाइएका छन् । निर्दलीय पञ्चायती कालमा मात्र होइन आजको राजन्त्रात्मक संसदीय कालमा जनहत्या र दमनको त्यो फासिष्ट प्रक्रिया घट्नुको सट्टा भन् बढ्दै गएको यथार्थ नेपाली जनताले आफ्नो वास्तविक जीवनमा भोगिरहेको तीतो यथार्थ हो । आज यो प्रक्रिया सत्य र न्यायको पक्ष लिने निरपराध जनताका विरुद्ध सशस्त्र दमन अभियानका रूपमा विकसित भएको छ । पश्चिम नेपाल र देशका विभिन्न भागमा हालै चलाइएको सशस्त्र अपरेसन र राज्य आतङ्कले सत्ताधारी वर्ग खुल्लमखुल्ला जनताका विरुद्ध अन्यायपूर्ण युद्धमा उत्रिसकेको तथ्य दिनको घामभैँ छर्लङ्ग भएको छ । गरिब किसान र मजदुरका छोराछोरीहरूलाई नै भाडाका सिपाहीका रूपमा पुलिस र सेनामा भर्ती गरेर उनीहरूलाई आफ्नै भोकानाङ्गा आमाबाबु, दाजुभाई र दिदीबहिनीका विरुद्ध हतियार उठाउन लगाउने प्रतिक्रियावादी राज्यसत्ताको घृणित खेल खुला रूपले देखापरेको छ । समयको साथ निश्चय नै ती पुलिस र सेनाले पनि वास्तविकता बुझेछन् । त्यो अन्यायपूर्ण युद्धका विरुद्ध भण्डा उठाउनुबाहेक जनताका अगाडि अस्तित्वको अर्को विकल्प नै रहेको छैन ।

आज राष्ट्रियता, जनतन्त्र एवं जनजीविकाको यो भयानक अवस्था र जनताका विरुद्ध सत्ताको खुला युद्धको स्थिति कसरी आयो ? ऐतिहासिक र वैज्ञानिक भौतिकवादको आधारमा के कुरा स्पष्ट छ भने यो स्थितिको बीउ नेपालको इतिहासमा धेरै वर्ष पहिलेदेखि नै रोपिएको थियो । साम्राज्यवाद र सर्वहारा क्रान्तिको युगको विकाससँगै संसारका सबैजसो उत्पीडित देशहरूमा भैँ नेपालमा पनि सामान्तवाद र साम्राज्यवादको गठबन्धनमा आधारित अर्धसामन्ती एवं अर्धऔपनिवेशिक आर्थिक, सामाजिक संरचना खडा गराइयो ।

सामन्तवादले विदेशी साम्राज्यवादका अगाडि घुँडा टेक्ने तथा साम्राज्यवादले सामान्तवादलाई काखी च्यापेर आमजनतालाई लुट्ने उपक्रम सुरु गरियो । नेपालमा त्यो प्रक्रिया ठोस रूपमा सन् १८१५-१६ को अंग्रेज भारतसँगको सुगौली सन्धिपश्चात् स्थापित गरिएको हो । यो प्रक्रियाको अनिवार्य परिमाण के हनु गयो भने त्यसले राष्ट्रिय पुँजीको विकासविरुद्ध जमिन्दार र साम्राज्यवाद दुवैको हित गर्ने नोकर पुँजीको विकासका लागि बाटो बनायो ।

नेपाली समाजमा १०४ वर्ष लामो राणाशाही अत्याचार यही संरचनाअन्तर्गत चल्थ्यो, निर्दलीय पञ्चायती तानाशाही र अहिलेको कथित राजतन्त्रात्मक बहुदलीय शासन पनि यसै संरचनाअन्तर्गत चलिरहेको छ । त्यो स्थितिका विरुद्ध नेपाली जनताले चलाउँदै आएको सङ्घर्ष मुख्य रूपमा र सहायक रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिमा आउने गरेको उतारचढावसँगै सत्ताको अंशवण्डा मिलाउन कहिले उदार र कहिले कट्टर बन्दै व्यवस्था र सरकारका नाम फेरिएका छन्, तर त्यो राज्यसत्ताको मूल संरचना अविच्छिन्न कायम नै छ । २००७, ०१७, ०३६ र ०४६ का राजनीतिक घटनाक्रमहरूलाई त्यसरी मात्र बुझ्न सकिन्छ । ००७ सालयताको इतिहास मात्रमा ध्यान दियो भने पनि के कुरा छर्लङ्ग छ भने प्रतिक्रियावादी राज्यसत्ताभिन्न गरिने सानातिना सुधारको गर्भमा देश र जनताका लागि झन् ठूलो सङ्कट हुर्कने गरेको छ ।

उपरोक्त स्थितिका विरुद्ध नेपाली जनता अविरल सङ्घर्षमा छन् । सङ्घर्षको त्यो प्रक्रियामा जनताले पटक-पटक प्रतिक्रियावादी दमन र षड्यन्त्रको मात्र होइन सुधारवादीहरूको धोका र विश्वासघातको शिकार पनि बन्दै आउनुपरेको छ । आज सामन्तवाद र साम्राज्यवादको दलाली गरेर त्यही प्रतिक्रियावादी सत्ताको जुठोपुरो चाड्ने पुगेका कम्युनिष्ट नामधारी संशोधनवादीहरूले नै जनतालाई सबैभन्दा बढी विश्वासघात गरेका छन् । आमूल परिवर्तन र कम्युनिष्ट पार्टीप्रति जनताको आस्थामाथि गरिएको विश्वासघात र हजारौं शहीदहरूको रगतमा टेकेर प्रतिक्रियावादी कुर्सीमा जाने ती गद्दारहरूलाई नेपाली जनता र नेपालको इतिहासले कहिल्यै माफी दिने छैनन् । अहिले पनि यदि कसैले यही प्रक्रियावादी सत्ताभिन्न सुधारवादी सङ्घर्षमा नै सीमित रहने कुरा गर्दछ भने त्यो अर्को गद्दारीको प्रक्रिया मात्र हुनेछ भन्ने तथ्य अब इतिहाससिद्ध भएको छ ।

ठीक यहीनेर बिसन नहुने अर्को कुरा के छ भने प्रतिक्रियावादी दमन, षड्यन्त्र तथा सुधारवादी धोका र विश्वासघातजस्तो नकारात्मक पटक-पटकको पुनरावृत्तिले आमजनता राजनीतिक रूपले सचेत बन्ने तथा जनताको वर्गसङ्घर्ष एवं त्यसप्रकारको सुधारवादका विरुद्ध लामो र भीषण विचारधारात्मक सङ्घर्षका बीचबाट नेपाली जनतालाई आफ्नो मुक्तिको एकमात्र क्रान्तिकारी सिद्धान्त मार्क्सवाद-लेनिनवाद-माओवाद प्राप्त हुने सकारात्मक स्थिति जन्मिएको छ । आज त्यो सबै शक्तिमान क्रान्तिकारी सिद्धान्तद्वारा निर्देशित मार्क्सवादी-लेनिनवादी-माओवादी पार्टीको विकास आम नेपाली श्रमजीवी जनसमुदायको लामो सङ्घर्ष एवं हजारौं शहीदहरूको रगतले सिञ्चिएको सुन्दर र फकिँदो पुष्पगुच्छाका रूपमा रहेको छ । यस विरुवालाई निमोठ्न आज तमाम प्रतिक्रियावादी र संशोधनवादीहरू पागल बनेर लागि रहेका छन् भने क्रान्तिकारी जनताबाट त्यसको रक्षा र विकास गर्ने काम भइरहेको छ ।

आदरणीय जनसमुदाय !

इतिहास र वर्तमानका उपरोक्त तथ्यहरूबाट के कुरा स्पष्ट हुन्छ भने देशको आजको यो सङ्कटग्रस्त स्थिति एकातिर सामन्त, नोकरशाह र दलाल पुँजीपति वर्गको राज्यसत्ताद्वारा जनतामाथि चलाइएको शोषण, उत्पीडन तथा अर्कोतिर त्यसका विरुद्ध जनताले चलाएको अविरल सङ्घर्षका बीचको अन्तर्विरोधको विकासको परिणाम हो । आफ्नो त्यो मरणासन्न र सङ्कटग्रस्त प्रतिक्रियावादी राज्यसत्ताको रक्षाका लागि सामन्तवाद र साम्राज्यवादले नेपाली जनताका विरुद्ध अन्यायपूर्ण युद्ध खुलेआम थोपारि रहेका छन् । त्यो अन्यायपूर्ण युद्धका न्यायपूर्ण जनयुद्धको भण्डा उठाएर विजयी बन्न नसकेमा नेपाली जनता र नेपाल राष्ट्र भयानक अन्धकारमा डुब्न जानेछ ।

यसै ऐतिहासिक आवश्यकताप्रतिको आफ्नो कर्तव्यमा सचेत भई तपाईं जनसमुदायका हामी छोराछोरीको सर्वहारा वर्गीय पार्टी, नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) प्रतिक्रियावादी राज्यसत्तालाई बलपूर्वक ध्वंस गरी जनताको नयाँ जनवादी राज्यसत्ता स्थापनाको प्रक्रियामा लाग्न प्रतिबद्ध भएको छ । हाम्रो यो प्रतिबद्धतामा जनताको सेवा गर्ने तथा जनताकै निमित्त समर्पित रहने भावना, मानवजातिलाई वर्गीय शोषणको जुवाबाट सदाका लागि मुक्त गर्ने सर्वशक्तिमान विचारधारा मार्क्सवाद-लेनिनवाद-माओवादप्रतिको निष्ठा र त्यस आधारमा नेपाली समाजको इतिहासको अध्ययनमा आधारित रहेको छ । हामी कुन कुरामा पूर्ण रूपले सचेत छौं भने हजारौं

वर्षदेखिको दासताको जजिर चुँडाएर नयाँ जनवादी राज्यसत्ता स्थापना गर्ने यो लडाइँ निकै कठिन, निकै बाझोटिझो र दीर्घकालीन प्रकृतिको हुनेछ । तर, यही र केवल यही मात्र जनताको मुक्तिको महान् र उज्ज्वल भविष्यको बाटो हो । यो बाटो नेपालको ऐतिहासिक विकासको अवस्था अनुसार सङ्घर्षका सबै रूपहरूको प्रयोग गर्दै मुख्यतः हामीले भन्दै आए भैं गाउँबाट शहर घेर्ने रणनीतिका आधारमा कृषि क्रान्तिलाई मेरुदण्ड मानी ग्रामीण वर्गसङ्घर्षका बीचबाट र त्योसँग एकाएक हुँदै अधि बढ्नेछ र जनयुद्धको यो प्रक्रिया शक्ति सन्तुलनको आजको अवस्थामा रणनीतिक रक्षाको चरणअन्तर्गत छापामार जनयुद्धको जनयुद्धको प्रक्रियाबाट मात्र अधि बढ्न सक्नेछ । हामी कुनै कुरामा विश्वस्त छौं भने विविध सङ्घर्षका लामो प्रक्रियालाई सक्रिय सहयोग र समर्थन प्राप्त हुनेछ र त्यो विजयी बन्नेछ । यसका साथै हामी कुन कुरामा पनि सचेत र विश्वस्त छौं भने हाम्रो यो सङ्घर्षले विश्वभरिका कम्युनिष्ट क्रान्तिकारी एवं सङ्घर्षशील जनसमुदायको समेत सहयोग र समर्थन प्राप्त गर्नेछ तथा ती सबै क्रान्तिकारीहरूलाई पनि सहयोग पुऱ्याउनेछ । किनकि, हाम्रो यो सङ्घर्ष मानिसद्वारा मानिसमाथि भइरहेको शोषण, उत्पीडन र युद्धको सदाका लागि अन्त्य गर्न चलिरहेको विश्व सर्वहारा क्रान्तिको अभिन्न अंगको रूपमा रहनेछ । यस सन्दर्भमा हामी मार्क्सवाद-लेनिनवाद-माओवादका आधारमा अधि बढिरहेको पेरुको जनक्रान्ति एवं त्यसै आधारमा संगठित क्रान्तिकारी अन्तर्राष्ट्रियवादी आन्दोलन (रिम) लगायत विश्वभरिका क्रान्तिकारी आन्दोलनहरूको विशेष उल्लेख गर्न चाहन्छौं ।

अन्त्यमा जनताको नयाँ जनवादी राज्यसत्ता स्थापनाका निम्ति जनयुद्धको प्रक्रियामा अधि बढ्न तथा आ-आफ्नो ठाँउबाट हरतरहले यसलाई सहयोग र समर्थन गर्न हामी मजदुर, किसान, महिला, विद्यार्थी, शिक्षक, बुद्धिजीवीलगायत सबै तह र पेसाका जनसमुदायसँग हार्दिक अपिल गर्दछौं ।

- विद्रोह जनताको अधिकार हो !
- जनयुद्ध जिन्दावाद !
- प्रतिक्रियावादी राज्यसत्ता-मुर्दावाद !
- नयाँ जनवादी क्रान्ति-जिन्दावाद !
- मार्क्सवाद, लेनिनवाद, माओवाद जिन्दावाद !

क्रान्तिकारी अभिवादनसहित

**केन्द्रीय समिति
नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी)**

१ फागुन, २०५२

स्रोत : सरकार र माओवादीबीच सम्पन्न विस्तृत शान्ति सम्झौता-२०६३ ।

परिशिष्ट - दुई

सात राजनीतिक दलको छुँदै मार्गचित्र

देश र जनता यतिबेला गम्भीर सङ्कटबाट गुञ्जिनुपरिरहेको कुरा सबैलाई विदितै छ । मुलुकमा बहुहलीय प्रजातन्त्र स्थापना भएको पाँचवर्ष नपुग्दै नेकपा (माओवादी) ले सुरु गरेको सशस्त्र द्वन्द्वले जन्माएको हिंसा र प्रतिहिंसाको क्रममा अहिलेसम्म बाह्र हजारभन्दा बढी नेपाली नागरिकहरूको ज्यान गइसकेको छ, सयौँ मानिसहरू बेपत्ता भएका छन्, हजारौँ मानिसहरू अपाङ्ग बनेका छन् र लाखौँको सङ्ख्यामा विस्थापित छन् । यो समस्याको राजनीतिक समाधान पहिल्याउनुपर्ने आवश्यकताविपरित माघ १९, २०६१ मा राजाबाट बलात् शाही घोषणामार्फत प्रत्यक्ष रूपमा सम्पूर्ण सत्ता आफ्नो हातमा लिने काम भयो । त्यसपछि मुलुकको स्थिति भन्नु द्वन्द्वग्रस्त र जटिल बन्दै गएको छ । देश राजनीतिक रूपमा भन्नु बढी विभाजित हुँदै गएको छ । जनताका मौलिकहकहरू निलम्बित गरिएका छन्, राजनीतिक दलका नेता र कार्यकर्ताहरू, सञ्चारकर्मीहरू, मानव-अधिकारवादीहरू र प्रजातन्त्रको पक्षमा आवाज उठाउनेहरू बन्दी बनाइएका छन् । भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने नाममा असंवैधानिक तवरले शाही आयोग गठन गरी राजनीतिक नेता, कार्यकर्तासमेतको तेजोवध गरिने क्रम सुरु भएको छ । प्रेस स्वतन्त्रतामाथि अड्कुश लगाइएको छ । नेपाली नागरिकहरू राज्यको अवाञ्छित दबाव र बन्देजबाट पीडित पारिएका छन् । यही कारणले गर्दा नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र प्रतिष्ठामा समेत गम्भीर क्षति पुग्न गएको छ । मुलुकमा लगाइएको सङ्कटकालहाल आएर हटाउन बाध्य भए पनि देशको समग्र स्थितिमा कुनै सुधार भएको छैन ।

१८ असोज २०५९ को असंवैधानिक र प्रतिगामी शाही घोषणाका विरुद्ध राजनीतिक दलहरू, पेसागत संघ-संस्था, नागरिक समाज र नेपाली जनता आ-आफ्ना ढङ्गले आन्दोलित रहदै आएका थिए ।

माघ १९, २०६१ को शाही घोषणा राजाद्वारा निरङ्कुश रूपमा प्रत्यक्ष शासन चलाउन गरिएको घोर अप्रजातन्त्रिक, असंवैधानिक र प्रतिगामी कदम हो । यसका विरुद्ध सात राजनीतिक दल शान्तिपूर्ण, संयुक्त र सशक्त जनआन्दोलनको आवश्यकतामा सहमत भएका छौं । यसै पृष्ठभूमिमा हामी राजनीतिक दलहरू पूर्ण प्रजातन्त्र एवं दिगो शान्तिको स्थापना, मानव-अधिकारको पूर्ण प्रत्याभूति गर्दै देशलाई अग्रगमनतर्फ डोर्‍याउन निम्नबमोजिमको साझा सहमति र प्रतिबद्धताका आधारमा एकताबद्ध भएको घोषणा गर्दछौं :

विगतको सङ्क्षिप्त मूल्याङ्कन

२०४६ सालको संयुक्त जनआन्दोलनले मुलुकमा ऐतिहासिक परिवर्तन ल्याएको थियो । त्यसले देशमा प्रजातान्त्रिक र राष्ट्रिय विकासको प्रक्रियालाई एउटा नयाँ उचाइमा उठाएको थियो । देशमा लोकतान्त्रिक अभ्यासलाई अधि बढाउने, कानुनी राज्यको अवधारणा र विकेन्द्रीकरणको प्रक्रियालाई विस्तार गर्दै लाने, साधनको बाँडफाँड गर्ने परिपाटीमा परिवर्तन ल्याउने, विकासका भौतिक पूर्वधारहरू निर्माण गर्ने र शिक्षा, स्वास्थ्य, सञ्चार, बिजुली र खानेपानीको विकास र विस्तार गर्ने क्षेत्रमा उल्लेखनीय प्रगति भएका छन् । त्यति हुँदाहुँदै पनि महिला, जनजाति, दलित, मधेसी समुदाय, पिछडिएका क्षेत्र, गरिब र विपन्न वर्गलाई परिवर्तनको व्यापक अनुभूति दिलाउने गरी प्रजातन्त्रलाई अझ गहिरो, व्यापक, उन्नत र समावेशी बनाउने तथा सामाजिक-आर्थिक रूपान्तरण गर्ने दिशामा कमी-कमजोरी रहन गए । यस अवधिमा संसद्द्वारा सुशासन र भ्रष्टाचार नियन्त्रणका दिशामा संस्थागत व्यवस्था गरियो तर पनि भ्रष्टाचारको समस्या हाम्रो समाजमा विद्यमान रह्यो । हिंसात्मक द्वन्द्वको व्यवस्थापन गर्ने र प्रतिगमनको खतरालाई समयमै महसुस गरेर त्यसका विरुद्ध सजग र सतर्क हुनुपर्ने कुरामा पनि कमी-कमजोरीहरू रहन गए ।

आ-आफना कमी-कमजोरीप्रति आत्म-आलोचित हुने र तिनीहरूलाई फेरि दोहोरिन नदिने सङ्कल्प गरी २०४६ सालको आन्दोलन तथा प्रजातन्त्र पुनःस्थापनापछिका वर्षहरूका उपलब्धिहरूको रक्षा गर्दै हामी प्रजातन्त्र र राष्ट्रिय विकासको प्रक्रियालाई अझ उन्नत बनाउन संयुक्त प्रयासलाई अघि बढाउने प्रतिबद्धता प्रकट गर्दछौं ।

अतिवाद होइन, प्रजातान्त्रिक मार्गको अवलम्बन

यतिबेला नेपाली जनता र राष्ट्र राजाको प्रत्यक्ष शासनबाट सुरु गरिएको दक्षिणपन्थी अतिवाद र नेकपा (माओवादी) ले सञ्चालन गरिरहेको उग्र-वामपन्थी अतिवादबाट आक्रान्त बनेका छन् । यी दुवै अतिवादबाट मुलुकलाई मुक्त गरी संवैधानिक र जनप्रतिनिधिमूलक शासन र प्रजातान्त्रिक मार्गतर्फ नलगुन्जेल देश र जनताका कुनै पनि समस्याहरू समाधान गर्न सकिन्न । प्रजातन्त्र र जनप्रतिनिधिमूलक शासन नै राष्ट्रिय राजनीतिमा कार्यरत सबै शक्तिहरूबीचको राष्ट्रिय सहमतिको मूल आधार हो ।

राजाको निरङ्कुश शासनको अन्त्य: आजको आवश्यकता

राजाको प्रत्यक्ष शासनको संविधान र संसद्को सर्वोच्चता र जनधिकारलाई लत्याएर देशलाई निरङ्कुशतातर्फ डोच्याएको छ । एक्काइसौं शताब्दीको नेपालमा पनि निरङ्कुशताको पुरातन र बर्बर प्रयोग हुनुले नेपाल र नेपाली जनताको राष्ट्रिय प्रतिष्ठालाई विश्व जनमतका सामु गम्भीर रूपमा क्षति पुऱ्याएको छ । त्यसैले मुलुकलाई संवैधानिक र प्रजातान्त्रिक राजनीतिक मार्गतर्फ उन्मुख गराउन सर्वप्रथम सम्पूर्ण राजनीतिक दलहरूको रिहाई, मौलिक हक तथा प्रेस स्वतन्त्रताको बहाली र सम्पूर्ण राजनीतिक दलहरूलाई शासनको अन्त्य गरी संविधानलाई क्रियाशील बनाउने र जनप्रतिनिधि शासनको बहाली गर्दै अग्रमागी दिशातर्फ अघि बढ्नुपर्दछ ।

मुलुकको शासनाधिकार जनतामा रहनुपर्दछ र जनप्रतिनिधि संस्था क्रियाशील नरहेको अवस्थामा नेपालको समग्र परिवर्तन र विकासमा ऐतिहासिक भूमिका पूरा गरेका र जनअनुमोदित राजनीतिक दलहरू नै जनताका प्रतिनिधि

शासनाधिकारको माग गर्ने राजनीतिक दलहरूको यो सहमति र प्रतिबद्धताले जनताको अधिकार र आकाङ्खालाई प्रतिनिधित्व गर्दछ ।

जनप्रतिनिधि शासनका लागि प्रतिनिधिसभाको पुनःस्थापना

देश जनप्रतिनिधिविहीन भएको मौका पारेर अहिले निरङ्कुशता थोपरिएको छ । राजाको प्रत्यक्ष शासनले गर्दा समग्र संवैधानिक व्यवस्था र जनअधिकार क्षतविक्षत भएको छ । यसका साथै विद्यमान असुरक्षाको भयावह स्थितिमा जनप्रतिनिधिहरूको स्वतन्त्र, निष्पक्ष र भयमुक्त निर्वाचन हुनसक्ने अवस्था छैन । यस्तो स्थितिबाट मुलुकलाई मुक्त गरी संविधानलाई पूर्ण रूपमा क्रियाशील गराउन, अवरुद्ध भएको प्रजातान्त्रिक एवं विकास प्रक्रियालाई गतिशील बनाउन, हिंसात्मक द्वन्द्वलाई व्यवस्थापन गर्दै स्थायी शान्ति स्थापित गर्न तथा मुलुकलाई राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अग्रगमनतर्फ लैजानेजस्ता उद्देश्य प्राप्तिका लागि संसद्को उपस्थिति र क्रियाशीलता अपरिहार्य भएकाले विघटित प्रतिनिधिसभाको पुनःस्थापना अहिले देशको साझा माग र अनिवार्य आवश्यकता भएको छ भन्ने कुराप्रति प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछौं ।

राष्ट्रिय सङ्कट समाधानका निम्ति केही प्रमुख कार्यसूची

मुलुकको विद्यमान सङ्कट समाधान गर्ने दिशामा पुनःस्थापित संसद्ले राजनीतिक दल र नागरिक समाजको व्यापक शक्ति र समर्थन प्राप्त गर्दै निम्नबमोजिमका कार्य सम्पादन गर्नेछ :

संसदप्रति उत्तरदायी सरकार

मुलुकमा विद्यमान सबैखाले द्वन्द्वको समाधान गर्न, राजनीतिक स्थायित्व र अग्रगामी परिवर्तनलाई अधि बढाउन पुनःस्थापित प्रतिनिधिसभाद्वारा संसदप्रति उत्तरदायी व्यापक सहमतिको सर्वदलीय सरकारको गठन गरिनेछ ।

हिंसात्मक द्वन्द्वको व्यवस्थापन र दिगो शान्तिको स्थापना

माओवादी सशस्त्र द्वन्द्वको व्यवस्थापन र दिगो शान्तिको स्थापना अहिलेको एउटा प्रमुख राष्ट्रिय आवश्यकता हो । अग्रगामी राजनीतिक विकासद्वारा जनतालाई पूर्ण रूपले

सार्वभौमसत्ता सम्पन्न बनाउँदै हिंसात्मक द्वन्द्वको व्यवस्थापन र दिगो शान्तिको स्थापना नै संसद् र सर्वदलीय सरकारको मूल एजेन्डा हुनेछ । मुलुकका विभिन्न राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक प्रश्नहरूको समाधानका लागि प्रजातान्त्रिक विकासको साभा प्रस्ताव निर्माण गरी माओवादीलाई शान्तिपूर्ण प्रक्रियामा सरिक हुन आवश्यक वातावरण सिर्जना गरिनेछ । यस सन्दर्भमा मानव-अधिकार आचारसंहिताको निर्माण गरी द्वन्द्वरत सबै पक्ष सहमत हुने र शान्ति-प्रक्रियामा क्रियाशील सबै जिम्मेवार राजनीतिक दल र नागरिक समाजले सकारात्मक योगदान गर्नसक्ने वातावरण तयार गरिनेछ ।

अग्रगमनको कार्यक्रमसम्बन्धी प्रतिबद्धता

प्रजातान्त्रिक प्रक्रियामा अघि बढ्दा वा द्वन्द्व व्यवस्थापन र दिगो शान्तिका लागि राजनीतिक समझदारी र प्रबन्धमा जाँदा जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता, जनता नै राजकीय शक्तिको स्रोत रहने मान्यताको अक्षुण्णता, बहुदलीय संसदीय शासन-प्रणाली, हिंसा एवं त्रासबाट मुक्त बहुदलीय प्रतिस्पर्धा, कानुनको शासन तथा न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता र निष्पक्षता कहिल्यै महत्त्वका विषयमा जनमत-सङ्ग्रहको प्रावधान, सेना जननिर्वाचित सरकारप्रति जवाफदेही हुने व्यवस्था, राज्यको पुनःसंरचना गरी यसलाई थप सहभागितामूलक, प्रतिनिधिमूलक र मुलुकका सामाजिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक, जातीय र भाषिक सुनिश्चिता, पूर्ण रूपले पारदर्शी आर्थिक प्रशासनको स्थापना, भ्रष्टाचारको प्रभावकारी नियन्त्रण, महिला, दलित, पिछडिएका जनजाति, मधेसी समुदाय, पिछडिएका क्षेत्र र जनताका निम्ति न्यायपूर्ण आरक्षणको व्यवस्था, उपयुक्त आधार वर्ष तय गरी नागरिकता समस्याको समाधान, समानुपातिक विकासको अवधारणा, प्रगतिशील भूमिसुधार, व्यक्तित्व विकासमा समान अवसर, शिक्षा र स्वास्थ्यको सुलभ र समुचित बन्दोबस्त, राजनीतिक दलहरूको पारदर्शी, प्रजातान्त्रिक एवं उत्तरदायित्वपूर्ण

सञ्चालनलगायतका विषयहरू पनि भावी संवैधानिक संरचनाका विषय बनाउने कुराप्रति हामी प्रतिबद्धता प्रकट गर्दछौं ।

संविधानसम्बन्धी प्रश्नको निरूपण

नेपाल अधिराज्यको संविधान-२०४७ ले जनतालाई राज्य-शक्तिको स्रोत मान्नुका साथै सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता जनतामा नै निहित रहेको तथा तिनको प्रयोग संविधानबमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छ । २०४६ सालको आन्दोलनको यो मूल उपलब्धि कुनै पनि बहानामा नखोसिने गरी जनतालाई थप सबल तथा पूर्ण रूपले सार्वभौमसत्ता सम्पन्न बनाउन र देशलाई अग्रगमनतर्फ लैजान ठोस आधार तय गर्ने प्रतिबद्धता प्रकट गर्दछौं ।

मुलुकका सबै राजनीतिक शक्तिहरूलाई राष्ट्रिय राजनीतिको मूलधारमा ल्याउनका लागि अग्रगमनको साझा कार्यक्रमको आधारमा संविधानसम्बन्धी प्रश्नको निरूपण गरिनुपर्दछ । मुलुकमा विद्यमान सबै द्वन्द्वलाई समाधान गर्न संविधानसभालगायत सबै प्रजातान्त्रिक प्रक्रियालाई अवलम्बन गर्न तयार रहने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछौं ।

अग्रगमनको आधार

नेपाल अधिराज्यको संविधान-२०४७

नेपाल अधिराज्यको संविधान-२०४७ लाई आधार मानी मुलुकको राजनीतिक सङ्कटको निकास र अग्रगमनतर्फ अघि बढ्ने प्रतिबद्धता प्रकट गर्दछौं ।

राष्ट्रिय निर्वाचनको आयोजना

संवैधानिक प्रश्नको निरूपण गर्दै निश्चित अवधिभित्र राष्ट्रिय निर्वाचनको आयोजना गरिनेछ । यस्तो निर्वाचनलाई शान्तिपूर्ण, निष्पक्ष, भयमुक्त र सुव्यवस्थित गर्न अन्तर्राष्ट्रिय अनुगमन र सहयोगसमेत सुनिश्चित गर्न सकिनेछ ।

साभा सहमति र प्रतिबद्धताको यस प्रक्रियाबाट मुलुकको वर्तमान गम्भीर सङ्कटको निकास निस्कन सक्छ भन्ने हाम्रो विश्वास छ । यो प्रक्रिया मुलुकको सङ्कट समाधान गरी पूर्ण प्रजातन्त्रको स्थापना गर्न नै शान्ति जनआन्दोलनको लक्ष्य हो । यस्तो लक्ष्य लिएर संयुक्त जनआन्दोलनमा बढेर मात्र निरङ्कुशतन्त्रलाई अन्त्य गर्न सकिनेछ । यो लक्ष्य प्राप्त गर्न निम्नलिखित दलहरू आन्दोलनको साभा कार्यक्रम र आचारसंहिता निर्माण शान्तिपूर्ण आन्दोलनका निम्ति प्रतिबद्ध भएको घोषणा गर्दछौं ।

हस्ताक्षरकर्ताहरू

गिरिजाप्रसाद कोइराला, सभापति, नेपाली कांग्रेस
 माधावकुमार नेपाल, महासचिव, नेकपा (एमाले)
 गोपालमान श्रेष्ठ, का.वा. सभापति, नेपाली कांग्रेस (प्र.)
 चित्रबहादुर आले, का.वा. अध्यक्ष, जनमोर्चा नेपाल
 नारायणमान विजुक्छे, अध्यक्ष, नेपाल मजदुर किसान पार्टी
 भरतविमल यादव, उपाध्यक्ष, नेपाल सद्भावना पार्टी (आ.)
 सीपी मैनाली, अध्यक्ष, संयुक्त वाममोर्चा नेपाल

मिति: २०६२ वैशाख २५ गते

(२०६२ वैशाख २५ गते सार्वजनिक गरिएको यही घोषणाअनुरूप सात दलले २०६२-६३ को सञ्चालन गरेका हुन्) ।

स्रोत : चैतन्य मिश्र, बाबुराम भट्टराई, हरि रोकका, श्याम श्रेष्ठ र राजेन्द्र महर्जन, *नयाँ नेपालको मार्गचित्र*, (काठमाडौं : मूल्याङ्कन प्रकाशन गृह प्रा.लि., २०६३), पृ. ३३ ।

परिशिष्ट - तीन

सातदल र माओवादीबीच दोस्रो समझदारी

‘नेपालमा निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य र पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापनाका निम्ति आन्दोलन गरिरहेका सात राजनीतिक दलहरू र ने.क.पा. (माओवादी) बीच गत २०६२ मङ्सिर ७ गते लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगमन र राष्ट्रिय स्वाधीनताका ऐतिहासिक बाह्रबुँदे समझदारी कायम भएको कुरा सर्वविदितै छ । सो बाह्रबुँदे समझदारीपछि देशमा तीव्र बनेको देशव्यापी आन्दोलनको लहर र त्यसको परिणामस्वरूप निरङ्कुश सत्ताद्वारा प्रायोजित गत माघ २६ गतेको नगरपालिकाको कथित निर्वाचन पूर्ण रूपले असफल भएबाट सो समझदारी आमजनसमुदायबाट अनुमोदित भइसकेको कुरामा कुनै शङ्का रहन्न । साथै, सो समझदारीप्रति अन्तर्राष्ट्रिय समुदायबाट समेत व्यक्त व्यापक समर्थनले त्यो नै देशमा जारी द्वन्द्वको समाधानको सबै पक्षबाट दृढतापूर्वक कार्यान्वयन गर्नका निम्ति हामी पुनः दृढ प्रतिबद्धता व्यक्त गरे ।

यहाँ हामी पुनः स्मरण गराउन चाहन्छौं कि ‘आन्दोलनको शान्तिले संसद्को पुनःस्थापना गर्ने र त्यसको निर्णयले अधिकारसम्पन्न सर्वदलीय सरकार, माओवादीसँग वार्ता र सहमतिका आधारमा संविधानसभाको निर्वाचन गरी पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापना गरेर देशमा विद्यमान द्वन्द्वको समाधान गर्न सकिन्छ, भन्ने कुरामा आन्दोलनरत सात राजनीतिक दलहरू पूर्ण प्रतिबद्ध छन् । आन्दोलनरत लोकतान्त्रिक शक्तिहरूको राष्ट्रिय राजनीतिक सम्मेलन गर्ने र त्यसको निर्णयले अन्तरिम सरकार बनाई संविधानसभाको निर्वाचन गरेर उल्लिखित लक्ष्य हासिल गर्नसकिन्छ, भन्ने ने.क.पा. (माओवादी) को धारणा र प्रतिबद्धता थियो । यो प्रक्रियागत कार्यसूचीको विषयमा आन्दोलनरत सात राजनीतिक दल र ने.क.पा.

(माओवादी) बीचमा संवाद चलाउँदै जाने र साभा सहमतिको खोजी गर्ने समझदारी बनेको थियो । उक्त लक्ष्य हासिल गर्न जनआन्दोलनको शक्ति नै एकमात्र विकल्प हो भन्ने कुरामा समझदारी भएको थियो ।

उक्त प्रक्रियागत आधारमा हुने संविधानसभाको निर्वाचनमार्फत् देशको सार्वभौमसत्ता र राजकीय अधिकार पूर्ण रूपले जनतामा रहनेगरी पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापना गर्नका निमित्त चालु शान्तिपूर्ण आन्दोलनका कार्यक्रमहरूमा सक्रिय रूपले सहभागी भएर सफल पार्न हामी सम्पूर्ण लोकतान्त्रिक राजनीतिक शक्तिहरू, नागरिक समाज, पेसागत समूह, जनवर्गीय सङ्गठनहरू, उत्पीडित जाति र क्षेत्रका जनता, सञ्चारकर्मीहरू र आमजनसमुदायमा हार्दिक अपिल गर्दछौं भनिएको थियो ।

त्यसरी नै नेपालमा निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य गरेर पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापना गर्ने र विगत दशवर्षदेखि चल्दै आइरहेको सशस्त्र द्वन्द्वलाई अग्रगामी राजनीतिक विकासद्वारा हल गरेर देशमा शान्ति बहाली गर्ने राजनीतिक दलहरूको यस पहललाई हरतरहले साथ दिएर सहयोग गर्न हामी अन्तर्राष्ट्रिय समुदायलाई पनि विशेष अपिल गर्दछौं ।’

१. सात दलका तर्फबाट हस्ताक्षरकर्ता

अमृत कुमार वोहरा- का.वा. महासचिव, ने.क.पा. एमाले
गिरिजाप्रसाद कोइराला- सभापति, नेपाली कांग्रेस
शेरबहादुर देउवा- सभापति, नेपाली कांग्रेस (प्रजातान्त्रिक)
लिलामणि पोखरेल- उपाध्यक्ष, जनमोर्चा नेपाल
नारायणमान विचुक्छे- नेपाल मजदुर किसान पार्टी
राजेन्द्र महतो- महासचिव, नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी)
नन्दकुमार पर्साले- अध्यक्ष, संयुक्त वाममोर्चा

२. ने.क.पा. माओवादीका तर्फबाट

प्रचण्ड- अध्यक्ष, ने.क.पा. (माओवादी)

स्रोत : गोरखापत्र, चैत्र ६, २०६२ ।

परिशिष्ट - चार

पच्चीसबुँदे युद्धविराम आचारसंहिता

प्रस्तावना

ऐतिहासिक जनआन्दोलनमार्फत् पूर्ण लोकतन्त्र, अग्रगमन र शान्तिका पक्षमा प्रकट भएको जनादेशको सम्मान गर्दै,

मानव-अधिकारको विश्वव्यापी घोषणपत्र : १९४८ तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानून र मानव-अधिकारसम्बन्धी आधारभूत सिद्धान्त र मान्यताहरूप्रति प्रतिबद्ध रहँदै,

सात राजनीतिक दल एवं ने.क.पा. (माओवादी) बीच भएको बाह्रबुँदे समझदारीलाई पूर्ण रूपले पालना गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै,

प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय शासन-प्रणाली, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव-अधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता तथा कानुनी राज्यको अवधारणालगायत लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रति प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै,

नेपाली जनताले संविधानसभाको निर्वाचनमा कुनै डर, धाक-धम्की र हिंसाको प्रभावबिना नै सहभागी भई संविधान निर्माणको प्रक्रियामा सहभागी हुन पाउने आधारभूत अधिकारको प्रत्याभूति गर्दै तथा

लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी सामाजिक परिवर्तन तथा देशको स्वतन्त्रा, सार्वभौमिकता र स्वाभिमानलाई केन्द्रमा राख्दै,

नेपाल सरकार र ने.क.पा. (माओवादी) बीच भएको युद्धविरामलाई स्थायी शान्तिमा परिणत गर्न र वार्ताको माध्यमबाट समस्याको शान्तिपूर्ण समाधान गर्न नेपाली जनताको भावनाअनुरूप देहायको आचारसंहिता जारी गरिएको छ :

भयमुक्त नागरिक जीन सुनिश्चिता

(१) एक-अर्कालाई उत्तेजित गर्नेगरी कुनै सार्वजनिक वक्तव्य दिने वा त्यस प्रकारका अन्य कुनै काम नगर्ने ।

- (२) दुवै पक्षले जनसमुदायमा त्रास फैलने गरी सशस्त्र सेनाको परिचालन, प्रदर्शन र प्रयोग नगर्ने ।
- (३) एक-अर्काका सैनिक वा सुरक्षा निकायमा आक्रमण वा विध्वंसात्मक कार्य नगर्ने, माइन बिछ्याउने वा एम्बुस थाप्ने कार्य नगर्ने, आ-आफ्नो सेनामा नयाँ भर्ती नगर्ने तथा सुराकी नगर्ने ।
- (४) शान्ति-व्यवस्था कायम राख्न दुवै पक्षले पारस्परिक सहयोग गर्ने ।
- (५) हातहतियार तथा सैनिक व्यवस्थापनबारे आपसी सहमतिका आधारमा आवश्यकताअनुसार छलफल तथा समझदारी कायम गर्दै जाने ।

जनतामा विश्वासको वातावरण निर्माण

- (६) सार्वजनिक भेला, सभा-सम्मेलन, समारोह वा राजनीतिक क्रियाकलाप गर्दा दुवै पक्ष कम्ब्याट ड्रेसमा वा हातहतियारसहित उपस्थित नहुने ।
- (७) राजनीतिक दलका कार्यकर्ता तथा सामाजिक संघ-सङ्गठनका सदस्य र व्यक्तिहरूले देशको कुनै पनि भागमा गएर आफ्नो विचारको प्रचार गर्ने, सभा-सम्मेलन गर्ने र सङ्गठन गर्ने कार्य गर्न दुवै पक्षबाट कुनै किसिमको बाधा-अवरोध नगर्ने कुनै मानसिक वा शारीरिक दबाव नदिने ।

जनताका आधारभूत र विकास-निर्माणमा

- (८) युद्धविराम अवधिभर बन्द वा चक्काजामजस्ता कार्यक्रमहरू नगर्ने तर शान्तिपूर्ण ढङ्गका सभा-जुलुसहरू गर्न सकिने ।
- (९) जनताका आधारभूत सेवा र सुविधा निर्बाध रूपले सञ्चालन हुन दिने ।
- (१०) जनहित तथा विकास-निर्माणका नियमित काम शान्तिपूर्ण ढङ्गले अगाडि बढाउने कुरामा कुनै बाधा-व्यवधान नपुऱ्याउने ।
- (११) खाद्यान्न, औषधी, विकास-निर्माणका सामग्रीहरू तथा दैनिक उपभोगका वस्तुहरू ओसार-पसार गर्न बन्देज नलगाउने र बाधा-विरोध नगर्ने ।

- (१२) विद्यालय, कलेज, विश्वविद्यालय, अस्पताल, उपचार-केन्द्रहरू तथा औद्योगिक प्रतिष्ठानलाई सुचारु रूपले सञ्चालन गर्न दुवै पक्षबाट वातावरणको निर्माण ।

सञ्चार-माध्यमबाट शान्तिवार्तालाई सहयोग

- (१३) युद्धविराम, आचारसंहिता र शान्ति-प्रक्रियाका पक्षमा पूचना प्रवाह गर्ने तथा राजनीतिक प्रचारप्रसार गर्ने कार्य गर्दा शिष्ट तथा मर्यादित भाषाको प्रयोग गर्ने ।
- (१४) सञ्चार-माध्यमबाट वार्ता तथा शान्ति-प्रक्रियालाई प्रतिकूल असर पर्ने खालका अभिव्यक्ति कसैले नदिने ।

बलपूर्वक चन्दा र आर्थिक सहयोग नउठाउने

- (१५) कसैको इच्छाविपरित चन्दा र आर्थिक सहयोग, नगदी, जिन्सी वा सेवा नउठाउने वा परिचालन नगर्ने ।

रिहाइ र पुनःस्थापना

- (१६) विभिन्न व्यक्तिहरूमाथि दुवै पक्षद्वारा लगाइएका आरोप, अभियोग र मुद्दा फिर्ता गर्ने र बन्दीहरूलाई रिहाइ गर्दै जाने ।
- (१७) बपेत्ता नागरिकहरूको स्थिति यथाशीघ्र सार्वजनिक गर्ने ।
- (१८) विस्थापित भएका व्यक्तिहरूलाई आ-आफ्नो घरमा फर्किएर शान्तिपूर्ण, सहज तथा सम्मानपूर्वक पुनःस्थापित हुने कार्यमा सहयोग गर्ने ।
- (१९) द्वन्द्वका क्रममा राजनीतिक दलका नेता कार्यकर्ता तथा सर्वसाधारण जनताका कब्जा गरिएका वा ताला लगाइएका वा प्रयोग गर्न नदिइएका सम्पत्ति सम्बन्धित व्यक्ति वा परिवारलाई फिर्ता र उपभोग गर्न दिने । सो सम्पत्ति फिर्ता गर्ने प्रक्रियामा समस्या उत्पन्न भएमा आपसी सहमतिका आधारमा समाधान गर्ने ।

वार्ता सहजीकरण

- (२०) वार्तामा संलग्न हुने दुवै पक्षका व्यक्तिहरूको आवागमन एवं गतिविधिमा कुनै प्रकारको बाधा-व्यवधान नगर्ने ।

अनुगमन

(२१) दुवै पक्षको आपसी सहमतिका आधारमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अनुगमन टोलीद्वारा युद्धविरामको अनुगमन गराउने ।

विविध

(२२) आचारसंहिताको व्याख्यमा कुनै विवाद उत्पन्न भएमा दुवै पक्षको सहमतिबाट समस्याको समाधान गरिने ।

(२३) प्रस्तावनाको भावनाअनुरूप यो आचारसंहितामा दुवै पक्षको सहमतिले थपघट वा संशोधन गर्न सकिने ।

(२४) यो आचारसंहिता हस्ताक्षर भएपछि तुरुन्त प्रारम्भ गर्ने ।

(२५) आचारसंहिता हस्ताक्षर भएपछि यो आचारसंहिता सार्वजनिक गर्ने ।

हस्ताक्षरकर्ता वार्ता समितिका सदस्यहरू**सरकारी पक्षका प्रतिनिधि**

कृष्णप्रसाद सिटौला, संयोजक

प्रदीप ज्ञवाली, सदस्य

रमेश लेखक, सदस्य

मिति: २०६३ जेठ १२ गते

ने.क.पा. (माओवादी) पक्षका प्रतिनिधि

कृष्णबहादुर महारा, संयोजक

दिनानाथ शर्मा, सदस्य

देव गुरुङ्ग, सदस्य

स्रोत : मूल्याङ्कन (मासिक), अङ्क १३९, चैत्र (२०६२) ।

परिशिष्ट - पाँच

नयाँ नेपाल बनाउने ऐतिहासिक सम्झौता

नेपाली जनताले २००७ साल पहिलेदेखि २०६३ सम्म गर्दै आएका ऐतिहासिक सङ्घर्ष र जनआन्दोलनमार्फत् लोकतन्त्र, शान्ति र अग्रगमनका पक्षमा प्रकट भएको जनादेशको सम्मान गर्दै सातदल र ने.क.पा. (माओवादी) बीच सम्पन्न बाह्रबुँदे समझदारी, आठबुँदे सहमति र पच्चीसबुँदे आचारसंहितालगायत नेपाल सरकार र ने.क.पा. (माओवादी) बीच सम्पन्न सबै सम्झौता, सहमति, आचारसंहिता र संयुक्त राष्ट्रसंघलाई प्रेषित समान धारणाको पत्राचारप्रति पूर्ण प्रतिबद्धताको पुनपुष्टि गर्दै, देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक समस्यालाई समाधान गर्दै, राज्यको अग्रगामी पुनःसंरचना गर्नुपर्ने, सङ्कल्प गर्दै, प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन-व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानवअधिकार, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता तथा कानुनी राज्यको अवधारणालगायत लोकतान्त्रिक मूल्य-मान्यताप्रतिको पूर्ण प्रतिबद्धतालाई दोहोर्याउँदै, नेपाली जनताको भयमुक्त वातावरणमा संविधानसभाको निर्वाचनमा सहभागी हुनपाउने आधारभूत अधिकारको प्रत्याभूति गर्दै, लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी आर्थिक-सामाजिक परिवर्तन तथा देशको स्वतन्त्रता, अखण्डता, सार्वभौमिकता र स्वाभिमानलाई केन्द्रमा राख्दै, २०६४ साल जेठ महिनाभित्र स्वतन्त्र र निष्पक्ष रूपले संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न गर्ने दुवै पक्षको प्रतिबद्धतालाई कार्यान्वयन गर्न आज मिति २०६४ साल कार्तिक २२ गते सातदल र ने.क.पा. (माओवादी) का शीर्ष नेताहरूको बैठकबाट निम्नलिखित निर्णयहरू भएका थिए :

विगतका सहमतिहरूको कार्यान्वयन सम्बन्धमा

- (१) विगतमा गरिएका सबै समझदारी, सहमति र आचारसंहितालाई पूर्ण रूपले, इमान्दारितापूर्वक र कडाइका साथ कार्यान्वयन गर्ने/गराउने ।
- (२) विगतमा राज्य र माओवादी दुवैपक्षबाट बेपत्ता पारिएका भनिएका नागरिकहरूको सम्बन्धमा छानबिन आयोग गठन गर्ने ।
- (३) कब्जा गरिएका घरजग्गा, सम्पत्ति फिर्ता गर्ने कार्यलाई तीब्रता दिने, विस्थापितहरू घर फर्किने वातावरणको सुनिश्चितता गर्ने, यसका निम्ति

जिल्ला-जिल्लामा दुवैपक्ष सम्मिलित समिति गठन गर्ने, यी सबै कार्यलाई एक महिनाभित्र पूर्णता दिने ।

- (४) राज्य र ने.क.पा. (माओवादी) द्वारा राजनीतिक नेता तथा कार्यकर्ताहरूमा लगाइएका सबै आरोप र अभियोगहरू फिर्ता भएको सार्वजनिक घोषणा गर्ने र दुवैतर्फका राजनीतिक बन्दीहरूलाई तुरुन्त रिहा गर्ने ।

सेना र हतियार व्यवस्थापन सम्बन्धमा

संविधानसभाको निर्वाचनलाई शान्तिपूर्ण, निष्पक्ष र भयरहित वातावरणमा सम्पन्न गर्न र सेनाको लोकतन्त्रीकरण तथा पुनःसंरचना गर्न विगतमा भएका बाह्रबुँदे समझदारी, आठबुँदे सहमति, पच्चीसबुँदे आचारसंहिता र संयुक्त राष्ट्रसंघलाई पठाइएको पाँचबुँदे पत्रको भावनाअनुरूप निम्न कामहरू गर्ने:

माओवादी सेनाको सम्बन्धमा

- (१) २०६३ साल साउन २४ गते नेपाल सरकार र ने.क.पा. (माओवादी) को तर्फबाट संयुक्त राष्ट्रसंघलाई पठाइएको पत्रमा व्यक्त प्रतिबद्धताअनुसार माओवादी सेनाका लडाकुहरू निम्नलिखित स्थानहरूमा अस्थायी शिविरहरूमा सीमित रहने, संयुक्त राष्ट्रसंघद्वारा उनीहरूको प्रमाणीकरण र अनुगमन गर्ने ।

मुख्य शिविरहरू निम्न स्थानमा रहनेछन्:

(क) कैलाली (ख) सुर्खेत (ग) रोल्पा (घ) पाल्पा (ङ) काभ्रे (च) सिन्धुली (छ) इलाम, मुख्य शिविरहरू वरिपरि ३/३ वटाका दरले सहायक शिविरहरू रहनेछन् ।

- (२) माओवादी सेनाका लडाकुहरू शिविरमा रहेपछि शिविर सुरक्षार्थ चाहिने हतियार र गोलीगठ्ठाबाहेक अन्य सबै हतियारहरू शिविरभित्रै सुरक्षित भण्डारण गर्ने र एकल ताल्चा लगाई चाबी सम्बन्धित पक्षले नै राख्ने, सो ताल्चा लगाउने प्रक्रिया संयुक्त राष्ट्रसंघले सम्बन्धित पक्षको रोहबरमा गर्ने, क्यामरा अनुगमनलगायत यससम्बन्धमा अन्य विस्तृत प्राविधिक विवरण संयुक्त राष्ट्रसंघ, ने.क.पा. (माओवादी) र नेपाल सरकारका सहमतिले तयार गर्ने ।

- (३) माओवादी सेनाका लडाकुहरू अस्थायी शिविरमा बसिसकेपछि उनीहरूको रसद-पानीलगायत अन्य आवश्यक व्यवस्था नेपाल सरकारसले गर्ने ।

- (४) माओवादी सेनाका लडाकुहरूको रेखदेख, समायोजन र पुनःस्थापना निम्ति अन्तरिम मन्त्रिपरिषद्ले विशेष कमिटी बनाएर काम गर्ने ।
- (५) माओवादी नेताहरूको सुरक्षा व्यवस्थापन सरकारसँगको सहमतिले गर्ने ।

नेपाली सेनाको सम्बन्धमा

- (६) संयुक्त राष्ट्रसंघलाई प्रेषित पत्रमा व्यक्त प्रतिबद्धताअनुसार नेपाली सेना ब्यारेकभित्र सीमित रहने, उसका हतियारहरू कसैको पनि पक्ष या विपक्षमा प्रयोग नहुने कुराको प्रत्याभूति गर्ने, माओवादी सेनाका तर्फबाट भण्डारन भएका हतियारको बराबरी सङ्ख्यामा नेपाली सेनाले पनि आफ्नो हतियार सुरक्षित भण्डारन गर्ने र एकल ताल्चा लगाई चाबी सम्बन्धित पक्षले नै राख्ने, सो ताल्चा लगाउने प्रक्रियामा संयुक्त राष्ट्रसंघको निगरानीको लागि उसको रेकर्ड, साइरनसहितको जाँच सम्मिलित गर्ने, भण्डारन गरिएका हतियारहरूको आवश्यक जाँच गर्नुपर्दा संयुक्त राष्ट्रसंघले सम्बन्धित पक्षको रोहबरमा गर्ने, क्यामरा अनुगमनलगायत यससम्बन्धका अन्य विस्तृत प्राविधिक विवरण संयुक्त राष्ट्रसंघ, नेपाल सरकार र ने.क.पा. (माओवादी) को सहमतिले तयार गर्ने ।
- (७) नेपाली सेनाको नियन्त्रण, परिचालन र व्यवस्थापन नयाँ सैनिक ऐनबमोजिम मन्त्रिपरिषद्ले गर्ने, अन्तरिम मन्त्रिपरिषद्ले राजनीतिक सहमति र अन्तरिम व्यवस्थापिकाको सम्बन्धित समितिसमेतको सुझाव लिएर नेपाली सेनाको लोकतान्त्रीकरणको विस्तृत कार्ययोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने, यसअन्तर्गत नेपाली सेनाको उपयुक्त सङ्ख्या, लोकतान्त्रिक संरचना, राष्ट्रिय र समावेशी चरित्र निर्माण गर्दै लोकतन्त्र र मानव-अधिकारको मूल्यद्वारा सेनालाई प्रशिक्षित गर्ने लगायतका कामहरू गर्ने ।
- (८) नेपाली सेनाले गर्दै आएका सीमा-सुरक्षा, आरक्षा, निकुञ्ज, बैंक, विमानस्थल, विद्युतगृह, टेलिफोन टावर, केन्द्रीय सचिवालय, विशिष्ट व्यक्तिहरूको सुरक्षालगायतका कामहरूलाई निरन्तरता दिने ।

अन्तरिम संविधानको विषयवस्तुबारे

अन्तरिम संविधानबारे

- (१) अन्तरिम संविधान मस्यौदा समितिद्वारा प्रस्तुत अन्तरिम संविधानलाई आज भएका सहमतिका आधारमा पूर्णता दिने ।
- (२) पुनःस्थापित प्रतिनिधिसभाद्वारा अन्तरिम संविधान जारी गरिनेछ र नवगठित अन्तरिम विधायिकाले उक्त संविधानलाई अनुमोदन गर्नेछ ।

राजतन्त्रबारे

- (१) मुलुकको शासन-व्यवस्थासम्बन्धी कुनै पनि अधिकार राजामा रहने छैन ।
- (२) स्वर्गीय राजा विरेन्द्र, रानी ऐश्वर्य र निजहरूका परिवारको सम्पत्ति नेपाल सरकारको मातहतमा ल्याई ट्रष्ट बनाएर राष्ट्रहितमा प्रयोग गर्ने ।
- (३) राजाका हैसियतले राजा ज्ञानेन्द्रलाई प्राप्त भएका सबै सम्पत्तिहरू (जस्तै विभिन्न स्थानका दरबारहरू, वन तथा निकुञ्जहरू, ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्त्वका सम्पदाहरू आदि) राष्ट्रियकरण गर्ने ।
- (४) राजसंस्था कायम राख्ने वा नराख्नेबारे संविधानसभाको पहिलो बैठकद्वारा साधारण बहुमतले टुङ्गो लगाउने ।

अन्तरिम व्यवस्थापिका-संसदबारे

- (१) अन्तरिम व्यवस्थापिका निम्नप्रकार एक सद्नात्मक संसद् हुनेछः
  - (क) सात राजनीतिक दल र अन्य दलका हाल प्रतिनिधिसभा र राष्ट्रियसभाका निर्वाचित सदस्यहरूसमेत गरी २०९ जना (जनआन्दोलनको विपक्षमा रहेकाहरूबाहेक), संयुक्त वाममोर्चाको वर्तमान संसद्मा प्रतिनिधि नभएको हुँदा सहमतिका आधारमा मनोनय गरिने ।
  - (ख) ने.क.पा. (माओवादी) को तर्फबाट ७३ जना
  - (ग) जनवर्गीय तथा पेसागत सङ्गठन, उत्पीडित जाति तथा क्षेत्रका प्रतिनिधिहरू र राजनीतिक व्यक्तिहरूबाट ४८ जना (सहमतिका आधारमा मनोनित गर्ने)

कूल सङ्ख्या ३३०

तर जनआन्दोलनको विपक्षमा रहेकाहरूका अन्तरिम व्यवस्थापिका रहने छैनन् ।

(घ) अन्तरिम व्यवस्थापिकाको गठन भएकपश्चात् पुनःस्थापित प्रतिनिधिसभा र राष्ट्रियसभा भङ्ग हुने ।

(ङ) अन्तरिम व्यवस्थापिका-संसद् गठन भएको दिनदेखि ने.क.पा. (माओवादी) को नेतृत्वमा रहँदै आएका जनसरकार, जनअदालतलगायतका सत्तासम्बद्ध सबै निकाय भङ्ग हुने ।

(च) अन्तरिम व्यवस्थापिका राजनीति सहमतिका आधारमा सञ्चालन गर्ने ।

अन्तरिम सरकारबारे

- (१) सहमतिका आधारमा अन्तरिम मन्त्रपरिषद् गठन गर्ने ।
- (२) अन्तरिम मन्त्रपरिषद्को संरचना र कार्यविभाजन आपसी सहमतिबाट तय गर्ने ।
- (३) अन्तरिम सरकारको सञ्चालन संयुक्त जनआन्दोलनको भावना, राजनीतिक सहमति र सहकार्यको संस्कृतिअनुरूप गर्ने ।

न्यायपालिकाबारे

- (१) स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणा र मूल्य-मान्यतालाई अनुरक्षण गर्ने ।
- (२) न्यायपालिकालाई जनआन्दोलनको भावना, लोकतन्त्र र अन्तरिम संविधानप्रति प्रतिबद्ध बनाउने ।
- (३) संविधानसभासम्बन्धी विवादहरूको निरूपण गर्न संवैधानिक अदालतको गठन गर्ने ।

संवैधानिक अङ्गहरूबारे

- (१) प्रधानमन्त्री, प्रधानन्यायाधीश र अन्तरिम व्यवस्थापिका सभामुखसहितको नयाँ संवैधानिक परिषद्को व्यवस्था गरेर यसमार्फत् संवैधानिक अङ्गहरूको नियुक्तिलगायतका विषयहरूमा सिफारिस गर्ने व्यवस्था मिलाउने, नियुक्तिहरू गर्दा निश्चित मापदण्डलाई आधार बनाउने ।
- (२) सहमतिको आधारमा निर्वाचन आयोगलाई पूर्णता दिने ।

स्थानीय निकायहरूबारे

- (१) सातदल र ने.क.पा. (माओवादी) को सहमतिले जिल्ला, नगर र गाँउस्तरमा अन्तरिम स्थानीय निकाय गठन गर्ने ।

नागरिकता समस्या सम्बन्धमा

- (१) संविधानसभाको निर्वाचनअगावै नागरिकताबाट वञ्चित सबै नेपाली नागरिकहरूलाई नागरिकताको प्रमाणपत्र वितरण गर्ने ।
- (२) २०४६ साल चैत मसान्तलाई आधार-वर्ष मानी त्यसभन्दा अगाडि नेपालमा जन्म भई निरन्तर स्थायी बसोबास गर्दैआएका सबै नेपाली नागरिकहरूलाई सरल ढङ्गले नागरिकताको प्रमाणपत्र वितरण गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- (३) नागरिकता प्राप्तिसम्बन्धी अन्य व्यवस्था कानुनमा उल्लेख भएबमोजिम हुने ।

संविधानसभा निर्वाचन सम्बन्धमा

- (१) आगामी २०६४ जेठभित्र संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न गर्ने गरी मिति तय गर्ने अन्तरिम मन्त्रिपरिषद्लाई अधिकार प्रदान गर्ने ।
- (२) संविधानसभाको निर्वाचन मिश्रित प्रणालीको आधारमा गर्ने २०५ सदस्य उमेदवारलाई मत दिने पहिलो हुने निर्वाचन हुने प्रणालीअनुसार र २०४ सदस्य पार्टीलाई मत दिने समानुपातिक निर्वाचन छलफल गरेर कानुन बनाउने ।
- (३) दलहरूले उमेदवारहरू सूचीकृत गर्दा उत्पीडित जाति, क्षेत्र, मधेसी, महिलात, दलितलगायत अन्य वर्गसमेतको समानुपातिक प्रतिनिधित्व गराउनुपर्ने ।
- (४) राष्ट्रिय जीवनका महत्त्वपूर्ण व्यक्तिहरूमध्यबाट सहमतिका आधारमा अन्तरिम मन्त्रिपरिषद्बाट मनोनीत हुने १६ जना ।
- (५) संविधानसभाको कुलसङ्ख्या ४२५ कायम गर्ने ।
- (६) अन्तरिम संविधान जारी हुँदाका बखत १८ वर्ष पुगेका नेपाली नागरिक मतदाता हुने ।
- (७) संविधानसभाको निर्वाचनको अनुगमन संयुक्त राष्ट्रसंघद्वारा गराउने ।

राज्यको ढाँचाबारे

- (१) वर्गीय, जातीय, भाषिक, लैङ्गिक, सांस्कृतिक, धार्मिक र क्षेत्रीय भेदभावको अन्त्य गर्न राज्यको वर्तमान केन्द्रीकृत र एकात्मक ढाँचाको अन्त्य गरी राज्यको समावेशी, लोकतान्त्रिक र अग्रमामी पुनःसंरचना गर्ने ।
- (२) राज्यको पुनःसंरचनाका लागि सुभाब दिन एक उच्चस्तरीय आयोगको गठन गर्ने ।
- (३) राज्यको पुनःसंरचनाको अन्तिम टुङ्गो संविधानसभाले लगाउने ।

आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरणबारे निर्देशन सिद्धान्तहरू

- (१) सामन्तवादका सबै रूपहरूको अन्त्य गर्ने आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरणको न्यूनतम साभा कार्यक्रम आपसी सहमतिले तय गरेर लागू गर्दैजाने ।
- (२) सामन्त भू-स्वामित्वको अन्त्य गर्दै वैज्ञानिक भूमिसुधार कार्यक्रम लागू गर्ने नीति तय गर्ने ।
- (३) राष्ट्रिय उद्योगधन्दा र साधनस्रोतको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने नीति अनुसरण गर्ने ।
- (४) शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, रोजगार र खाद्य सुरक्षामा सबै नागरिकको अधिकार स्थापित गर्ने नीति लिने ।
- (५) सुकुम्वासी, कर्मैया, हलिया, हरवा-चरवालगायतका आर्थिक-सामाजिक रूपले पछाडि परेका वर्गलाई जग्गालगायत आर्थिक-सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था गर्ने नीति लिने ।
- (६) सरकारी लाभको पदमा रहेर भ्रष्टाचार गरी अकुत सम्पत्ति आर्जन गर्नेहरूउपर कडा कारवाही गरी दण्डित गर्ने नीति लिने ।
- (७) देशको आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरण एवं व्यायका साथै देशलाई छिटो समुन्नत र आर्थिक रूपले समृद्धशाली बनाउन एक साभा विकास अवधारणा निर्माण गर्ने ।
- (८) श्रमिकका पेसागत अधिकारको सुनिश्चितता गर्दै उद्योगधन्दा, व्यापार, निर्यात, प्रवर्द्धन आदिको लागि लगानी गरी, रोजगार एवं आयआर्जनका अवसरहरूको व्यापक वृद्धि गर्ने नीति अनुसरण गर्ने ।

द्वन्द्वपीडितहरूको व्यवस्थापन सम्बन्धमा

- (१) सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मारिएकाहरूको परिवारलाई तथा यसक्रममा घाइते भइ अपाङ्ग र अशक्तः भएकाहरूलाई उचित राहत, सम्मान तथा पुनःस्थापनाको व्यवस्था गर्ने ।
- (२) छानबिन आयोगको प्रतिवेदनको आधारमा उचित राहत, सम्मान तथा पुनःस्थापनाको व्यवस्था गर्ने ।
- (३) सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा विस्थापितहरूको पुनःस्थापना गर्न, नष्ट भएका निजी तथा सार्वजनिक सम्पत्तिहरूको हकमा राहत प्रदान गर्न तथा ध्वस्त संरचनाहरूको पुनःनिर्माण गर्ने विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- (४) सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मानव-अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन गर्ने तथा मानताविरुद्धको अपराधमा संलग्नहरूको बारेमा सत्य अन्वेषण गर्न र समाजमा मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्न आपसी सहमतिबाट उच्चस्तरीय सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको गठन गर्ने ।

विविध

- (१) सबै सहमति र सम्झौताहरूको कार्यान्वयन भए/नभएको अनुगमन गर्न सहमतिले एक उच्चस्तरीय संयुक्त अनुगमन समिति गठन गर्ने ।
- (२) आचारसंहिता, समझदारी-सहमति, सम्झौता तथा कानूनविपरीतका गतिविधि एवं कामकारवाही गर्ने जो-कसैलाई पनि सरकारले कारवाही गरी दण्डित गर्नेछ ।
- (३) गणतन्त्र, आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरण, जनमत-सङ्ग्रह, निर्वाचन प्रणालीलगायत अहिले साभ्ना सहमति कायम हुननसकेका विषयहरूमा पार्टीहरू संविधानसभाको निर्वाचनको क्रममा आ-आफ्ना नीति र मतअनुसार प्रस्तुत हुन स्वतन्त्र हुनेछन् ।

समयतालिका

- (१) नेपाल सरकार र ने.क.पा. (माओवादी) बीच विस्तृत शान्ति सम्झौता २०६३ कार्तिक ३० गतेसम्म गर्ने ।

- (२) उल्लेखित २(१) बमोजिम २०६३ मङ्सिर ५ गतेभित्र माओवादी सेनाका लडाकुहरू हातहतियारसहित निर्धारित शिविरमा जम्मा भइसक्ने र हतियार भण्डारन गर्ने, संयुक्त राष्ट्रसंघद्वारा उनीहरूको प्रमाणीकरण र अनुगमन गर्ने ।
- (३) उल्लेखित २(५) बमोजिम २०६३ मङ्सिर ५ गतेभित्र नेपाली सेना ब्यारेकभित्र सीमित रहने, निर्धारित हातहतियार भण्डारन गर्ने र त्यसको अनुगमन संयुक्त राष्ट्रसंघले गर्ने ।
- (४) २०६३ मङ्सिर ५ गतेभित्र अन्तरिम संविधानलाई पूर्णता दिने ।
- (५) २०६३ मङ्सिर १० गतेभित्र अन्तरिम संविधान जारी गर्ने, अन्तरिम व्यवस्थापिकाको गठन गर्ने र प्रतिनिधिसभा र राष्ट्रियसभाको विघटन गर्ने ।
- (६) २०६३ मङ्सिर १५ सम्म अन्तरिम मन्त्रिपरिषदको गठन गर्ने ।

प्रचण्ड

अध्यक्ष, नकेपा
(माओवादी)

गिरिजाप्रसाद कोइराला

प्रधानमन्त्री तथा सभापति, (नेका)

माधवकुमार नेपाल

महासचिव, नेकाप (एमाले)

शेरबहादुर देउवा

सभापति, नेका (प्रजातान्त्रिक)

अमिक शेरचन

उपप्रधानमन्त्री तथा

अध्यक्ष, जनमोर्चा नेपाल

भरतविमल यादव

उपाध्यक्ष, नेसपा (आ.)

नारायणमान विजुक्छे

अध्यक्ष, नेमकिपा

सीपी मैनाली

अध्यक्ष, संयुक्त वाममोर्चा

परिशिष्ट - छ

हतियार र सेना व्यवस्थापन अनुगमनसम्बन्धी सम्झौता

प्रस्तावना

संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवलाई ९ अगस्टमा पठाइएको पत्र र २१ नोभेम्बर २००६ को बृहत शान्ति सम्झौता आधारित संविधानसभाको चुनावमा स्वतन्त्र र निष्पक्ष तथा बिनात्रास भाग लिने नेपाली जनताको आधारभूत अधिकारलाई प्रत्याभूति दिन्छ, संविधानसभामार्फत् नेपाली जनताको सार्वभौमिकताको सुनिश्चितता, प्रगतिशील राजनीतिक विकास, मुलुकको लोकतान्त्रिक पुनःसंरचना र सामाजिक आर्थिक सांस्कृतिक रूपान्तरण गर्ने उद्देश्यले भएको त्रिपक्षीय बृहत शान्ति सम्झौतामा शान्तिपूर्ण लोकतान्त्रिक उपस्थिति भएको त्रिपक्षीय सम्झौताका बुँदाहरूलाई पूर्ण पालना गर्ने चाहना स्वीकार्दछ ।

अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताअनुसार माओवादी लडाकुहरू र तिनका हतियारहरूलाई निर्धारित शिविर क्षेत्रहरूमा राख्ने र नेपाल सेनालाई ब्यारैकमै राखेर त्यसका हतियार कुनै पनि पक्षविरुद्ध प्रयोग नभएको सुनिश्चितताको अनुगमनमा सघाउन र दुवै पक्षका हतियार र सेना व्यवस्थापनको अनुगमन गर्न संयुक्त राष्ट्रसंघका नागरिक अनुगमनकर्ताहरू तैनाथ गर्न दुवै पक्ष सहमत भएका छन् ।

१. सम्झौता प्रारूप

१.१ उद्देश्य

समाजिक तथा जुक्तिपूर्ण परिणाम निस्कने खालको सैनिक पुनःपरिचानल गतिविधिमा कुनै पनि पक्ष सामेल हुनेछैन । यो सम्झौता उल्लङ्घन भएको कुनै पनि दाबी चाहे प्रमाणित होस् वा नहोस्, त्यसको सूचना संयुक्त राष्ट्रसंघ अनुगमनकर्तालाई दिइनेछ र त्यसपछि नेपालस्थित राष्ट्रसंघीय नियोगका उचित प्रतिनिधिमार्फत् सम्बन्धित पक्षहरूलाई त्यको सूचना दिइनेछ ।

अन्तरिम सरकारले परिचालन गर्ने सुरक्षाबललाई अवैध तवरमा हतियार र हतियार निर्माणमा प्रयोग हुने विस्फोटक पदार्थ र कच्चापदार्थको ओसार-पसार रोक्न र जफत गर्न अन्तर्राष्ट्रिय सीमा र नाकामा नियमित गस्ती गर्ने अधिकार हुनेछ ।

नेपालको कानुनबमोजिम संयुक्त राष्ट्रसंघ, अन्तर्राष्ट्रिय दातृसंस्थाहरू, नेपालस्थित कूटनीतिक नियोगहरू, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी सङ्गठनहरू, प्रेस, मानव-अधिकारकर्मी, निर्वाचन पर्यवेक्षक र विदेशी पर्यटनलाई निर्बाध यात्रा गर्न दिन दुवै सहमत भएका छन् । दुवै पक्ष संयुक्त राष्ट्रसंघ नियोग र त्यससँग सम्बन्धित कर्मचारी, सरसामान र सेवालाई नेपालको कुनै पनि भागमा सुरक्षा र सञ्चालन स्वतन्त्रतालाई सम्मान गर्दछ ।

दुवै पक्षले हतियारको अवैध ओसार-पसार र सशस्त्र समूहको घुसपैठलाई नियन्त्रण गर्ने कार्यमा आवश्याका कदम तत्कालै चाल्न आपसमा सहयोग गर्नेछ ।

दुवै पक्ष सशस्त्र सेनामा १८ वर्षभन्दा मुनिका बालबालिकालाई समावेश नगराउन पूर्ण सहमत भएका छन् । यसउपान्त प्रभावित बालबालिकारूलाई तत्कालै उद्धार गरी उनीहरूको पुनर्वासका लागि आवश्याका र उचित सहयोग उपलब्ध गराइनेछ ।

१.२ परिभाषा

निम्नअनुसारका परिभाषाहरू स्वीकार गरिएका छन्:

- (१) (माओवादी) सेनाको शिविर भनेको हतियार, गोलीगट्टा र उपकरणसहितका माओवादी लडाकु इकाइलाई वास र सेवा व्यवस्थासहितका भौगोलिक रूपले स्पष्ट तोकिएको क्षेत्र र अस्थायी तवरमा बनाइएको शिविर हो ।
- (२) (नेपाल सेना) को ब्यारेक भन्नाले नेपाल सेना इकाइलाई हतियार, गोलीगट्टा र उपकरणसहित ब्यारेकमा राख्ने हो । कम्पनी स्तरभन्दा कमका इकाइलाई यो सम्भौतामा उल्लिखित गतिविधि वा सम्बद्ध पक्षबीच आपसी सहमतिमा बाहेक स्वतन्त्र रूपले परिचालन गरिनेछैन ।

- (३) सुरक्षित हतियार भण्डारन क्षेत्र भनेको नियमित हतियार भण्डारनका लागि प्रयोग हुने भण्डारसहितको सैनिक ब्यारेक वा जिम्मेवार इकाइको नियन्त्रण र सुरक्षामा रहेका शिविर क्षेत्रका भण्डारहरू हुन् ।
- (४) पक्षहरू भन्नाले नेपाल सरकार (नेपाल सेनासहित) र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) (माओवादी सेनासहित) हुन् ।
- (५) संयुक्त राष्ट्रसंघ अनुगमन भन्नाले यस सम्झौतामा रहेका सर्तहरूअन्तर्गत सम्बन्धित अनुरोधलाई पहिल्याउन र प्राप्त परिणामबारे सम्बद्ध सबै पक्षलाई जानकारी दिन संयुक्त राष्ट्रसंघले गर्ने सबै कार्यहरू हुन् ।
- (६) संयुक्त अनुगमन समन्वय समिति (जेएमसीसी) भनेको संयुक्त राष्ट्रसंघको अध्यक्षतामा सम्बन्धित पक्षहरू सदस्य रहेको अनुगमन, समन्वय र रिपोर्ट गर्ने निकाय हो । जेएमसीसीको जिम्मेवारी यस सम्झौतामा पार्टीहरूबीचको सहमति सुपरिवेक्षण गर्ने रहेको छ ।
- (७) संयुक्त अनुगमन टोली (जेएमटी) भनेको युद्धविराम अनुगमन गर्न सहयोग पुर्याउने निकाय हो । जेएमटी क्षेत्रीय र स्थानीय तह र घुम्ती टोलीमा सक्रिय हुनेछ ।
- (८) माओवादी सैनिक लडाकुहरू ! यस सम्झौताका लागि २५ मे २००६ अघि माओवादी सेनामा भर्ती भएका नियमित सक्रिय सदस्यहरूलाई सामेल गरिएको छ ।

१.३ प्रवर्द्धन

पार्टीहरूले आफ्ना कमान्डर, सदस्यहरू र सम्बद्ध समूहबीच यस सम्झौता र यसका प्रावधानप्रति जागरुकता बढाउनुपर्छ ।

१.४ चरणहरू

यो सम्झौतामा हस्ताक्षर भएपछि लागू हुनेछ । यी चरणहरू निम्नअनुसार हुनेछ । (क) रिपोर्ट गर्नु र रुजु गर्न । (ख) सेनाको पूनः परिचालन । (ग) माओवादी सैनिकलाई शिविरमा नेपाल सेनालाई ब्यारेकमा राख्नु र हतियार नियन्त्रण गर्नु । (घ) सम्झौताप्रति पूर्ण सहमति ।

२. रिपोर्ट गर्नु र रजु गर्नु

पार्टीहरूले तिनीहरूका सेनावारे दिने विस्तृत सूचनालाई संयुक्त राष्ट्रसंघले गोप्य राख्नेछ । पार्टीहरूले वर्तमान व्यवस्थापनका नक्सा, चित्रहरू उपलब्ध गराउनेछन्, जसमा यी कुराहरू हुनेछन्:

- (१) युद्ध/सैनिकको संरचना, सङ्गठन, परिचालन र सैनिक सङ्ख्या ।
- (२) जमिनमुनिका बारुदी सुरुङ, विस्फोट नभएका गोलीगट्टाहरू, विस्फोटक पदार्थहरू आदि ।
- (३) शिविरसम्बन्धी सडक, बाटोसम्बन्धी सबै आवश्यक जानकारीहरू ।
- (४) दुवै पक्षसँग काम गरिएका सशस्त्र र निःशस्त्र समूह र तिनका दायित्वबारे सूचना ।
- (५) हतियार र सेना व्यवस्थापनको उचित अनुगमन गर्न संयुक्त राष्ट्रसंघलाई चाहिने अरू सूचनाहरू ।

३. सेनाको पुनपरिचालन र जमाव

नेपाली सेना र माओवादी सेनाका सैनिकहरूको पुनपरिचालन र जमावका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघलाई समग्र योजना, समय र बाटो उपलब्ध गराउनुपर्नेछ ।

ब्यारेकमा रहेका नेपाल सेना र शिविर क्षेत्रमा रहेका माओवादी सेना सबैलाई नेपालमा परिचालन र जमावको काम संयुक्त राष्ट्रसंघको परामर्शमा गर्नुपर्नेछ ।

दुवै पक्षबाट सरकारी, सार्वजनिक र निजी भवन, भूमि र अन्य सम्पत्तिहरूको लगत राखी तत्कालै फर्काउने सहमति व्यक्त भएको छ ।

पार्टीहरूले यस सम्झौतामा स्पष्टसँग स्वीकृति दिएरबाहेक आफ्ना सबै सेना र अर्धसेनालाई पाँच नाकाहरूबाट फिर्ता गरी भयमुक्त वातावरण सिर्जना तथा निर्बाध गतिविधिलाई सुनिश्चित गर्नेछन् ।

नेपाल प्रहरी र सशस्त्र बलले जनआन्दोलन र शान्ति सम्झौता र विद्यमान कानूनमुताबिक शान्ति-व्यवस्था कायम राख्ने र अपराधीविरुद्ध कारवाही जारी

राख्नेछन् । दुवै पार्टी देशको कुनै पनि भागमा र राज्यको कुनै पनि संयन्त्रमा समानान्तर वा अन्य प्रकारका संयन्त्र सञ्चालन नगर्न सहमत भएका छन् ।

४. माओवादी सैनिकलाई शिविरमा, नेपाली सेनालाई ब्यारेकमा राख्ने र हतियार नियन्त्रण

४.१ माओवादी सैनिक शिविर

संयुक्त राष्ट्रसंघलाई पठाइएको पत्रमा अभिव्यक्त बचनवद्धताअनुसार माओवादी सैनिक र तिनका हतियारहरू निर्धारित शिविर क्षेत्रमा राखिनेछन् । अस्थायी शिविरहरूमा माओवादी लडाकुहरू बस्न थालेपनि नेपाल सरकारले तिनीहरूलाई खाना र अन्य आवश्यकताहरूको व्यवस्था र पूर्ति गर्ने छ ।

४.१.१. कमान्डरहरूको जिम्मेवारी

सामान्य माओवादी सेनाको कमान्ड, नियन्त्रण, सञ्चार र सूचनालाई माओवादी सैनिक शिविर नियन्त्रणबाट उपयोग गरिनेछ ।

जम्मा सातवटा मुख्य शिविर हुनेछ र प्रत्येक तीन-तीनवटा गरी एक्काइसवटा सहायक शिविरहरू हुनेछन् । सहायक शिविरहरू मुख्य शिविरबाट दुईघण्टाभन्दा बढी यातयात दूरी नहुनेगरी स्थापना गरिनेछ ।

मुख्य सातवटा शिविरहरू माओवादी सैनिक क्षेत्र कमान्डरको निर्देशन, नियन्त्रण, सञ्चार र सूचनाअन्तर्गत तथा सहायक शिविरहरू निर्धारित सहायक कमान्डरअन्तर्गत रहनेछन् ।

क्षेत्र कमान्डरहरूले प्रत्येक क्षेत्रबारे राष्ट्रसंघ नियोगलाई निम्न सूचनाहरू विस्तृत रूपमा दिनुपर्नेछः

- (१) नस्सामा उल्लिखित इकाइ र उप-इकाइका ढाँचा ।
- (२) कम्पनी स्तरदेखिका कमान्डरका नामहरू ।
- (३) सञ्चार प्रणाली ।
- (४) कर्मचारीहरूको पूर्ण सूची
- (५) हतियारको पूर्ण सूची

- (६) गोलीगट्टाको प्रकार, लट नम्बर र सङ्ख्या
- (७) शिविर सुरक्षागार्डहरूको नामावली तथा हतियार तथा गोलीगट्टाको सम्पूर्ण सूची ।

शिविर क्षेत्र कमान्डरका दायित्वहरू

- (१) शिविरको नियन्त्रणलगायत सुरक्षा ।
- (२) राष्ट्रसंघ र सम्बद्ध कर्मचारी सुरक्षा, सामान र सेवाको सुरक्षा, स्वतन्त्रता र राम्रो स्थितिको सम्मान गर्ने ।
- (३) राष्ट्रसंघीय प्रतिनिधिसँगको सहयोगमा सूचना उपलब्ध गराउने ।
- (४) प्रत्यक्ष गोली हान्ने अभ्यासबाहेक बृहत् शान्ति सम्झौतामा भावनाअनुरूप अनुसन्धान, नैतिक तथा सामान्य तालिम ।
- (५) दैनिक कार्यक्रम र सेनाको नियन्त्रण ।
- (६) बन्दोबस्ती तथा शिविर सेवा (नेपाल सरकार र अन्य सहयोगी निकायको सहयोगमा)

४.१.२ हतियार भण्डार तथा नियन्त्रण

दलहरूबीच राष्ट्रसंघको निरीक्षणमा सातवटा प्रमुख क्यान्टनमेन्टमा सबै माओवादी हतियार तथा गोलाबारुद सुरक्षित भण्डार गर्न सहमत भएको छ । यसमा अत्यावश्यक सुरक्षाका लागि उपलब्ध गराइने हतियार समावेश हुने छैन । दुवै पक्षले सशस्त्र द्वन्द्वका बेला प्रयोग गरिएका धराप तथा बारुदी सूरुडका विषयमा तीसदिनभित्र एकले अर्कोलाई जानकारी दिएर चिनो लगाउने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनुपर्नेछ र त्यसलाई साठी दिनभित्र निष्क्रिय वा हटाउनु र नष्ट गर्नुपर्नेछ । सबै विनाशकारी विस्फोटक पदार्थलाई प्रमुख शिविर क्षेत्रबाट सुरक्षित दूरीमा बनाइएको क्षेत्रमा सङ्कलन गरिनेछ । पक्काखालका पदार्थहरूलाई चौबीसघण्टा सशस्त्र पहरामा सुरक्षित राखिनेछ । राष्ट्रसंघको परामर्शमा दलहरूबाट सबै विनाशकारी विस्फोटक पदार्थ नष्ट गर्नका लागि समयतालिका र प्रक्रियाको निक्कौल गरिनेछ । अनुगमनकर्ता र माओवादी सेनाको सुरक्षा सुनिश्चित गर्न बिगारिएका विस्फोटक यन्त्र वा कच्चा बमहरू शिविर क्षेत्रभित्र ल्याउन दिइनेछैन ।

प्रमुख शिविर क्षेत्रमा हतियार तथा गोलाबारुद भण्डारको सुरक्षा निम्नलिखित तरिकाबाट गरिनेछ :

- (१) विशेष क्षेत्रलाई ताल्चासहितको ढोका राखिएको पर्खालले घेरिनेछ । पर्खालमा निषेधित क्षेत्र थाहा हुने सङ्केत राखिनेछ ।
- (२) हतियार भण्डार दिपो सेतो पोतिएका बाकस र सुरक्षित हतियार भण्डारका लागि दराजबाट बनेको हुनेछ । यसमा हतियारको किसिम, सिरियल नं. सहितको सूची रहनेछ ।
- (३) राष्ट्रसंघले उपलब्ध गराएको एकल ताल्चा भण्डार बाकसमा लागइएको हुनेछ । उक्त ताल्चाको साँचो प्रमुख शिविरका कमान्डरसँग रहनेछ । भण्डारक्षेत्रको गतिविधिलाई २४ घण्टा निरीक्षण क्यामराले खिचिरहनेछ र त्यसलाई शिविरमा रहेका राष्ट्रसंघ कार्यालयले अनुगमन गर्नेछ । अँध्यारोमा स्वचालित रूपले फ्लडलाइटले प्रकाश दिनेछ ।
- (४) राष्ट्रसंघले निरीक्षण यन्त्र उपलब्ध गराइनेछ, जसले कुनै पनि भण्डारन बाकसको ढोका खोलेमा सङ्केत दिनेछ ।
- (५) राष्ट्रसंघको कार्यालय र शिविर कमान्डरका कार्यालय दुवै ठाँउमा बज्जेगरी सचेत घण्टी जडान गरिनेछ । उक्त प्रणाली बाकसको ढोका 'सेफवतम' प्रयोग नगरी खोलेमा सक्रिय हुनेछ ।
- (६) राष्ट्रसंघीय अनुगमनकर्ताले हतियार भण्डारक्षेत्र र बाकसहरूको निरीक्षण माओवादी सैनिक प्रतिनिधिको उपस्थितिमा गर्नेछ ।

हरेक शिविरको सुरक्षाका लागि एकै ठाँउमा बसेका तथा समान मोडलका तीसवटा हतियार उपलब्ध गराइनेछ । यो प्रयोग नभएको अवस्थामा यसको क्रम सङ्ख्यासँगै दर्ता गरी गार्ड हाउसमा ताल्चा मारेर राखिनेछ ।

दुवै पक्षलाई खतरा बन्न सक्ने अवस्थामा शिविरको सीमा सुरक्षाका लागि आवश्यक हतियारका सम्बन्धमा दलहरूबाट राष्ट्रसंघको परामर्शमा पुनरावलोकन गर्न सकिनेछ ।

नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) का नेताहरूका लागि सुरक्षाको व्यवस्था सरकारसँगको समझदारीमा गरिनेछ ।

राष्ट्रसंघ मिसनले यी सबै प्रतिबद्धताहरूको पालना भए-नभएको माओवादी सेनाको उपस्थितिमा स्थल भ्रमण तथा नियमित निरीक्षणको प्रक्रियाबाट अनुगमन गर्न सक्नेछ । यी निरीक्षण आकस्मिक र विभिन्न समयमा गर्न सकिनेछ ।

४.१.३ शिविर क्षेत्रमा माओवादी सेनाको दर्ता

सबै माओवादी सेनाका सैनिकहरूको विवरण शिविरक्षेत्रमा दर्ता हुनेछ । दर्तामा उमेर, नाम, तह, इकाइमा दिइएको जिम्मेवारी, सेनामा प्रवेश गरेको मितिसहित जवानहरूको सम्पूर्ण सूची तयार गरिनेछ । हतियार भएका वा नभएका सबै माओवादी लडाकुहरूको दर्ता गरिनेछ । हतियार भएकाहरूको प्रकार, अवस्थाबारे उल्लेख गरिनेछ । हतियार सङ्ख्यालाई इकाइबाटै छुट्याइनेछ । सन् २००६ मे २५ अगाडिबाट माओवादी सेनाका सदस्य भएकाहरूमात्र शिविरमा बस्न पाउनेछन् । राष्ट्रसंघको परामर्शमा पार्टीहरूले यसको निर्णयमा सहमति गर्नुपर्नेछ । दर्ता गर्ने क्रममा सबै माओवादी लडाकुहरूले माओवादी सेनाको राष्ट्रसंघको चिन्ह भएको परिचयपत्र देखाउनुपर्नेछ । परिचयपत्रमा चिन्ह राख्ने प्रक्रिया निक्यौल गर्नुपर्नेछ । यो दर्ता भएको परिचयपत्र माओवादी सेनाबाट लिने सेवाका लागि आधार हुनेछ । दर्ता नभएका व्यक्तिहरूलाई शिविरमा रहन र कुनै प्रकारको सहयोगका लागि उपयुक्त मानिने छैन ।

शिविर क्षेत्रमा सही रूपमा दर्ता भएका माओवादी सेनामात्र सम्भावित एकीकृत सुरक्षाबलमा समावेश गर्न उपयुक्त मानिनेछ । अलगभएका वा छुटिसकेका कुनै पनि व्यक्ति सम्भावित समायोजनका लागि अयोग्य हुनेछ । एकीकृत सुरक्षाबलका लागि योग्य व्यक्तिका सम्बन्धमा बृहत् शान्ति सम्भौतामा सहमति भएअनुरूप विशेष समितिले तय गर्नेछ । यो एकीकृत प्रक्रियालाई दलहरूको सहमतिमा निर्णय गरिनेछ ।

दर्ता भएका माओवादी लडाकु सेना सन् १९८८ मे २५ पछाडि जन्मेका पाइएमा उसलाई सम्माजनक र स्वतः मुक्त गरिनेछ । मुक्त गरिएका माओवादी सैनिक लडाकुहरूले हतियार, युनिफर्म र अन्य सैनिक सामग्री छाड्नुपर्नेछ र

राष्ट्रसंघ अनुगमनकर्ताहरूको परामर्शमा दलहरूबीच आपसी सहमति नबनेसम्म शिविरमा फर्कन पाउने छैन । स्वेच्छाले शिविरमा नबस्ने माओवादीहरूका लागि दलहरूको सहमतिमा विशेष व्यवस्था मिलाइनेछ ।

अन्तरिम मन्त्रिपरिषद्ले माओवादी सेनाका लडाकुहरूको सुपरिवेक्षण, एकीकरण र पुनःस्थापनाका लागि विशेष समिति गठन गर्नेछ ।

४.२ नेपाल सेनालाई ब्यारेकमा राख्नु

४.२.१ सामान्य नियम

राष्ट्रसंघलाई पठाइएको पत्रमा व्यक्त गरिएका प्रतिबद्धताअनुसार नेपाल सेना ब्यारेकमै रहने र कसैको पक्ष वा विपक्षमा उसको हतियार प्रयोग हुनेछैन । राष्ट्रसंघका अनुगमनकर्ताहरू नेपाल सेना वा हतियार कुनै दलको पक्ष वा विपक्षमा प्रयोग भइरहेको छ वा छैन भन्ने विषयमा अनुगमन गर्न सबै नेपाली सेनाका ब्यारेकहरूमा प्रवेश गर्न सकिनेछ । नेपाली सेनाको कुनै पनि ब्यारेक निरीक्षणका क्रममा त्यस क्षेत्रका कमान्डरलाई नियमअनुसार सुसूचित गरिनेछ र राष्ट्रसंघीय निरीक्षण सेना र हतियारको व्यवस्थापनका विषयमा सम्बन्धित हुनेछ ।

मन्त्रिपरिषद्बाट सैनिक ऐन-२०६३ का आधारमा नेपाली सेनाको नियन्त्रण, परिचालन र व्यवस्थापन गरिनेछ । अन्तरिम मन्त्रिपरिषद्ले नेपाली सेनालाई लोकतन्त्रीकरण गर्ने काम अन्तरिम संसद्बाट उपयुक्त बनाउनु, सेनालाई लोकतान्त्रिक र मानव-अधिकारका मूल्य-मान्यताको आधारमा तालिम दिँदै लोकतान्त्रिक संरचनामा विकास गर्दै लानेजस्ता कार्यहरू हुनेछ ।

४.२.२ कमान्डरको जिम्मेवारी

सामान्य नेपाली सेनाको कमाण्ड, नियन्त्रण, सञ्चार र सूचना नेपाली सेनाको ब्यारेकमा रहेको अवस्थाको अनुगमन गर्न प्रयोग गरिनेछ । कमान्डहरूले निम्न सूचनाहरू राष्ट्रसंघलाई विस्तृत रूपमा उपलब्ध गराउनुपर्नेछ ।

(१) नक्साङ्कन गरिएको इकाइ तथा उप-इकाइका लागि माथिल्लो तहको ढाँचा

- (२) कम्पनी स्तरका कमान्डरहरूको नाम
- (३) सञ्चार प्रणाली
- (४) लडाकु सैन्य-संरचना, सडगठन, परिचालित सैनिक सङ्ख्या
- (५) विस्फोटक पदार्थ बिछ्याइएको क्षेत्र, बारुदी सुरुङ, विस्फोट नभएका पदार्थ, स्तरीय विस्फोटक पदार्थ, खराबी विस्फोटक पदार्थ र यी पदार्थ राखिएको स्थान र
- (६) हतियार तथा सैनिक व्यवस्थापनको सही अनुगमनका लागि राष्ट्रसंघका लागि आवश्यक अन्य सूचना । नेपाली सेनाले राष्ट्रसंघका सहयोगी कर्मचारी, सामान र सेवाको सुरक्षा, स्वतन्त्र परिचालनलाई सम्मान गर्नुपर्नेछ, र राष्ट्रसंघ नियोगले यी प्रतिबद्धताको पालना भए-नभएको अनुगमन नेपाली सेनाको ब्यारेकमा दैनिक उपस्थित भएर, स्थलगत भ्रमण तथा नियमित निरीक्षवाट गर्न सक्नेछ ।

४.२.३ हतियार भण्डारण तथा नियन्त्रण

राष्ट्रसंघलाई पठाइएको पत्रमा व्यक्त प्रतिबद्धताका आधारमा नेपाली सेनाले नितीहरूको हतियार कुनै दलको पक्ष वा विपक्षमा प्रयोग नभएको सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ । नेपाली सेनाले माओवादी सेनाको बराबर सङ्ख्यामा हतियार एकल ताल्चा लगाई भण्डार गरी साँचो सम्बन्धित पार्टीलाई सुम्पनुपर्नेछ । ताल्चामा राष्ट्रसंघलाई सूचित गनेए साइरनको व्यवस्था हुनेछ । आवश्यका परेको बेला राष्ट्रसंघले सम्बन्धित पार्टीको उपस्थितिमा भण्डारण हतियारको जाँच गर्न सक्नेछ । हतियारहरू कन्टेनरमा भण्डार गरिनेछ ।

४.२.४ सेनाको परिचालन र नेपाली सेनाद्वारा स्वीकृत गतिविधि

बृहत् शान्ति सम्भौताको भावनाअनुरूप सीमा सुरक्षा, आरक्षण स्थलहरूको सुरक्षा, सुरक्षित क्षेत्र, बैंक, विमानस्थल, विद्युतगृह, टेलिफोन टावर, केन्द्रीय सचिवालय तथा विशिष्ट व्यक्तिहरूको सुरक्षामा नेपाल सेनाको कामले निरन्तरता पाइरहनेछ । यी संस्थाहरूमा गरिएको सुरक्षा-व्यवस्थाका विषयमा राष्ट्रसंघका अनुगमनकर्ताहरूलाई उपलब्ध गराउनुपर्नेछ ।

४.२.५ नेपाल सेनाबाट स्वीकृत गतिविधिमा समावेश भएका बुँदा

- (१) ब्यारेकभित्रका नियमित सैनिक गतिविधि ब्यारेक र शिविरभित्र नियमित तालिम जेएमसीसीलाई गोली प्रहार गरी गर्ने अभ्यासका विषयमा त्यसको विस्तार क्षमतासहित ४८ घण्टाअगाडि जानकारी दिइनेछ ।
- (२) सरकारको निर्देशनमा औपचारिक समारोह, परेडहरूमा सहभागी हुनेछ ।
- (३) सरकारको निर्देशनमा सीमासुरक्षाका प्रावधान बनाइनेछ ।
- (४) यातायातलगायत उल्लेख गरिएका एक-एक गरी सेना बाहिर पठाइनेछ ।
- (५) सवारी साधनलगायत घातक नभएका उपकरणको प्रतिस्थापन र मर्मत-सम्भार नियमित हुनेछ । घातक हतियारको मर्मत-सम्भार तथा प्रतिस्थापन अन्तरिम सरकार वा दुवै पक्षबीचको सहमतिपछि मात्र गरिनेछ ।
- (६) केन्द्रीय, क्षेत्रीय तथा स्थानीयस्तरका नागरिक निकायको निर्देशनमा विकास तथा निर्माण कार्य गरिनेछ ।
- (७) सरकारको निर्देशनमा प्राकृतिक तथा अन्य प्रकोपका समयमा राहत कार्यको व्यवस्था गरिनेछ ।
- (८) राष्ट्रसंघको आह्वानमा शान्ति-सेनामा भाग लिनेछ ।
- (९) अत्यन्त विशिष्ट तथा विशिष्ट व्यक्तिहरूको सुरक्षा-व्यवस्था हुनेछ ।
- (१०) नेपाल राष्ट्र बैंकका कोषहरूको ढुवानी सुरक्षा-व्यवस्था हुनेछ ।

५. सम्झौता सहमति

५.१ निषेधित गतिविधि

बृहत् शान्ति सम्झौताको कर्म र यो सम्झौताको परिप्रेक्ष्यमा, नेपाली सेनालाई ब्यारेकमा र माओवादी सैनिकलाई शिविरमा राखेपछि सबै दलले निम्न क्रियाकलापहरू कडाइका साथ रोक्नुपर्छ:

- (१) हतियार बोक्नु र समाउनु कानुनको उल्लङ्घन हो । हतियार प्रदर्शन र कुनै पनि हिंसा निषेध हुनेछ ।
- (२) एक-अर्कामाथि कुनै प्रकारको हतियार प्रयोग गर्नु प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा आक्रमण हुनेछ ।
- (३) मानवीय तथा विकास कार्य तथा अन्य असैनिक व्यक्तिहरूलाई क्षति पुऱ्याउनु र तिनीहरूको सामान तथा सम्पत्ति जफत गर्नु ।
- (४) एम्बुस, हत्या वा हिंसाजन्य क्रियाकलाप ।
- (५) अपहरण, गैरकानुनी हिरासत वा बन्दी बनाउनु, बेपत्ता गर्नु ।
- (६) नेपालमा हुने सबै प्रकारका आक्रामक सैनिक उडानहरू ।
- (७) सरकारी सेना वा राष्ट्रसंघीय सम्पत्ति कब्जामा लिनु वा कर्मचारीहरूलाई कब्जामा लिनु वा क्षति पुऱ्याउनु ।
- (८) बारुदी सुरुङ्ग बिछ्याउनु वा बिगारिएका विस्फोटक यन्त्रहरू वा सैनिक जासुस वा घातक हतियारको प्रयोग ।
- (९) थप सशस्त्र फौजको भर्ती वा एक-अर्काविरुद्ध सैनिक गतिविधि सञ्चालन गर्नु लगायत हातहतियार, गालीगट्टा र विस्फोटक पदार्थ ढुवानी गर्नु । पार्टीहरूबीच आपसी सहमति नभएमा यो सम्झौताअनुसार पूर्वसूचना दिनुपर्ने ।
- (१०) प्रचलित कानुन र कुनै पनि व्यक्तिको इच्छाविपरित सामान र सेवा वा कर सङ्कलन ।
- (११) नागरिक संरक्षण वा मानवीय सेवा उपलब्धतालाई ढिलाई गर्न सक्ने कुनै पनि कार्य ।
- (१२) अन्तरिम वा त्यसपछिका सरकारले अनुमोदन गरेको विकास निर्माण सञ्चालित गतिविधिहरू वा सुरक्षित, स्वतन्त्र र मानवीय उद्धारका गतिविधिमाथिका कुनै पनि प्रतिबन्ध ।
- (१३) कुनै पनि प्रकारका लैङ्गिक हिंसात्मक गतिविधिहरू ।

- (१४) जनता र सरसामानहरूको स्वतन्त्र विचरणमाथिको प्रतिबन्ध ।
- (१५) संयुक्त राष्ट्रसंघीय नियोगको गस्ती र कुनै स्थानमा हुने भडपलगायत नियोगका प्रयासहरू तथा नियोगलाई प्रदान गरिने सहयोगलाई व्यवधान पुऱ्याउने सम्पूर्ण कार्यहरू ।
- (१६) कुनै पनि पार्टीद्वारा आफ्नो स्रोत, साधन र जनशक्तिको तथा संयुक्त राष्ट्रसंघीय नियोग, संयुक्त राष्ट्रसंघका अन्य निकायहरू, रेडक्रस, रेडक्रिसेन्ट वा त्यस्तै संघ-संस्थाका अन्तर्राष्ट्रिय समितिका क्रियाकलापहरूको अवैधानिक प्रयोग ।
- (१७) संयुक्त अनुगमन समन्वय समितिको अनुमतिबिना सैनिक फौज र हातहतियार तैनाथ वा आफ्ना सम्बन्धित तोकिएको स्थानबाट बाहिर कतै सैन्य अखडा खडा गर्ने कुनै पनि प्रयास ।
- (१८) सशस्त्र फौजमा १८ वर्षभन्दा कम उमेरका बालबालिकाको प्रयोग ।
- (१९) सैनिक कार्यका लागि अक्सुउने तथा सम्पूर्ण अप्रिय तथा प्रतिकूल प्रचारबाजी ।

यस सम्भौतामा निषेधित सम्पूर्ण गतिविधिहरूबाट पार्टीहरूले आफूलाई टाढै राख्नेछन् ।

५.२ अनुमतिप्राप्त क्रियाकलापहरू

दुवै पक्षलाई अनुमतिप्राप्त क्रियाकलापहरू निर्धारण गर्ने प्रमुख उद्देश्य युद्धग्रस्त क्षेत्र र नागरिकहरूमाथि सशस्त्र विद्रोहको असर रोक्ने तथा शान्तिलाई सुदृढ र सहयोग पुऱ्याउने खालको हुनेछ । अन्तरिम सरकारको निर्णयबमोजिम दुवै पक्षलाई अनुमति प्राप्त क्रियाकलापहरू गर्न दिइनेछ ।

सैन्य अभ्यास, हवाई प्रयोगजस्ता कार्यका लागि कम्तीमा ४८ घण्टाअगावै संयुक्त अनुगमन, समन्वय समितिलाई राम्ररी जानकारी दिइनुपर्नेछ । अनुमतिप्राप्त कार्यहरू निम्नलिखित छन्:

- (१) बारुदी सुरुड र घातक सैन्य वस्तुहरू निष्क्रिय वा नष्ट गर्नु,

- (२) अन्तरिम सरकारको निर्णयअनुसार सडक सुधार र खुला पुल, अन्य बाटो र धानवमार्गको मर्मत-सम्भारजस्त विकासका कार्यहरू ।
- (३) मानवीय उद्धारकार्य ।
- (४) सामाजिक, आर्थिक क्रियाकलापहरू, जस्तै मानिस, सरसामान र सेवाको स्वतन्त्र विचरणका लागि सहयोग गर्नु ।
- (५) परिवार भेट्न र औषधोपचार गर्न सादा पोसाकमा निहत्या सेनालाई विदा लिएर स्वतन्त्र रूपमा हिँड्न दिइने, तर पार्टीहरूको आपसी सहमतिबिना कुनै पनि शिविरमा राखिएका कुल फौज सङ्ख्याको १२ प्रतिशतभन्दा बढी सङ्ख्यालाई विदा नदिइने ।
- (६) सैनिक इकाइलाई गैर-घातक वस्तुहरू, जस्तै खाद्यान्न, पानी, औषधि, पेट्रोल, तेल, लुबिकेन्ट्स, स्टेसनरी र पोसाक इत्यादि र
- (७) स्वास्थ्योपचारका लागि वा चिकित्सकीय कारणवश शिविरबाट फौजलाई अन्यत्र सार्ने ।

५.३ उल्लङ्घन

निम्नलिखित कार्यहरूबाट सम्भौता उल्लङ्घन भएको मानिनेछः

- (१) यस सम्भौताप्रति विरोधाभाष हुने कुनै पनि कार्य,
- (२) अनधिकृत फौजी गतिविधि,
- (३) अनधिकृत फौजी भर्ती वा परिचालन,
- (४) सैनिक सरसाधनको परिपूर्ति,
- (५) मानवाधिकार र मानवीय कानूनको उल्लङ्घन वा मानिस, सेवा र सरसामानको स्वतन्त्र विचरणमाथिको व्यवधान,
- (७) जासुसी, घातक हातहतियारको प्रयोग, हवाई अनुगमन र सत्यानाश पार्ने कार्यहरू तथा

- (द) आपत्कालीन स्थिति वा स्वास्थ्योपचारका लागि शिविरबाट सेना खाली गर्नुपर्ने बेलाबाहेक युएन मिसन र पार्टीहरूलाई ४८ घण्टाअगावै जानकारी नदिई शिविरहरूमाथि सैनिक उडान गर्नु ।

६. युनाइटेड नेसन्स मिसन

६.१ संयुक्त अनुगमन समन्वय समिति

संयुक्त अनुगमन समन्वय समिति (जेएमसीसी) को अध्यक्षको नियुक्ति युएन मिसनबाट हुनेछ र त्यस समितिका सदस्यहरू पार्टीहरू आफैले आफ्ना पार्टीबाट छान्नेछन् । नौ सदस्यीय जेएमसीसीमा संयुक्त राष्ट्रसंघ नेपाल सेना र माओवादी सेनाका प्रतिनिधिहरू रहनेछन् । तटस्थ अध्यक्ष संयुक्त राष्ट्रसंघले नियुक्त गर्नेछ । माओवादी सेना र नेपाल सेनाका तर्फबाट एक-एकजना उपाध्यक्ष रहनेछन् । बाँकी छजना सदस्यहरूमध्ये संयुक्त राष्ट्रसंघ, नेपाल सेना र माओवादी सेनाबाट दुई-दुईजना रहनेछन् । तिनीहरू सबै पार्टीबाट छानिनेछन् ।

जेएमसीसीले सर्वसम्मतका निर्णयहरू गर्नेछ । तोकिएको समयभित्र संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवका प्रतिनिधिसँग पार्टीहरूको यस सम्झौताको सहमतिमाथि महासचिव र अन्तरिम सरकारलाई कुनै पनि समस्याको समाधानका लागि रिपोर्टिङ गर्ने अन्तिम अधिकार रहनेछ । अध्यक्षले महासचिवका प्रतिनिधि र पार्टीहरूका प्रतिनिधिहरूलाई जेएमसीसीका गतिविधिहरूबारे नियमित रूपमा जानकारी दिनेछन् ।

जेएमसीसीले निम्नलिखित तीनवटा मुख्य कार्य गर्नेछन्:

- (१) पार्टीहरूलाई यो सम्झौताको कार्यान्वयनका लागि सहयोग गर्नु । यस सम्झौता, बुँदाहरूअनुसार जेएमसीसीले केन्द्रीय समन्वय निकायको रूपमा हातहतियार र सेनाको अनुगमन गर्नेछ ।
- (२) विवाद वा समस्याहरू समाधान गर्ने संयन्त्रको रूपमा काम गर्ने । जेएमसीसीले सम्पूर्ण विवादहरू र सैन्य वा परिचालनका कठिनाइहरू, गुनासोहरू वा यस सम्झौतासम्बन्धी समस्याहरूको समाधान गर्नेछ ।

- (३) विश्वास निर्माण कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनेछ । जेएमसीसीले पार्टीहरूको विश्वास जित्ने र यस सम्भौताका सम्पूर्ण लक्ष्यहरूलाई नेपाली जनतामाभ्र प्रवर्द्धन गर्ने काम गर्नेछ ।

यी लक्ष्यहरूको प्राप्तिका लागि जेएमसीसीले निम्नलिखित आधारभूत नीतिहरू सञ्चालन गर्नेछः

- (१) सम्पूर्ण समस्या र विवादहरूलाई सकेसम्म तल्लो तहमा समाधान गरिनेछ । उदाहरणका लागि संयुक्त अनुगमन टोलीहरूलाई अधिकार प्रत्यायोजन ।
- (२) संयुक्त रूपमा समस्या समाधान विधि प्रवर्द्धन र पार्टीहरूसँग सरोकार राख्ने सम्पूर्ण घटनाहरूमागि राम्ररी अनुसन्धान र खबर दिन सक्रिय प्रयासबाट विश्वासको वातावरण निर्माण गर्ने ।
- (३) प्रक्रियाको क्रममा पाठहरू सिक्नु ।

संयुक्त, अनुगमन टोलीहरू (जेएमटी) ले स्थलगत भ्रमण गरी संयुक्त समन्वय अनुगमन समितिलाई स्थानीय स्तरमा सहयोग गर्नेछ । यस्ता टोलीको नेतामा एक अन्तर्राष्ट्रिय अनुगमनकर्ता रहनेछन् भने नेपाल सेना र माओवादी सेनाबाट एक-एकजना अनुगमनकर्ता रहनेछन् । जेएमटीहरूको सङ्ख्या र तैनाथका बारे जेएमसीसीका अध्यक्षले जेएमसीसीभित्रै छलफल गरी तय गर्नेछन् ।

जेएमटीका कार्यहरू

- (१) गाउँ र समुदायहरूको भ्रमण र नागरिक समुदायसँग सम्पर्क राख्नु ।
- (२) संयुक्त राष्ट्रका अन्य निकायहरूसँग सहयोग कायम राख्नु, अन्तर्राष्ट्रिय र गैरसरकारी संघ-संस्थाहरूसँग सम्पर्क राख्नु ।
- (३) स्थानीय तनाव घटाउन र सूचना आदान-प्रदान गरी युद्धविरामको आचारसंहिता पालन गर्न उपयुक्त वातावरण तयार पार्न पार्टीहरूलाई सघाउनु ।
- (४) स्थानीय स्तरमा द्वन्द्व व्यवस्थापनको पहलका लागि सकारात्मक धारणाको विकास गर्नु ।

- (५) अनुच्छेद ५.१ मा उल्लेखित सम्झौता उल्लङ्घन सम्बन्धित सम्भावित आरोपित गुनासोहरूको अनुसन्धान गर्नु र सहमति स्थापनाका लागि आवश्यक कदमहरूको सिफारिस गर्नु ।

७. विविध

दुवै पार्टीहरूको अनुमतिमा यो सम्झौता कुनै पनि बेला संशोधन गर्न सकिनेछ । यदि सम्झौतामा कुनै परिवर्तन गर्न चाहेको खण्डमा दुवै पक्षले एक-अर्कालाई लिखित जानकारीमार्फत् सहमति दिनुपर्नेछ । यस्तो लिखित जानकारी प्राप्त भएपछि सम्झौतामा संशोधनहरू गर्न सकिनेछ, तर त्यस्तो संशोधन स्वीकार्य अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार र मानव-कानूनको न्यूनतम मापदण्डभन्दा तल पर्नुहुँदैन ।

वर्तमान सम्झौताको कार्यान्वयनका लागि आवश्यकताअनुसार समझदारीमा हस्ताक्षर गर्न दुवै पक्ष सहमत छन् ।

नेपाली र अङ्ग्रेजी दुवै भाषामा तयार पारिएको यो सम्झौतामा दुवै पक्षको हस्ताक्षर हुनेछ । अङ्ग्रेजी भाषामा लेखिएको यो सम्झौतामा संयुक्त, राष्ट्रसंघले साक्षीको रूपमा हस्ताक्षर गर्नेछ । विवादको सितामा अङ्ग्रेजी भाषामा लेखिएको सम्झौताको प्रतिलाई आधिकारिक मानिनेछ ।

सबै पार्टीद्वारा यो सम्झौतालाई कार्यान्वयन र व्याख्या गराउन विस्तृत शान्ति सम्झौताको भावनाले मार्गप्रशस्त गर्नेछ ।

कृष्णबहादुर महरा

संयोजक, वार्ताटोली

ने.क.पा. माओवादी

मिति: २०६३ मङ्सिर १२ गते ।

कृष्णप्रसाद सिटौला

संयोजक, वार्ताटोली

नेपाल सरकार

(यो अङ्ग्रेजी भाषाबाट अनौपचारिक रूपमा गरिएको अनुवाद हो)

स्रोत : कान्तिपुर (दैनिक), २०६३ कार्तिक १३ श्र

परिशिष्ट - सात

विस्तृत शान्ति सम्झौता-२०६३

प्रस्तावना

नेपाली जनताले २००७ साल पहिलेदेखि हालसम्म पटक-पटक गर्दै आएका ऐतिहासिक सङ्घर्ष र जनआन्दोलनमार्फत् लोकतन्त्र, शान्ति र अग्रगमनका पक्षमा प्रकट भएको जनादेशको सम्मान गर्दै ।

सात राजनीतिक दल र ने.क.पा. (माओवादी) बीच सम्पन्न बाह्रबुँदे समझदारी, आठबुँदे सहमति, नेपाल सरकार र ने.क.पा. (माओवादी) बीच सम्पन्न पच्चीसबुँदे आचारसंहिता, २०६३ साल कार्तिक २२ गते सात राजनीतिक दल र ने.क.पा. माओवादीका शीर्ष नेताहरूको बैठकका निर्णयहरूलगायत नेपाल सरकार र ने.क.पा. (माओवादी) बीच सम्पन्न सबै सम्झौता, सहमति, आचारसंहिता र संयुक्त राष्ट्रसंघलाई प्रेषित समान धारणाको पत्राचारप्रति पूर्ण प्रतिबद्धताको पुनःपुष्टि गर्दै,

देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक समस्याहरूलाई समाधान गर्न राज्यको अग्रगामी पुनः संरचना गर्ने सङ्कल्प गर्दै,

प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन-व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव-अधिकार, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता तथा कानुनी राज्यको अवधारणलगायत लोकतान्त्रिक मूल्य-मान्यताप्रतिको पूर्ण प्रतिबद्धतालाई दोहोर्याउँदै,

मानव-अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र-१९४८ तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय सहभागी हुन पाउने नेपाली जनताको आधारभूत अधिकारको पत्याभूति गर्दै,

लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी आर्थिक-सामाजिक परिवर्तन तथा देशको स्वतन्त्रता, अखण्डता, सार्वभौमिकता र स्वाभिमानलाई केन्द्रमा राख्दै ।

२०६४ साल जेठ महिनाभित्र स्वतन्त्र र निष्पक्ष रूपले संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न गर्ने प्रतिबद्धतालाई कार्यान्वयन गर्ने दृढता व्यक्त गर्दै,

संविधानसभामार्फत् नेपाली जनताको सार्वभौमसत्ताको पुनः संरचना र सुनिश्चिता, अग्रगामी राजनीतिक विकास, राज्यको लोकतान्त्रिक पुनः संरचना र आर्थिक-सामाजिक-सांस्कृतिक रूपान्तरण गर्न दुवै पक्षबीच भएको राजनीतिक

सहमतिका आधारमा देशमा २०५२ सालदेखि चल्दै आएको सशस्त्र द्वन्द्वलाई अन्त्य गरी शान्तिपूर्ण सहकार्यका नयाँ अध्याय प्रारम्भ भएको घोषणा गर्दै,

नेपाल सरकार र ने.क.पा. (माओवादी) का बीच भएको युद्धविरामलाई दीर्घकालीन शान्तिमा परिणत गर्ने प्रतिबद्धताकासाथ नेपाल सरकार र ने.क.पा. (माओवादी) का बीच यो विस्तृत शान्ति सम्झौता सम्पन्न गरिएको छ ।

१. प्रारम्भिक

- १.१ यस सम्झौताको नाम 'विस्तृत शान्ति सम्झौता, २०६३' रहेको छ । छोटकरीमा यस सम्झौतालाई शान्ति सम्झौता भनिने छ ।
- १.२ यो सम्झौता सरकार पक्ष र माओवादी पक्षको सार्वजनिक घोषणामार्फत् आजैका मितिदेखि लागू हुनेछ ।
- १.३ दुवै पक्षले आ-आफ्नो मातहतका सबै निकायलाई यो सम्झौता सत्काल कार्यान्वयन तथा पालना गर्न आश्यक निर्देशन जारी गर्नेछन् र कार्यान्वयन गर्ने गराउने छन् ।
- १.४ अनुसूचीमा संलग्न सात राजनीतिक दल, सरकार र माओवादी पक्षबीच भएका सबै सहमति, समझदारी, आचारसंहिता र निर्णयहरू यस सम्झौताको अभिन्न अङ्ग मानिने छन् ।
- १.५ यो सम्झौता कार्यान्वयन गर्न आवश्यकताअनुसार पछि गरिने सहमति र सम्झौताहरू पनि यसैका अङ्गका मानिने छन् ।

२. परिभाषा

विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस सम्झौतामा :

- २.१ 'युद्धविराम' भन्नाले नेपाल सरकार तथा ने.क.पा. (माओवादी) बीच एक-अर्कालाई लक्षित गरी गरिने सबै प्रकारका आक्रमण, अपहरण, बेपत्ता, थुनछेक, सशस्त्र बलहरूको परिचालन, सुदृढीकरण, आक्रामक एवं हिंसात्मक कारबाही तथा जुनसुकै माध्यमबाट समाजमा विध्वंस फैलाउने, उत्तेजित पार्ने एवम् भड्काउने क्रियाकलाप निषेध गर्ने कार्यलाई जनाउँछ ।

- २.२ 'अन्तरिम संविधान' भन्नाले संविधानसभाद्वारा नयाँ संविधान निर्माण भई लागू नभएसम्मको लागि जारी गरिने 'नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३' लाई जनाउँछ ।
- २.३ 'अन्तरिम मन्त्रिपरिषद्' भन्नाले अन्तरिम संविधानबमोजिम गठन हुने 'अन्तरिम मन्त्रिपरिषद्' लाई जनाउँछ ।
- २.४ 'दुवै पक्ष' भन्नाले नेपाल सरकार पक्ष र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) पक्षलाई जनाउँछ ।
- २.५ 'प्रचलित कानून' भन्नाले नेपालको अन्तरिम संविधान-२०६३ र यससँग नबाभिएका प्रचलित नेपाल कानूनलाई जनाउँछ । तर यस परिभाषाले अन्तरिम संविधान-२०६३ जारी हुनअघिको कानुनी व्यवस्थालाई बाधा पुऱ्याउने छैन ।
- २.६ 'प्रमाणीकरण' भन्नाले संयुक्त राष्ट्रसंघले सेना, लडाकु र हतियारको प्रमाणीकरण गरी यथार्थ लगत तयार पार्ने विषयलाई जनाउँछ ।

३. राजनीतिक-आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरण र द्वन्द्व व्यवस्थापन

दुवै पक्ष देहायबमोजिम राजनीतिक-आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरणको नीति तथा कार्यक्रम अवलम्बन गर्न र देशमा विद्यमान द्वन्द्वको सकारात्मक ढङ्गले व्यवस्थापन गर्न सहमत छन्:

- ३.१ २०६३ कार्तिक २२ गते सम्पन्न सातदल र ने.क.पा. (माओवादी) का शीर्ष नेताहरूको बैठकका निर्णयहरू (अनुसूची-६) का आधारमा देशमा अग्रगामी राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक परिवर्तन सुनिश्चित गर्ने ।
- ३.२ अन्तरिम संविधानका आधारमा अन्तरिम व्यवस्थापिका-संसद् गठन गर्ने र अन्तरिम सरकारद्वारा आगामी २०६४ जेठ महिनाभित्र स्वतन्त्र र निष्पक्ष रूपमा संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न गर्ने र नेपाली जनतामा अन्तरनिहित सार्वभौसत्ताको व्यावहारिक प्रत्याभूति गर्ने ।
- ३.३ मुलुकको शासन व्यवस्थासम्बन्धी कुनै पनि अधिकार राजामा नरहने । स्वर्गीय राजा वीरेन्द्र रानी ऐश्वर्य र निजहरूका परिवारको सम्पत्ति नेपाल

सरकारको मातहतमा ल्याई ट्रष्ट बनाएर राष्ट्रहितमा प्रयोग गर्ने । राजाको हैसियतले राजा ज्ञानेन्द्रलाई प्राप्त भएका सबै सम्पत्तिहरू (जस्तै विभिन्न स्थानका दरबारहरू, वन तथा निकुञ्जहरू गर्ने । राजसंस्था कायम राख्ने या नराख्नेबारे संविधानसभाको पहिलो बैठकद्वारा साधारण बहुमतले दुङ्गो लगाउने ।

- ३.४ विश्वव्यापी रूपमा स्वीकृत आधारभूत मानव-अधिकार, बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक लोकतान्त्रिक प्रणाली, जनतामा निहित सार्वभौसत्ता र जनताको सर्वोच्चता, सवैधानिक सन्तुलन र नियन्त्रण, विधिको शासन, सामाजिक न्याय र समानता, स्वतन्त्र न्यायपालिका, आवधिक निर्वाचन, नागरिक समाजको अनुगमन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, जनताको सूचनाको अधिकार, राजनीतिक दलहरूका क्रियाकलापहरूमा पारदर्शिता र जवाफदेहिता, जनसहभागिता, निष्पक्ष, सक्षम तथा स्वच्छ प्रशासनतन्त्रका अवधारणाहरूको पूर्ण परिपालना गर्ने राजनीतिक प्रणाली अवलम्बन गर्ने ।
- ३.५ वर्गीय, जातीय, भाषिक, लैङ्गिक, सांस्कृतिक, धार्मिक र क्षेत्रीय भेदभावको अन्त्य गर्दै महिला, दलित, आदिवासी, जनजाति, सधेसी, उत्पीडित, उपेक्षित र अल्पसङ्ख्यक समुदाय, पिछडिएका क्षेत्रलगायतका समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्न राज्यको समावेशी, लोकतान्त्रिक र अग्रगामी पुनःसंरचना गर्ने ।
- ३.६ सामन्तवादका सबै रूपहरूको अन्त्य गर्ने आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरणको न्यूनतम साभा कार्यक्रम आपसी सहमतिले तय गरेर लागू गर्दै जाने ।
- ३.७ सामन्ती भूस्वामित्वको अन्त्य गर्दै वैज्ञानिक भूमिसुधार कार्यक्रम लागू गर्ने नीति अवलम्बन गर्ने ।
- ३.८ राष्ट्रिय उद्योगधन्दा र साधानस्रोतको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने नीति अनुसरण गर्ने ।
- ३.९ शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, रोजगार र खाद्य सुरक्षामा सबै नागरिकको अधिकार स्थापित गर्ने नीति लिने ।

- ३.१० सुकुम्वासी, कमैया, हलिया, हरवा-चरवालगायतका आर्थिक-सामाजिक रूपले पछाडि परेका वर्गलाई जग्गालगायत आर्थिक-सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था गर्ने नीति लिने ।
- ३.११ सरकारी लाभको पदमा रहेर भ्रष्टाचार गरी अकुत सम्पत्ति आर्जन गर्नेहरूउपर कडा कारवाही गरी दण्डित गर्ने नीति लिने ।
- ३.१२ देशको आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरण एवं न्यायका साथै देशलाई छिटो समुन्नत र आर्थिक रूपले समृद्धशाली बनाउन एक साभा विकास अवधारणा निर्माण गर्ने ।
- ३.१३ श्रमिकका पेसागत अधिकारको सुनिश्चितता गर्दै उद्योगधन्दा, व्यापार, नियति प्रवर्धन आदिका लागि लगानी वृद्धि गर्ने नीति अनुसरण गर्ने ।

४. सेना र हतियार व्यवस्थापन

संविधानसभाको निर्वाचनलाई शान्तिपूर्ण, निष्पक्ष र भयरहित वातावरणमा सम्पन्न गर्न र सेनाको लोकतन्त्रीकरण तथा पुनःसंरचना गर्न विगतमा भएका बाह्रबुँदे समझदारी, आठबुँदे सहमति, पच्चीस बुँदे आचारसंहिता, संयुक्त राष्ट्रसंघलाई पठाइएको पाँचबुँदे पत्र र कार्तिक २२ गते सम्पन्न शीर्ष नेताहरूको बैठकका निर्णयहरूअनुरूप निम्न कामहरू गर्ने:

माओवादी सेनाको सम्बन्धमा

४.१ २०६३ साल साउन २४ गते नेपाल सरकार र ने.के.पा. (माओवादी) को तर्फबाट संयुक्त राष्ट्रसंघलाई पठाइएको पत्रमा व्यक्त प्रतिबद्धताअनुसार माओवादी सेनाका लडाकुहरू (ऋफदवतबलतक) निम्नलिखित स्थानहरूमा अस्थायी शिविरहरू (Cantonments) मा सीमित रहने । संयुक्त राष्ट्रसंघद्वारा उनीहरूको प्रमाणीकरण र अनुगमन गर्ने ।

मुख्य शिविरहरू निम्न स्थानहरूमा रहनेछन् :

१. कैलाली, २. सुर्खेत, ३. रोल्पा, ४. नवलपरासी, ५. चितवन, ६. सिन्धुली र ७. इलाम

मुख्य शिविरहरूवरिपरि ३/३ वटाका दरले सहायक शिविरहरू रहनेछन् ।

- ४.२ माओवादी सेनाका लडाकुहरू शिविरमा रहेपछि, शिविरको सुरक्षार्थ चाहिने हातहतियार र गोलीगट्टाबाहेक अन्य सबै हतियारहरू शिविरभित्रै सुरक्षित भण्डारन गर्ने र एकल ताल्चा लगाई चाबी सम्बन्धित पक्षले नै राख्ने । सो ताल्चा लगाउने प्रक्रियामा संयुक्त राष्ट्रसंघको निगरानीका लागि उसको रेकर्ड, साइरनसहितको संयन्त्र (Device) सम्मिलित गर्ने । भण्डारन गरिएका हातहतियारहरूको आवश्यक जाँच गर्नुपर्दा संयुक्त राष्ट्रसंघले सम्बन्धित पक्षको रोहबरमा गर्ने । क्यामरा अनुगमनलगायत यससम्बन्धका अन्य विस्तृत प्राविधिक विवरण संयुक्त राष्ट्रसंघ, ने.क.पा. (माओवादी) र नेपाल सरकारको सहमतिले तयार गर्ने ।
- ४.३ माओवादी सेनाका लडाकुहरू अस्थायी शिविरमा बससिकेपछि, उनीहरूको रसदपानीलगायत अन्य आवशयका व्यवस्था नेपाल सरकारले गर्ने ।
- ४.४ माओवादी सेनाका लडाकुहरूको रेखदेख, समायोजन र पुनःस्थापना निम्ति अन्तरिम मन्त्रिपरिषद्ले विशेष कमिटी बनाएर काम गर्ने ।
- ४.५ माओवादी नेताहरूको सुरक्षा व्यवस्था सरकारसँगको सहमतिले गर्ने ।

नेपाली सेनाको सम्बन्धमा

- ४.६ संयुक्त राष्ट्रसंघलाई प्रेषित व्यक्त प्रतिबद्धताअनुसार नेपाली सेना ब्यारेकभित्र सीमित रहने । उसका हतियारहरू कसैको पनि पक्ष या विपक्षमा प्रयोग नहुने कुराको प्रत्याभूति गर्ने । माओवादी सेनाका तर्फबाट भण्डारन भएका हतियारको बराबरी सङ्ख्यामा नेपाली सेनाले पनि आफ्ना हतियारहरू सुरक्षित भण्डारन गर्ने र एकल ताल्चा लगाई चाबी सम्बन्धित पक्षले नै राख्ने । सो ताल्चा लगाउने प्रक्रियामा संयुक्त राष्ट्रसंघको निगरानीको लागि उसको रेकर्ड, साइरनसहितको संयन्त्र (Device) सम्मिलित गर्ने । भण्डारन गरिएका हातहतियारहरूको आवशयका जाँच गर्नुपर्दा संयुक्त राष्ट्रसंघले सम्बन्धित पक्षको रोहबरमा गर्ने । क्यामरा अनुगमनलगायत यससम्बन्धका अन्य विस्तृत प्राविधिक विवरण संयुक्त राष्ट्रसंघ, नेपाल सरकार र ने.क.पा. (माओवादी) को सहमतिले तयार गर्ने ।

- ४.७ नेपाली सेनाको नियन्त्रण, परिचालन र व्यवस्थापन नयाँ सैनिक ऐनबमोजिम मन्त्रिपरिषद्ले गर्ने । अन्तरिम मन्त्रिपरिषद्ले राजनीतिक सहमति र अन्तरिम व्यवस्थापिकाको सम्बन्धित समितिसमेतको सुझाव लिएर नेपाली सेनाको लोकतन्त्रीकरणको विस्तृत कार्ययोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने । यसअन्तर्गत नेपाली सेनाको उपयुक्त सङ्ख्या, लोकतान्त्रिक संरचना, राष्ट्रिय र समावेशी चरित्र निर्माण गर्दै लोकतन्त्र र मानव-अधिकारको मूल्यद्वारा सेनालाई प्रशिक्षित गर्ने लगायतका कामहरू गर्ने ।
- ४.८ नेपाली सेनाले गर्दै आएका सीमा सुरक्षा, आरक्ष, निकुञ्ज, बैंक, निमानस्थल, विद्युतगृह, टेलिफोन टावर, केन्द्रीय सचिवालय, शिविष्ट व्यक्तिहरूको सुरक्षालागयतका कामहरूलाई निरन्तरता दिने ।

५. युद्धविराम

५.१ सैन्य कारवाही र सशस्त्र परिचालनको अन्त्य:

५.१.१ दुवै पक्ष देहायमा उल्लिखित कार्य नगर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछन्:

- (क) प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा एक-अर्कोप्रति लक्षित कुनै पनि किसिमको हातहतियारको प्रयोग वा आक्रमण गर्ने कार्य,
- (ख) दुवै पक्षको सहमतिले हातहतियार भण्डारण गरिएको स्थानमा हातहतियारसहित या रहित रूपमा अर्को पक्षको हातहतियार खानतलासी वा बरामदी गर्ने कार्य,
- (ग) कुनै व्यक्तिलाई नोक्सानी गर्ने वा मानसिक दबाव पुऱ्याउने कार्य,
- (घ) एक-अर्कालाई लक्षित गरी धराप (एम्बुस) थाप्ने कार्य,
- (ङ) हत्या तथा हिंसात्मक कारवाहीहरू
- (च) अपहरण/पक्राउ/थुनछेक/बेपत्ता पार्ने कार्य
- (छ) सार्वजनिक/निजी/सरकारी वा सैनिक सम्पत्ति नोक्सानी,
- (ज) हवाई आक्रमण वा बमबारी,

(भ) जमिनमुनि बारुद बिछ्याउने कार्य (माइनिङ्ग) र विध्वंसात्मक कार्य (स्याबोटेज),

(ज) एक-अर्काको सैनिक गतिविधिको सुराकी गर्ने कार्य ।

५.१.२ दुवै पक्षले थप सैन्य भर्ती गर्ने छैनन् र हातहतियार, गोलीगट्टा तथा विष्फोटक पदार्थ ओसार-पसार वा एक-अर्का विरुद्ध सैनिक हर्कत गर्ने छैनन् ।

तर, अन्तर्राष्ट्रिय सीमा र भन्सारविन्दुमा हातहतियार, विष्फोटक पदार्थ वा त्यसको अंश वा कच्चा पदार्थजस्ता सामनहरू गैरकानुनी रूपमा ओसार-पसार गर्ने कार्य रोकने सम्बन्धमा अन्तरिम सरकारले सुरक्षा निकाय परिचालन गरी गस्ती गर्न, खानतलासी गर्न वा बरामद गर्त सक्नेछ ।

५.१.३ कुनै पनि व्यक्ति वा समूह अवैध हातहतियार, गोलीगट्टा र विष्फोटक पदार्थ साथमा लिई आवत-जावत गर्ने छैनन् ।

५.१.४ दुवै पक्ष युद्धको समयमा प्रयोग गरिएका धराप तथा बारुदी सुरुडहरूको रेखाङ्कन, भण्डारन तीसदिनभित्र एक-अर्कालाई जानकारी दिन र साठ्ठीदिनभित्र निष्क्रिय र निमूर्ल गर्न एक-अर्कालाई सहयोग गर्नेछन् ।

५.१.५ कुनै पनि नागरिक सभा वा राजनीतिक सभा वा सार्वजनिक कार्यक्रममा दुवै पक्षका सेना हतियार वा कम्ब्याट पोसाकसहित उपस्थित हुने छैनन् ।

५.१.६ नेपाल प्रहरी र सशस्त्र जनआन्दोलन र शान्ति सम्झौताको मर्म र भावनाअनुरूप तथा प्रचलित कानुनबमोजिम कानुन व्यवस्था र शान्ति-सुव्यवस्था एवं अपराध अनुसन्धानको कार्य चालू राख्नेछ ।

५.१.७ एक पक्षका सशस्त्र व्यक्तिले अर्को पक्षका सशस्त्र व्यक्तिलाई 'शत्रु' भनी सम्बोधन गर्न र व्यवहार गर्न समेत रोक लगाउने गरी आ-आफ्ना सशस्त्र निकाय र व्यक्तिलाई परिपत्र गर्नेछन् ।

५.१.८ सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा कब्जा गरिएका, ताला लगाइएका वा प्रयोग गर्न नदिइएका सरकारी, सार्वजनिक, निजी भवन, जमिन तथा अन्य सम्पत्तिहरू लगत खडा गरी तत्काल फिर्ता गर्न दुवै पक्ष सहमति व्यक्त गर्दछन् ।

५.२ स्थिति सामान्यीकरणका उपायहरू

- ५.२.१ इच्छाविपरित तथा प्रचलित कानुन प्रतिकुल नगद तथा जिन्सी सङ्कलन र कर असुली गर्न पाइने छैन ।
- ५.२.२ आफ्ना कब्जामा रहेका मानिसहरूको बारेमा जानकारी सार्वजनिक गरी पन्ध्रदिनभित्र सबैलाई मुक्त गर्न दुवै पक्ष मञ्जुर गर्दछन् ।
- ५.२.३ दुवै पक्षद्वारा बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूको तथा युद्धको समयमा मारिएकाहरूको वास्तविक नाम, थर र घरको ठेगाना सम्झौता भएको मितिले साठ्ठीदिनभित्र सूचनाहरू सार्वजनिक गरी परिवारजनलाई समेत जानकारी उपलब्ध गराउन मञ्जुर गर्दछन् ।
- ५.२.४ दुवै पक्ष सशस्त्र द्वन्द्वबाट उत्पन्न विषय परिस्थितिलाई सामान्यीकरण गर्दै समाजमा शान्ति कायम गराउन तथा युद्धबाट पीडित र विस्थापित व्यक्तिहरूका लागि राहत कार्य र पुनःस्थापना गराउन राष्ट्रिय शान्ति तथा पुनःस्थापना आयोग गठन गर्न र त्यसमार्फत् यससम्बन्धी काम अगाडि बढाउन सहमत छन् ।
- ५.२.५ दुवै पक्ष सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा मानव-अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन गर्ने तथा मानवताविरुद्धको अपराधमा संलग्नहरूको बारेमा सत्य अन्वेषण गर्न र समाजमा मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्न आपसी सहमतिबाट उच्चस्तरीय सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको वठन गर्न सहमत छन् ।
- ५.२.६ दुवै पक्ष नेपाली समाजमा लोकतन्त्र, शान्ति र अग्रगामी परिवर्तन सुनिश्चित गर्ने प्रतिबद्धताकासाथ देशमा विद्यमान सबै स्वरूपका युद्ध, आक्रमण, हिंसा र प्रतिहिंसा परित्याग गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछन् । शान्ति स्थापना र शान्ति सुरक्षाको व्यवस्थामा दुवै पक्षले एक-अर्कालाई सहयोग गर्ने कुरामा सहमति रहेको छ ।
- ५.२.७ दुवै पक्ष विभिन्न व्यक्तिहरूलाई राजनीतिक कारणले लगाइएका आरोप, दाबी, उजुरी र विचाराधीन रहेका मुद्दा-मामिला फिर्ता लिन र तुरुन्त राखिएका बन्दीहरूको स्थिति तत्कालै सार्वजनिक गरी तुरुन्त रिहा गरिने ग्यारेन्टी गर्दछन् ।

- ५.२.८ दुवै पक्ष सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा विस्थापित व्यक्तिहरूलाई राजनीतिक पूर्वाग्रहबिना स्वेच्छाले आ-आफ्नो पैतृक वा पूर्व बसोबासको स्थानमा फर्कन दिन, युद्धका कारणले नष्ट भएका पूर्वाधारहरू पुनःनिर्माण गर्न र विस्थापित व्यक्तिहरूलाई ससम्मान पुनःस्थापना तथा सामाजीकरण गर्न प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछन् ।
- ५.२.९ उपरोक्त सन्दर्भमा उत्पन्न समस्याहरू आपसी सहमतिको आधारमा समाधान गर्न एवं आपसी सम्बन्ध सामान्यीकरण तथा मेलमिलाप गर्न अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्ने कार्यमा सबै राजनीतिक दलहरू, नागरिक समाज र स्थानीय संघ-संस्थाहरूसमेतको सहयोगमा व्यक्तिगत तथा सामूहिक रूपमा उत्तरदायित्व लिई कार्यान्वयन गर्न-गराउन दुर्व पक्ष सहमत छन् ।
- ५.२.१० दुवै पक्ष परिवारका कुनै सदस्य एक-अर्का पक्षसँग सम्बद्ध भएका आधारमा परिवारका अन्य सदस्यहरूमाथि कुनै पनि विभेद नगर्न र कुनै पनि दबाव नदिन प्रतिबद्धता जाहेर गर्दछन् ।
- ५.२.११ नेपाल सरकार तथा सावैजनिक निकायका कर्मचारीहरूलाई देशको कुनै पनि भागमा स्वतन्त्र रूपमा आवत-जावत गर्न, आफ्नो कतव्य पालन गर्न तथा आफ्नो कार्य सम्पादनको क्रममा तिनीहरूलाई कुनै पनि किसिमको बाधा-अवरोध खडा नगर्न र त्यस्तो अवरोध खडा हुन नदिन तथा उनीहरूको काममा सहयोग गर्न दुर्व पक्ष सहमत छन् ।
- ५.२.१२ संयुक्त राष्ट्रसंघ, अन्तर्राष्ट्रिय दातृ समुदायलगायत नेपालस्थित कूटनीतिक नियोग, राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिया गैरसरकारी संस्था, प्रेस, मानव-अधिकारवादीहरू, निर्वाचन पर्यवेक्षक तथा विदेशी पर्यटकहरूलाई नेपाल राज्यभित्र कानूनबमोजिम निर्बाध आवत-जावत गर्न दिने कुरामा दुर्व पक्ष सहमत छन् ।
- ५.२.१३ दुवै पक्ष प्रचार-प्रसाचरका कार्यक्रमहरू शिष्ट र मर्यादित ढङ्गले सञ्चालन गर्न प्रतिबद्ध छन् ।

६. युद्ध समाप्ति

- ६.१ २०६३ कार्तिक २२ गते सात राजनीतिक दल र ने.के.पा. (माओवादी) बीच सम्पन्न ऐतिहासिक सहमतिको आधारमा सरकार माओवादीबीच चालू युद्धविरामलाई स्थायी रूप दिँदै २०५२ सालदेखि चलिआएको सशस्त्र युद्ध समाप्त भएको घोषणा गर्दछौं ।
- ६.२ सातदल र ने.क.पा (माओवादी) का शीर्ष नेताहरूको २०६३ साल कार्तिक २२ गतेको बैठकबाट भएका निर्णयहरू दीर्घकालीन शान्तिको लागि मूल नीतिगत आधार हुनेछन् ।
- ६.३ नेपाली सेना ब्यारेकमा र माओवादी सेनाका लडाकुहरू अस्थायी शिविरमा आइसकेपछि सहमति, सम्भौता र कानूनप्रतिकूल हतियार राख्न, प्रदर्शन, डर-त्रास र कुनै पनि रूपमा हिंसा र हतियारको प्रयोग गर्न कानूनतः दण्डनीय हुनेछ ।
- ६.४ दुवै पक्षका सेनाले कसैको पक्ष वा विपक्षमा प्रचार-प्रसार गर्न र पक्ष-विपक्षमा लाग्न पाउने छैनन् । तर उनीहरूलाई मताधिकारबाट वञ्चित गरिनेछैन ।

७. मानव-अधिकार, मौलिक अधिकार र मानवीय कानूनको परिपालना

मानव-अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र १९४८ तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानून र मानव-अधिकारसम्बन्धी आधारभूत सिद्धान्त र मान्यताहरूप्रति प्रतिबद्ध रहँदै दुवै पक्ष देहायका विषयहरूमा आफ्नो सहमति जनाउँछन्:

७.१ मानव-अधिकार

- ७.१.१ दुवै पक्षले मानव-अधिकारप्रतिको सम्मान र संरक्षण तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनप्रतिको प्रतिबद्धताको पुनःपुष्टि गर्दछन् र कुनै पनि व्यक्तिउपर वर्ण, लिङ्ग, भाषा, धर्म, उमेर, जात-जाति, राष्ट्रिय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, अपाङ्गता, जन्म र अन्य हैसियत, विचार वा आस्थाको आधारमा भेदभाव हुनुहुँदैन भन्ने कुरालाई स्वीकार गर्दछन् ।

- ७.१.२ दुवै पक्ष नेपाली जनताको नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारको उपभोग गर्ने वातावरण सिर्जना गर्न सहमत छन् र भविष्यमा कुनै पनि अवस्थामा यस्ता अधिकार हनन नहुने वातावरण बनाउन प्रतिबद्ध छन् ।
- ७.१.३ दुवै पक्ष सम्भौतापत्रमा उल्लेख भएका अधिकारको उपभोगमा बाधा पुऱ्याउने जिम्मेवार व्यक्तिहरूमाथि कानुन अनुसार जाहेर गर्दछन् र दण्डहीनतालाई प्रश्रय नदिने सुनिश्चितता प्रदान गर्दछन् । यसका साथै द्वन्द्व र यातनापीडित तथा बेपत्ता पारिएकाहरूको परिवारको राहत प्राप्त गर्ने अधिकारलाई समेत सुनिश्चित गर्दछन् ।
- ७.१.४ दुवै पक्षले सर्वसाधारणलाई यातना दिने, अपहरण गर्ने, जबरजस्ती कुनै काममा लगाउने काम गर्ने छैनन् र त्यस्ता कार्यलाई निरुत्साहित गर्न आवशुयका कारवाहीसमेत गर्नेछन् ।
- ७.१.५ दुवै पक्षले धर्म-निरपेक्षताको मुल्य-मान्यताका आधारमा कुनै पनि सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक संवेदनशीलता, धार्मिक स्थल र व्यक्तिको धार्मिक आस्थाको सम्मान गर्नेछन् ।

७.२ बाँच्न पाउने अधिकार

- ७.२.१ दुवै पक्षले व्यक्तिको बाँच्न पाउने आधारभूत अधिकारको सम्मान र संरक्षण गर्दछन् । कसैलाई पनि यो आधारभूत अधिकारबाट वञ्चित गरिने छैन तथा मृत्युदण्ड दिइनेगरी कुनै पनि कानुन बनाइने छैन ।

७.३ वैयक्तिक मर्यादा, स्वतन्त्रता र आवत-जावतको अधिकार

- ७.३.१ दुवै पक्षले वैयक्तिक मर्यादाको अधिकारको सम्मान र रक्षा गर्दछन् । यस सिलसिलामा कानुनबमोजिम स्वतन्त्रताको उपभोग गर्नबाट वञ्चित व्यक्तिलगायत कोही पनि यातना वा अन्य क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायका पात्र हुने छैननर । कानुनतः नागरिकको गोपनीयताको अधिकारलाई सम्मान गरिनेछ ।

७.३.२ दुवै पक्षले व्यक्तिको स्वतन्त्रता र सुरक्षको अधिकारको पूर्ण सम्मान गर्दै कसैलाई पनि स्वेच्छाचारी वा गैरकानुनी थुनमा राख्ने, अपहरण गर्ने वा बन्धक बनाउने छैनन् । दुवै पक्षले बेपत्ता पारेका र कब्जामा राखेका प्रत्येक व्यक्तिको अवस्था सार्वजनिक गर्न र तिनीहरूका परिवारजन, कानुनी सल्लाहकार र अन्य आधिकारिक व्यक्तिलाई यससँग सम्बन्धित जानकारी दिन सहमत छन् ।

७.३.३ दुवै पक्षले प्रत्येक नागरिकको स्वतन्त्रतापूर्वक आवत-जावत गर्न पाउने अधिकार तथा आफ्नो बसोबासको स्थान कानुनी मर्यादामा रही छान्ने स्वतन्त्रतालाई सम्मान तथा संरक्षण गर्दै द्वन्द्वबाट विस्थापित भएका व्यक्ति र निजका परिवारहरू आफ्नो मूल बासस्थानमा फर्कन पाउने वा तिनीहरूले चाहेअनुसार अन्य कुनै ठाउँमा बसोबास गर्न पाउने अधिकारको सम्मान गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछन् ।

७.४ नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार

७.४.१ दुवै पक्ष प्रत्येक व्यक्तिको विचार, अभिव्यक्ति, संघ-संस्था खोल्ने तथा शान्तिपूर्वक भेला हुने स्वतन्त्रता तथा शोषणविरुद्धको हकको सम्मान र संरक्षण गर्न प्रतिबद्ध छन् ।

७.४.२ दुवै पक्ष प्रत्येक नागरिकलाई प्रत्यक्ष वा आफूले इच्छाएको प्रतिनिधिमार्फत् सार्वजनिक सरोकारको विषयमा भाग लिने, मतदान गर्ने, निर्वाचित हुने र सार्वजनिक सेवामा प्रवेशको समानताको अधिकारको सम्मान गर्दछन् ।

७.४.३ दुवै पक्ष व्यक्तिको सुसूचित हुने अधिकारको सम्मान गर्न प्रतिबद्ध छन् ।

७.५ आर्थिक-सामाजिक अधिकार

७.५.१ व्यक्तिले स्वतन्त्र रूपले छान्नेको वा स्वीकारेको रोजगार गरी जीवनयापन गर्ने अधिकारको सम्मान तथा संरक्षण गर्न दुवै पक्ष प्रतिबद्ध रूपले छान्नेको वा स्वीकारेको रोजगार गरी जीवनयापन गर्ने अधिकारको सम्मान तथा संरक्षण गर्न दुवै पक्ष प्रतिबद्ध छन् ।

- ७.५.२ दुवै पक्ष सबै जनताको खाद्य सुरक्षासम्बन्धी हकको सम्मान एवम् प्रत्याभूति गर्न प्रतिबद्ध छन् । खाद्यवस्तु, खाद्य उत्पादन, खाद्यान्नको प्रयोग, ओसार-पसार तथा वितरण कार्यमा कुनै हस्तक्षेप नगरिने सुनिश्चिता गर्दछन् ।
- ७.५.३ दुवै पक्ष नागरिकको स्वास्थ्यसम्बन्धी हकको सम्मान र संरक्षण गर्नुपर्छ भन्ने कुरालाई आत्मसात् गर्दछन् । दुवै पक्षले औषधिको आपूर्ति, सहायता एवम् स्वास्थ्यसम्बन्धी अभियानमा बाधा पुऱ्याउने छैनन् र द्वन्द्वको कारणबाट घाइते भएकाहरूको औषधी उपचार गर्न एवं पुनःस्थापनाको कार्य गर्न प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछन् ।
- ७.५.४ दुवै पक्षले सबैलाई शिक्षासम्बन्धी अधिकारको प्रत्याभूति र सम्मान गर्नुपर्छ भन्ने कुरालाई आत्मसात् गर्दै शिक्षण-संस्थामा उपयुक्त शैक्षिक वातावरण कायम गर्न प्रतिबद्ध छन् । दुवै पक्ष शिक्षासम्बन्धी हकको उल्लङ्घन नहुने कुराको सुनिश्चितता गर्न सहमत छन् । शिक्षण-संस्थालाई कब्जामा लिने एवम् प्रयोग गर्ने र शिक्षक र विद्यार्थीहरूलाई बेपत्ता पार्ने वा कब्जा वा अपहरण गर्ने कार्य तत्काल रोक्न र विद्यालय तथा अस्पताललाई असर पार्नेगरी सैन्य ब्यारेक नराख्न सहमति व्यक्त गर्दछन् ।
- ७.५.५ कानूनबमोजिमबाहेक कसैको पनि व्यक्तिगत सम्पत्ति जफत वा कब्जा गरिने छैन भन्ने कुरामा दुवै पक्ष सहमति व्यक्त गर्दछन् ।
- ७.५.६ दुवै पक्ष मुलुकमा औद्योगिक वातावरणलाई नखल्बल्याई उत्पादन कार्यलाई निरन्तरता दिन, औद्योगिक प्रतिष्ठानमा सामूहिक सौदाबाजीको हक एवं सामाजिक सुरक्षाको सम्मान गर्न, औद्योगिक प्रतिष्ठान र श्रमिकबीच कुनै समस्या उत्पन्न भएमा उनीहरूलाई शान्तिपूर्ण रूपमा समस्याको समाधान गर्न प्रेरित गर्ने कुरामा विश्वास गर्दछन् र अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनले तय गरेको कामको अधिकारको सम्मान गर्दछन् ।

७.६ महिला तथा बालबालिकाको अधिकार

- ७.६.१ दुवै पक्ष महिला तथा बालबालिकाका अधिकारहरूको विशेष संरक्षण गर्न, कुनै पनि प्रकारको यौनजन्य शोषण तथा दुर्व्यवहारलगायत महिला तथा बालबालिकाविरुद्ध हुने बालश्रमलगायत सबैखाले हिंसात्मक कार्यहरूमाथि

तत्काल रोक लगाउन र अठारवर्ष वा सोभन्दा मुनिका केटाकेटीहरूलाई कुनै पनि सैन्यबलमा समावेश वा उपयोग नगर्न पूर्ण रूपमा सहमत छन् । यसरी प्रभावित बालबालिकाहरू तुरुन्त उद्धार गरिने छन् र तिनीहरूको पुनःस्थापनको लागि आवश्यक र यथोचित सहयोग प्रदान गरिनेछ ।

७.७ वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अधिकार

७.७.१ दुवै पक्ष आस्था र विचारको स्वतन्त्रता, वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता, शान्तिपूर्वक र बिनाहातहतियार भेला हुने स्वतन्त्रता, आवगमनको स्वतन्त्रता, आफूखुसी पेसा-व्यवसाय गर्न, सम्पत्ति आर्जन र भोगचलन गर्ने स्वतन्त्रता, शान्तिपूर्ण राजनीतिक क्रियाकलापमा सहभागी हुने स्वतन्त्रता, कानूनको नजरमा सबै समान हुने र सहिष्णुतापूर्ण न्याय-व्यवस्था सञ्चालन गर्न गराउन सहमत छन् ।

८. मतभेद निरूपण तथा कार्यान्वयन संयन्त्र

८.१ दुवै पक्ष विगतमा भए-गरेका त्रुटिहरूलाई भविष्यमा नदोहोर्न्याउने र क्रमिक रूपमा सच्याउँदै लैजाने गरी वैयक्तिक एवम् सामूहिक रूपमा उत्तरदायी हुने सहमति प्रकट गर्दछन् ।

८.२ राष्ट्रिय शान्ति तथा पुनःस्थापना आयोगले शान्ति अभियानलाई सफल बनाउन आवश्यकताअनुसार संयन्त्रहरूको निर्माण गर्न सक्नेछ । आयोगको गठन र कार्यविधि अन्तरिम मन्त्रिपरिषद्ले तय गरेबमोजिम हुनेछ ।

८.३ दुवै पक्ष वर्तमान र भविष्यमा हुन सक्ने सबै किसिमका पारस्परिक मतभेद वा समस्यालाई आपसी संवाद, समझदारी, सहमति तथा वार्ताको माध्यमबाट समाधान गर्न प्रतिबद्ध छन् ।

८.४ यो सम्झौता, अन्तरिम संविधान तथा सातदल एवं नेपाल सरकार र ने.क.पा. (माओवादी) बीच भएका सबै निर्णय, सहमति र समझदारीहरू कार्यान्वयन गर्न अन्तरिम मन्त्रिपरिषद्ले राष्ट्रिय शान्ति तथा पुनःस्थापना आयोग, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग, राज्यको पुनःसंरचनासम्बन्धी उच्चस्तरीय सुझाव आयोग लगायत आवश्यकता अनुसारका अन्य संयन्त्रहरूको गठन गर्ने र तिनीहरूको कार्यविधि निर्धारण गर्न सक्ने कुरामा दुवै पक्ष प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछन् ।

९. कार्यान्वयन तथा अनुगमन

यस सम्झौता उल्लेख गरिएका सहमतिको कार्यान्वयन तथा त्यसको अनुगमनको लागि निम्न व्यवस्था गर्न दुवै पक्ष सहमत भएका छन् :

- ९.१ दुवै पक्ष संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव-अधिकार उच्चायुक्तको नेपालस्थित कार्यालयबाट यस सम्झौतामा उल्लेखित मानव-अधिकारसम्बन्धी प्रावधानहरूको अनुगमनको कामलाई निरन्तरता दिन सहमत छन् ।
- ९.२ दुवै पक्ष संयुक्त राष्ट्रसंघको नेपालस्थित मिसनबाट पूर्वप्रेषित पाँचबुँदे पत्र र यस सम्झौता उल्लेख भएअनुसार सैन्य तथा हतियार व्यवस्थापनको अनुगमन गराउन सहमत छन् र त्यस कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछन् ।
- ९.३ दुवै पक्ष संयुक्त राष्ट्रसंघबाट संविधानसभाको निर्वाचनको पर्यवेक्षण गराउन सहमत छन् ।
- ९.४ राष्ट्रिय मानव-अधिकार आयोगले कानुनबमोजिम निर्वाह गर्नुपर्ने दायित्वका साथै यस सम्झौतामा उल्लेख गरिएका मानव-अधिकार अनुगमनसम्बन्धी कार्यहरू पनि सम्पादन गर्नेछ । आयोगले आफ्नो कार्य सम्पादन गर्ने क्रममा मानव-अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्थासँग आवश्यक समन्वय गरी सहयोग लिन सक्नेछ ।
- ९.५ माथि उल्लेखित सबै निकायले दिएका प्रतिवेदनहरू बुझ्न, अनुरोध गरेका सूचनाहरू उपलब्ध गराउन तथा तिनले दिएका सुझाव तथा सिफारिसहरूको कार्यान्वयन सहमति र छलफलको आधारमा गर्न दुवै पक्ष सहमत छन् ।

१०. विविध

- १०.१ कार्तिक २२ गतेको निर्णयको मर्म र शान्ति सम्झौताको भावनाअनुरूप सरकार वा राज्य-संयन्त्रका कुनै पनि क्षेत्रमा समानान्तर वा अन्य स्वरूपको संयन्त्र सञ्चालन नगर्न दुवै पक्ष सहमत छन् ।
- १०.२ दुवै पक्ष प्रस्तुत सम्झौताको कार्यान्वयनका लागि आवश्यकतानुसार अन्य पूरक सहमतिहरूमा हस्ताक्षर गर्न मञ्जुर गर्दछन् ।

- १०.३ दुवै पक्षको सहमतिबाट प्रस्तुत सम्झौतामा कुनै पनि समयमा संशोधन गर्न सकिने छ । संशोधन गर्न चाहेमा सोको लिखित सूचना अर्को पक्षलाई प्रदान गर्न दुवै पक्ष सहमत छन् । त्यसरी सूचना प्राप्त भएपछि दुवै पक्षको सहमतिबाट संशोधन गर्न सकिनेछ । त्यस्तो संशोधनले गर्ने व्यवस्था मान्यता प्राप्त न्यूनतम अन्तर्राष्ट्रिय मानव-अधिकार, मानवीय कानूनको मापदण्ड तथा शान्ति स्थापनको मूल मर्मभन्दा न्यस्त हुने छैन ।
- १०.४ यो सम्झौताको कुनै व्याख्यामा कुनै विवाद उत्पन्न भएमा यो सम्झौताको प्रस्तावना र अनुसूचीमा संलग्न दस्तावेजहरूका आधारमा दुवै पक्ष सम्मिलित संयुक्त संयन्त्रले व्याख्या गर्ने छ र यो व्याख्या अन्तिम हुनेछ ।
- १०.५ अन्तरिम व्यवस्थापिका-संसद् गठन भएपछि यस सम्झौतामा उल्लेखित 'दुई पक्ष' को अवधारणा तथा स्थिति स्वतः समाप्त हुनेछ । यसपछि यस सम्झौतामा उल्लेखित सम्पूर्ण अभिभारा कार्यान्वयन गर्ने गराउने दायित्व अन्तरिम मन्त्रपरिषद्ले व्यवस्था गरेबमोजिम हुनेछ । सम्झौताको पालना तथा कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याउनु सबै राजनीतिक दलहरूको कर्तव्य तथा जिम्मेवारी हुनेछ ।
- १०.६ सिङ्गे मुलुक संविधानसभाको निर्वाचनको मुख्य अभियानमा केन्द्रित भइरहेको बेला आफ्ना समस्या र मागहरूलाई संवाद र वार्ताको माध्यबाट समाधान गर्न तथा संविधानसभाको निर्वाचन तथा शान्ति-सुरक्षाको स्थितिलाई सहयोग पुऱ्याउन सबैमा हार्दिक अनुरोध गर्दछौं ।
- १०.७ सशस्त्र द्वन्द्वलाई अन्त्य गर्दै संविधानसभाको निर्वाचनद्वारा नयाँ लोकतान्त्रिक नेपालको निर्माण तथा दिगो शान्ति स्थापनाको यो ऐतिहासिक अभियानमा सक्रिय सहभागिता जनाई सफल बनाउन नागरिक समाज, पेसागत समुदाय, जनवर्गीय सङ्गठनहरू, पत्रकार-जगत्, बुद्धिजीवीहरू र आमनेपाली जनसमुदायमा हार्दिक अपिल गर्दछौं ।
- १०.८ पूर्ण लोकतन्त्र र दिगो शान्ति स्थापनाको यो अभियानमा नेपाललाई सहयोग पुऱ्याउन सबै मित्र-राष्ट्रहरू तथा संयुक्त राष्ट्रसंघलगायत अन्तर्राष्ट्रिय समुदायलाई हार्दिक आग्रह गर्दछौं ।

देश र जनताको भविष्यप्रतिको जिम्मेवारीबोध गर्दै र यस विस्तृत शान्ति सम्झौताप्रति पूर्ण प्रतिबद्ध हुँदै हामी : नेपाल सरकार र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) का तर्फबाट हस्ताक्षर गरी यो विस्तृत शान्ति सम्झौता सार्वजनिक गर्दछौं ।

प्रचण्ड

अध्यक्ष,
नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी)

गिरिजाप्रसाद कोइराला

प्रधानमन्त्री
नेपाल सरकार

मिति : २०६३ मङ्सिर ५ गते

स्रोत : सरकार माओवादीबकीच सम्पन्न विस्तृत शान्ति सम्झौता, २०६३, (काठमाडौं : चण्डेश्वरी प्रकाशन), पृ. १-१० ।

परिशिष्ट - आठ

सातदल र माओवादीबीच भएको बाह्रबुँदे समझदारी

समझदारीपत्र

नेपालमा लामो समयदेखि चल्दै आएको निरङ्कुश राजतन्त्र र लोकतन्त्र (म्भयअचबअथ) बीचको सङ्घर्ष आज अत्यन्तै गम्भीर र नयाँ मोडमा पुगेको छ । विगत दस वर्षदेखि जारी सशस्त्र द्वन्द्वको अग्रगामी राजनीतिक निकासद्वारा समाधान गर्दै शान्ति स्थापना गर्न आजको आवश्यकता भएको छ । त्यसैले निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य गरी पूर्ण लोकतन्त्र स्थापना गर्दै राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक सबै क्षेत्रका वर्गीय जातीय, लिङ्गीय, क्षेत्रीय आदि समस्याहरूको समाधान गर्न राज्यको अग्रगामी पुनःसंरचना गर्दै पूर्ण लोकतन्त्रको अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्न अपरिहार्य आवश्यकता भएको छ । देशमा विद्यमान उक्त परिप्रेक्ष्य र सन्दर्भमा संसद्भित्रका सात राजनीतिक दलहरू र ने.क.पा. (माओवादी) बीच विभिन्न ढङ्गले वार्ता भई निम्न प्रकार समझदारी भएको कुरा सार्वजनिक गर्दछौं:

समझदारी भएका बुँदाहरू

- (१) आज देशमा लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, सामाजिक अग्रगमन तथा स्वतन्त्र सार्वभौम नेपाल आमनेपाली जनताको प्रमुख चाहना हो । त्यसका निम्ति प्रमुख बाधक निरङ्कुश राजतन्त्र हो भन्ने कुरामा हामी पूर्ण सहमत छौं । निरङ्कुश राजतन्त्र अन्त्य गरेर पूर्ण लोकतन्त्र स्थापना नगरेसम्म देशमा शान्ति, प्रगति र समृद्धि सम्भव छैन भन्ने हाम्रो स्पष्ट धारणा छ । त्यसैले निरङ्कुश राजतन्त्रविरोधी सम्पूर्ण शक्तिहरूले निरङ्कुश राजतन्त्रका विरुद्ध आ-आफ्ना ठाँउबाट प्रहार केन्द्रित गर्दै देशव्यापी लोकतान्त्रिक आन्दोलनको आँधीवेहरी निर्माण गरेर निरङ्कुश राजतन्त्रलाई अन्त्य गरी पूर्ण लोकतन्त्र स्थापना गर्ने समझदारी भएको छ ।
- (२) आन्दोलनको शक्तिले संसद्को पुनःस्थापना गर्ने र त्यसको निर्णयले अधिकारसम्पन्न सर्वदलीय सरकार, माओवादीसँग वार्ता र सहमतिका आधारमा संविधानसभाको निर्वाचन गरी पूर्ण लोकतन्त्र स्थापना गरेर नै देशमा विद्यमान द्वन्द्वको समाधान स्थापित गर्न सकिन्छ र सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता पूर्ण रूपले जनतामा स्थापित गर्न सकिन्छ भन्ने कुरामा आन्दोलनरत सात राजनीतिक दलहरू पूर्ण प्रतिबद्ध छन् । आन्दोलनरत लोकतान्त्रिक शक्तिहरूको राष्ट्रिय राजनीतिक सम्मेलन गर्ने र त्यसको

उल्लेखित लक्ष्य हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने ने.क.पा. (माओवादी) को धारणा र प्रतिबद्धता रहेको छ । यो प्रक्रियागत कार्यसूचीको विषयमा आन्दोलनरत सात राजनीतिक दल र ने.क.पा. (माओवादी) बीचमा संवाद चलाउँदै जाने र साझा सहमतिको खोजी गर्ने समझदारी बनेको छ । उक्त लक्ष्य हासिल गर्न जनआन्दोलनको शक्ति नै एकमात्र विकल्प हो भन्ने कुरामा समझदारी भएको छ ।

- (३) देशले आज सशस्त्र द्वन्द्वको सकारात्मक समाधानका साथ स्थायी शान्ति स्थापनाको माग गरेको छ । त्यसैले हामी निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य र उक्त प्रक्रियागत आधारमा आउने संविधानसभाको निर्वाचन र पूर्ण लोकतन्त्र स्थापनाको अग्रगामी राजनीतिक निकासद्वारा देशमा विद्यमान सशस्त्र द्वन्द्वको अन्त्य गरी स्थायी शान्ति स्थापना गर्न दृढ सङ्कल्पित छौं । यस प्रक्रियाद्वारा शान्तिपूर्ण नयाँ राजनीतिक धारमा अधि बढ्न ने.क.पा. (माओवादी) प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछ । यसै सन्दर्भमा निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्यपछि सुपरिवेक्षणमा राख्ने, निर्वाचनलाई स्वतन्त्र र निष्पक्ष ढङ्गले सम्पन्न गर्ने र निर्वाचनको परिणामलाई स्वीकार्ने समझदारी भएको छ । वार्ता प्रक्रियामा समेत भरपर्दो अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको संलग्नतालाई हामी अपेक्षा गर्दछौं ।
- (४) प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय शासन प्रणाली, नागरिक स्वतन्त्रता, मानवअधिकार, कानुनी राज्यको अवधारणा, मौलिक हक आदि लोकतान्त्रिक मूल्य-मान्यताप्रति ने.क.पा. (माओवादी) ले आफ्नो प्रतिबद्धता प्रस्टताका साथ संस्थागत ढङ्गले सार्वजनिक गर्दै तद्नुरूप आफ्ना गतिविधिहरू अधि बढाउने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ ।
- (५) ने.क.पा. (माओवादी) ले सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा विस्थापित हुन पुगेका अन्य लोकतान्त्रिक पार्टीका नेता, कार्यकर्ता र जनतालाई यथास्थानमा फर्केर ससम्मान बसोबास गर्ने, उनीहरूको अन्यायपूर्ण तरिकाबाट कब्जा गरिएका घरजग्गा सम्पत्ति फिर्ता गर्ने र उनीहरूको निर्बाध ढङ्गले राजनीतिक गतिविधि गर्न पाउन वातावरण तयार गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ ।

- (६) विगतका गल्ती-कमजोरीहरूको आत्मसमीक्षा र आत्म-आलोचना गर्दै भविष्यमा गल्ती-कमजोरी हुन नदिन ने.क.पा. (माओवादी) ले प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ ।
- (७) सात राजनीतिक दलहरूले विगतमा संसद् र सरकारमा छँदा भएका गल्ती-कमजोरीप्रति आत्मसमीक्षा गर्दै अब त्यस्ता गल्ती-कमजोरी नदोहोर्‍याउने प्रतिबद्धता व्यक्त भएको छ ।
- (८) शान्ति-प्रक्रियालाई अघि बढाउने सन्दर्भमा मानव-अधिकारका मूल्य-मान्यताहरूलाई पूर्ण सम्मान गर्ने र तिनका आधारमा अघि बढ्ने तथा प्रेस स्वतन्त्रताको सम्मान गर्ने कुरा प्रतिबद्धता गरिएको छ ।
- (९) जनता र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायलाई भ्रम दिने तथा राजाको निरङ्कुश र अवैधानिक शासनलाई वैधानिकता प्रदान गर्ने कुत्सित उद्देश्यका लागि अघि सारिएको नगरपालिकाको निर्वाचनको घोषणा र संसद्को निर्वाचनको चर्चा एउटा कपटपूर्ण चाल भएकोले त्यस्तो निर्वाचनलाई असफल बनाउन आमजनतालाई आह्वान गरिएको छ ।
- (१०) जनता र तिनका प्रतिनिधि राजनीतिक दलहरू नै राष्ट्रियताका वास्तविक पहरेदार हुन् । त्यसैले देशको स्वाधीनता, सार्वभौमिकता र भौगोलिक अखण्डताको रक्षा र राष्ट्रिय एकताप्रति हामीहरू पूर्ण रूपले प्रतिबद्ध छौं । शान्तिपूर्ण सहअस्तित्वको सिद्धान्तका आधारमा संसारका सबै मुलुकहरूसँग मैत्री सम्बन्ध र छिमेकी मुलुकहरू, खासगरी भारत र चीनसँग असल छिमेकीको सम्बन्ध कायम राख्नु हामी सबैको साभा कर्तव्य हो । परन्तु आफ्नो निरङ्कुश र अवैधानिक शासन टिकाउन र देशभक्तमाथि प्रश्नचिन्ह खडा गर्ने जुन मित्थ्या प्रयास गरिरेहका छन्, त्यसबाट सतर्क रहन हामी सम्पूर्ण देशभक्त जनसमुदायलाई आग्रह गर्दछौं र अन्तर्राष्ट्रिय शक्तिहरू र जनसमुदायलाई नेपालको निरङ्कुश राजतन्त्रविरोधी लोकतान्त्रिक आन्दोलनलाई हरतरहले साथ दिन अपिल गर्दछौं ।
- (११) लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी सामाजिक परिवर्तन तथा देशको स्वतन्त्रा, सार्वभौमिकता र स्वाभिमानलाई केन्द्रमा राखेर भएका हाम्रा यी समझदारीका

आधारमा सञ्चालित हुने शान्तिपूर्ण जनआन्दोलनमा सक्रिय सहभागिता जनाई आन्दोलनलाई सफल बनाउन हामी सबै नागरिक समाज, पेसागत समुदाय, जनवर्गीय संघ-सङ्गठनहरू, सबै जाति र क्षेत्रका जनता, पत्रकार-जगत, बुद्धिजीवीहरू र आमनेपाली जनसमुदायमा हार्दिक आह्वान गर्दछौं ।

- (१२) विगतमा दलहरूबीच भएका अनुपयुक्त व्यवहारहरूको सन्दर्भमा दल विशेषले आपत्ति जनाएका र छानविनको माग गरेका घटनाहरूको सम्बन्धमा छानविन गर्ने र दोषी पाइएमा दोषीलाई कारवाही गरी सार्वजनिक रूपमा जानकारी गराउने साभा प्रतिबद्धता व्यक्त भएको छ । अवउप्रान्त दलहवीच समस्या उत्पन्न भए सम्बन्धित तह वा नेतृत्व तहमा छलफल गरेर संवादको माध्यमबाट समस्याहरूको समाधान गर्ने समझदारी भएको छ ।

सातदलका तर्फबाट

गिरिजाप्रसाद कोइराल, सभापति, नेपाली कांग्रेस
 माधवकुमार नेपाल, महासचिव, ने.क.पा. (एमाले)
 गोपालमान श्रेष्ठ, कार्यवाहक सभापति, नेपाली कांग्रेस (प्र.)
 अमिक शेरचन, अध्यक्ष, जनमोर्चा नेपाल
 प्रेम सुवाल, नेता, नेपाल मजदुर किसान पार्टी
 भरतविमल यादव, कार्यवाहक सभापति, नेपाल सद्भावना पार्टी (आ)
 कृष्णदास श्रेष्ठ, अध्यक्ष, संयुक्त वाममोर्चा नेपाल
 प्रचण्ड, ने.क.पा. (माओवादी)
 मिति: २०६२ मङ्सिर ७ गते

-यो समझदारीपत्र माओवादी र सातदलद्वारा छुट्टाछुट्टै प्रसारित गरिएको थियो)

स्रोत : नेपाल (साप्ताहिक), अङ्क १९, २०६२ मङ्सिर अङ्क ।

परिशिष्ट - नौ

सातदल-माओवादीबीच भएको आठबुँदे सहमति

आज मिति २०६२/०३/०२ का दिन सरकार माओवादी वार्ताटोलीको आयोजनामा सात राजनीतिक दल र ने.क.पा. (माओवादी) का शीर्षनेताहरूको बैठक प्रधानमन्त्री निवास, बालुटारमा सम्पन्न भएको छ । बैठकमा सहमति भएका बुँदाहरू निम्नप्रकार छन्:

- (१) २०६२ मङ्सिर ७ गते सात राजनीतिक दल एवं ने.क.पा. (माओवादी) बीच भएको बाह्रबुँदे समझदारी र २०६३ जेठ १२ गते सरकार-माओवादी वार्ताटोलीले सार्वजनिक गरेको नेपाल सरकार र ने.क.पा. (माओवादी) बीच सहमति भएको युद्धविराम आचारसंहितालाई दृढता र इमान्दारिताका साथ कार्यान्वयन गर्ने ।
- (२) प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय शासन-प्रणाली, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव-अधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता तथा कानुनी राज्यको अवधारणालगायत लोकतान्त्रिक मूल्य-मान्यताप्रति प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै तदनुरूप शान्तिपूर्ण ढङ्गले आ-आफ्नो गतिविधि सञ्चालन गर्ने ।
- (३) संविधानसभाको स्वतन्त्र तथा निष्पक्ष निर्वाचनका लागि दुर्व पक्षका सेना र हतियारको व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने र त्यसको अनुगमन गर्न संयुक्त राष्ट्रसंघलाई अनुरोध गर्ने ।
- (४) २०४६ सालको जनआन्दोलन र हालैको ऐतिहासिक आन्दोलनबाट प्राप्त लोकतान्त्रिक अधिकारको प्रत्याभूति गर्दै र बाह्रबुँदे समझदारी व्यक्त प्रतिबद्धता र युद्धविराम आचारसंहिताको प्रस्तावनाको भावनालाई आधार बनाउँदा अन्तरिम संविधान निर्माण गर्ने, सोहीअनुरूप अन्तरिम सरकार गठन गर्ने, संविधानसभाको निर्वाचनको मिति घोषण गर्ने, सहमतिद्वारा अर्को व्यवस्था गरी प्रतिनिधिसभा भङ्ग गर्ने र ने.क.पा. (माओवादी) द्वारा गठित जनसरकारहरू विघटन गर्ने ।

- (५) दूरगामी प्रभाव पार्ने राष्ट्रिय महत्त्वका विषयहरूमा सहमतिका आधारमा निर्णय लिने ।
- (६) नेपाली जनताले संविधानको निर्वाचनमा कुनै डर, धाक-धम्की र हिंसाको प्रभावबिना नै संविधान निर्माणको प्रक्रियामा सहभगी हुन पाउने आधारभूत अधिकारको प्रत्याभूति गर्ने । निर्वाचनमा आवश्यकताअनुसार अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षण तथा अनुगमन गराउने ।
- (७) संविधानसभाको निर्वाचनमार्फत् वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, लिङ्गलगायतका समस्याहरूको समाधान गर्नेगरी राज्यको अग्रगामी पुनःसंरचना गर्ने । लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगमन तथा देशको स्वतन्त्रता, सार्वभौमिकता र स्वाभिमानलाई केन्द्रमा राख्दै नेपाल सरकार र ने.क.पा. (माओवादी) बीच भएको युद्धविरामलाई स्थायी शान्तिमा परिणत गर्ने र वार्ताको माध्यबाटै समस्याको समाधान गर्ने पतिबद्धता व्यक्त गर्ने ।
- (८) सरकार- माओवादी वार्ताटोलीलाई माथि उल्लेखित विषयहरूसँग सम्बन्धित सबै कार्यहरू अविलम्ब सम्पन्न गर्ने निर्देशन गरिएको छ ।

सात राजनीतिक दलका तर्फबाट

गिरिजाप्रसाद कोइराला

प्रधानमन्त्री तथा सभापति, नेपाली कांग्रेस

माधवकुमार नेपाल

महासचिव, ने.क.पा. एमाले

शेरबहादुर देउवा

सभापति, नेपाली कांग्रेस (प्र.)

अमिक शेरचन

उपप्रधानमन्त्री तथा अध्यक्ष, संयुक्त जनमोर्चा

नारायणमान बिजुक्छे

अध्यक्ष, नेमकिपा

भरतविमल यादव

उपाध्यक्ष, ने.स.पा. आनन्दीदेवी

प्रभुनारायण चौधरी

मन्त्री तथा अध्यक्ष, वाममोर्चा नेपाल

मिति: २०६३ असार २ गते

ने.क.पा. (माओवादी) का तर्फबाट

प्रचण्ड

अध्यक्ष, ने.क.पा. (माओवादी)

स्रोत : मूल्याङ्कन (मासिक), अङ्क १४६, २०६३ कार्तिक-मङ्सिर अङ्क ।

परिशिष्ट - दश

नेपाल सरकारले संयुक्त राष्ट्रसंघलाई पठाएको पत्र

महामहिम कोफी अन्नान
महासचिव, संयुक्त राष्ट्रसंघ, न्युयोर्क
प्रिय महासचिव,

तपाईंलाई नेपाल सरकारले सफल जनआन्दोलन, जसले प्रजातन्त्र पुनःस्थापित गर्‍यो र नेपाली जनतालाई पुनः सर्वोच्च र सार्वभौम बनायो, का उपलब्धिहरूलाई सुदृढ बनाउन एउटा निर्णायक पाइलो चालेको कुरा बताउन पाउँदा मलाई खुसी लागेको छ । राष्ट्रिय एकता र मेलमिलापमाथि आधारित वास्तविक र दिगो शान्ति र मुलुकमा प्रजातान्त्रिक प्रक्रियालाई मजबुत र संस्थागत गरी स्थायित्वतर्फ अघि बढ्ने दृढता रहेको छ ।

संविधानसभाको चुनाव, समाजमा स्थायी शान्तिको लागि उत्प्रेरक वातावरण पैदा गर्नको लागि आवश्यक पाइलाहरूलाई सम्बोधन गरेर सातदल गठबन्धन र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) बीच १६ जुन २००६ मा आठबुँदे सम्झौता सम्पन्न भयो । यसपूर्व मे १६ मा सरकारले नेकपा (माओवादी) सित दुवै पक्षहरूबीचको युद्धविरामको सम्बन्धमा अवलोकनको लागि पच्चीसबुँदे आचारसंहिता सम्झौता गर्‍यो ।

विश्वमा राष्ट्रहरूको सम्प्रभुताको आदर्शको मूलभूल सिद्धान्त, एक-आपसी सहयोग र सङ्घर्षको शान्तिपूर्ण समाधानको आधारमा विश्वमा दिगो शान्ति र सुरक्षा, आर्थिक र सामाजिक विकास र मानव-अधिकारलाई अघि बढाउनेप्रति संयुक्त राष्ट्रसंघको दृढ प्रतिबद्धतामाथि ध्यान दिँदै नेपाल सरकार संयुक्त राष्ट्रसंघलाई निम्नलिखित विषयहरूमा सहयोगको लागि अनुरोध गर्दछ :

१. मानव-अधिकारको स्थितिको अनुगमन मानव-अधिकारको उच्चायुक्तको कार्यालय, नेपालद्वारा जारी राख्ने ।
२. युद्धविराम अवधिमा आचारसंहिता अनुगमन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने ।

३. संविधानसभाको स्वतन्त्र र निष्पक्ष निर्वाचनको लागि माओवादी लडाकुहरू र तिनीहरूको शस्त्र-परित्याग (decommissioning) को कार्यको अनुगमनमा सहयोग पुर्याउने ।
४. संविधानसभाको स्वतन्त्र र निष्पक्ष चुनावको लागि नेपाली सेना ब्यारेकभित्र रहेका र कसैको पक्ष वा विपक्षमा प्रयोग नभएको कुरा विश्वस्त गराउन अनुगमन गर्ने ।
५. संविधानसभाको लागि चुनाव प्रक्रिया पर्यवेक्षण गर्ने ।

यसै नेपाली वर्षको अन्त्यसम्ममा (मध्य अप्रिल २००७) संविधानसभाको निर्वाचन गर्ने हाम्रो योजना छ । यदि माथि उल्लेखित विषयहरूमा संयुक्त राष्ट्रसंघमार्फत तपाईंको सुविधानुसार, आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउन सक्नु भए म कृतज्ञ हुने छु । नेपालमा प्रजातान्त्रिक प्रक्रियाको लागि दृढ समर्थन र शान्ति स्थापनाको लागि निरन्तर इच्छाको निमित्त संयुक्त राष्ट्रसंघ र व्यक्तिगत रूपबाट तपाईंलाई नेपाल सरकारको कृतज्ञता र उच्च मूल्याङ्कन प्रकट गर्ने अवसरको सदुपयोग गर्न चाहन्छु ।

गिरिजाप्रसाद कोइराला

प्रधानमन्त्री

मिति: २ जुलाई २००६ (२०६३ असार १८ गते)

स्रोत : नयाँ नेपालको मार्गचित्र, काठमाडौं : चण्डेश्वरी प्रकाशन, २०६३ । गोरखापत्र, २०६३ असार १९ गते, पृ. १ ।

परिशिष्ट - एघार

ने.क.पा. (माओवादी) ले संयुक्त राष्ट्रसंघलाई पठाएको पत्र

महामहिम कोफी अन्नान
महासचिव, संयुक्त राष्ट्रसंघ, न्युयोर्क
प्रिय महासचिव,

नेपाल सरकारले जुलाई २ मा तपाईंकोमा पठाएको पत्रप्रति ध्यान आकर्षण गराउन र पत्रका केही अति महत्त्वपूर्ण बुँदाहरूमा हाम्रो कडा विरोध र असहमति दर्ज गराउन यो पत्र पठाएका छौं ।

पहिलो, हामीसित कुनै सरसल्लाह नै नगरी, ने.क.पा. (माओवादी) र नेपाल सरकारबीच जारी वार्ताको स्परिटको पूर्णतः उल्लघङ्घन गरी त्यो पत्र एकतर्फी र गोप्य रूपमा लेखिएको र पठाइएको थियो । हामीले त्यो पत्रको बारेमा करिब तीन हप्तापछि सञ्चार-माध्यममार्फत् थाहा पाएकाले त्यसको बारेमा हाम्रो असहमति दर्ज गराउन ढिलाई भयो ।

दोस्रो र अझ महत्त्वपूर्ण, पत्रको सातत्व, विशेषगरी, जस्तो कि बुँदा नं. ३ र ४ मा उल्लेख भएको छ, दुईपक्षबीचमा २२ नोभेम्बर २००५ को बाह्रबुँदे समझदारी र १६ जुन २००६ को आठबुँदे सहमतिको पूर्णतः विरुद्धमा छ । तपाईंको सम्झनाको लागि, आठबुँदे सहमतिको धारा ३ मा 'दुवै पक्षका (जोड दिइएको) सेनाहरू र हतियारहरूको व्यवस्थापनमा सहयोग गर्न र संविधानसभाको निष्पक्ष र धाँधलीरहित निर्वाचनका लागि अनुगमन गर्न संयुक्त राष्ट्रसंघलाई अनुरोध गर्न' र 'नेपाली सेना व्यापकभित्र भएको सुनिश्चित गर्न अनुगमन गर्ने' कुरा गर्दछ । दुई सेनाको लागि दुई फरक मापदण्डको यस्तो मनमानी र एकपक्षीय प्रयोग हाम्रा लागि एकदमै विरोधयोग्य र पूर्णतः अस्वीकार्य छ । विशेषगरी संविधानसभाको चुनावभन्दा पहिले जनमुक्ति सेनाको मात्रै 'शस्त्र-परित्याग' को कुरा सोच्नसम्म पनि सकिन्न । सर्वलाई थाहा छ, कथित नेपाली सेना अझ पनि निरङ्कुश राजतन्त्रप्रति बफादार छ र यसको लाकतान्त्रिक पुनःसंरचना र अन्तर्राष्ट्रिय अनुगमनम राख्ने कुरा अझ बढी अनिवार्य छ, र संविधानसभाको निष्पक्ष र धाँधलीरहित चुनावको लागि महत्त्वपूर्ण छ ।

हामी संयुक्त राष्ट्रसंघ र व्यक्तिगत रूपमा तपाईंलाई नेपालमा लोकतन्त्र, शान्ति र प्रगतिको लागि अहिलेसम्म खेल्नुभएको सकारात्मक भूमिकाको लागि प्रशंसा दोहयाउन चाहन्छौं र भविष्यमा पनि यस्तै आशा गर्दछौं । चाँडै नै नेपाल आउन लागि रहेको संयुक्त राष्ट्रसंघीय टोलीलाई हरतरहले सहयोग गर्न पाएमा हामी खुसी हुनेछौं ।

कृपया, महामहिम, हाम्रा उच्चतम अभिलाषाहरू स्वीकार्नुहोस् ।

प्रचण्ड

अध्यक्ष

ने.क.पा. (माओवादी)

मिति: २४ जुलाई २००६ (२०६३ साउन ८ गते)

स्रोत : नयाँ नेपालको मार्गचित्र, काठमाडौं : चण्डेश्वरी प्रकाशन, २०६३ । गोरखापत्र, २०६३ असार १९ गते, पृ. १ ।

परिशिष्ट - बाह

नेपाल सरकार र ने.क.पा. (माओवादी) दुवै पक्षले संयुक्त राष्ट्रसंघलाई पठाएको पत्र

महामहिम कोफी अन्नान
महासचिव, संयुक्त राष्ट्रसंघ, न्युयोर्क
प्रिय महासचिव,
तपाईंलाई नेपाल सरकारले सफल जनआन्दोलन, जसले प्रजातन्त्र पुनःस्थापित गर्‍यो र नेपाली जनतालाई पुनः सर्वोच्च र सार्वभौम बनायो, का उपलब्धिहरूलाई सुदृढ बनाउन एउटा निर्णायक पाइलो चालेको कुरा बताउन पाउँदा मलाई खुसी लागेको छ । राष्ट्रिय एकता र मेलमिलापमाथि आधारित वास्तविक र दिगो शान्ति र मुलुकमा प्रजातान्त्रिक प्रक्रियालाई मजबुत र संस्थागत गरी स्थायित्वतर्फ अघि बढ्ने दृढता रहेको छ ।

संविधानसभाको चुनाव, समाजमा स्थायी शान्तिको लागि उत्प्रेरक वातावरण पैदा गर्नको लागि आवश्यक पाइलाहरूलाई सम्बोधन गरेर सातदल गठबन्धन र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) बीच १६ जुन २००६ मा आठबुँदे सम्झौता सम्पन्न भयो । यसपूर्व मे १६ मा सरकारले ने.क.पा. (माओवादी) सित दुवै पक्षहरूबीचको युद्धविरामको सम्बन्धमा अवलोकनको लागि पच्चीसबुँदे आचारसंहिता सम्झौता गर्‍यो ।

विश्वमा राष्ट्रहरूको सम्प्रभुताको आदर्शको मूलभूल सिद्धान्त, एक-आपसी सहयोग र सङ्घर्षको शान्तिपूर्ण समाधानको आधारमा विश्वमा दिगो शान्ति र सुरक्षा, आर्थिक र सामाजिक विकास र मानव-अधिकारलाई अघि बढाउनेप्रति संयुक्त राष्ट्रसंघको दृढ प्रतिबद्धतामाथि ध्यान दिँदै नेपाल सरकार संयुक्त राष्ट्रसंघलाई निम्नलिखित विषयहरूमा सहयोगको लागि अनुरोध गर्दछ :

- (१) मानव-अधिकारको स्थितिको अनुगमन मानव-अधिकारको उच्चायुक्तको कार्यालय, नेपालद्वारा जारी राख्ने ।

- (२) युद्धविराम अवधिमा आचारसंहिता अनुगमन कार्यमा सहयोग पुर्याउने ।
- (३) संविधानसभाको स्वतन्त्र र निष्पक्ष निर्वाचनको लागि माओवादी लडाकुहरू र तिनीहरूको शस्त्र-परित्याग (Decommissioning) को कार्यको अनुगमनमा सहयोग पुर्याउने ।
- (४) संविधानसभाको स्वतन्त्र र निष्पक्ष चुनावको लागि नेपाली सेना ब्यारेकभित्र रहेका र कसैको पक्ष वा विपक्षमा प्रयोग नभएको कुरा विश्वस्त गराउन अनुगमन गर्ने ।
- (५) संविधानसभाको लागि चुनाव प्रक्रिया पर्यवेक्षण गर्ने ।

यसै नेपाली वर्षको अन्त्यसम्ममा (मध्य अप्रिल २००७) संविधानसभाको निर्वाचन गर्ने हाम्रो योजना छ । यदि माथि उल्लेखित विषयहरूमा संयुक्त राष्ट्रसंघमार्फत तपाईंको सुविधानुसार, आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउन सक्नु भए म कृतज्ञ हुने छु । नेपालमा प्रजातान्त्रिक प्रक्रियाको लागि दृढ समर्थन र शान्ति स्थापनाको लागि निरन्तर इच्छाको निमित्त संयुक्त राष्ट्रसंघ र व्यक्तिगत रूपबाट तपाईंलाई नेपाल सरकारको कृतज्ञता र उच्च मूल्याङ्कन प्रकट गर्ने अवसरको सदुपयोग गर्न चाहन्छु ।

गिरिजाप्रसाद कोइराला

प्रधानमन्त्री

मिति: २ जुलाई २००६ (२०६३ असार १८ गते)

- सरकारद्वारा उक्त मितिमा प्रकाशित पत्र ।

स्रोत : कान्तिपुर, २०६३ साउन २५ गते ।